

**«АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ
РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫ ЖӘНЕ
МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУ ӨДІСТЕМЕСІ»**

*облыстық ғылыми-әдістемелік
семинар*

«АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫ ЖӘНЕ МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ»

*облыстық ғылыми-әдістемелік
семинар*

ӘОЖ:82.09
КБЖ –574
А13

А13 «Абай Құнанбайұлының рухани қазынасы және мектепте оқыту әдістемесі».
Жалпы редакциясын басқарған Абайдың «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық музей-қорығының директоры Ұ.Б.Сағадиев – 2026 – 267 б.

Редакция алқасы:

1. А.С. Исабаева – «Абай облысы білім басқармасы» ММ, «Облыстық инновациялық-әдістемелік орталығы» КММ директоры
1. Ұ.Б.Сағадиев – Абайдың «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық музей-қорығының директоры
2. М.С. Қайрамбаева – Абайдың «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық музей-қорығының директорының ғылыми жұмыстар жөніндегі орынбасары
3. Р. Елекенова – Абайдың «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық музей-қорығының бас редакторы
4. Д.Б. Отынбаева – «Абай облысы білім басқармасы» ММ, «Облыстық инновациялық-әдістемелік орталығы» КММ Оқыту мазмұны мен білім сапасының мониторингі бөлімінің қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің әдіскері

«Абай Құнанбайұлының рухани қазынасы және мектепте оқыту әдістемесі» облыстық ғылыми-әдістемелік семинар жинағының материалдары – «Абай облысы білім басқармасы» ММ, «Облыстық инновациялық-әдістемелік орталығы» КММ – Абайдың «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық музей-қорығы – Семей, 2026 жыл.

Жинаққа 2026 жылы 30 наурызында өткен «Абай Құнанбайұлының рухани қазынасы және мектепте оқыту әдістемесі» облыстық ғылыми-әдістемелік семинар материалдары енгізілді.

ӘОЖ:82.09
КБЖ – 574

© «Абай облысы білім басқармасы»
ММ, «Облыстық инновациялық-
әдістемелік орталығы»
© Абайдың «Жидебай-Бөрілі»
мемлекеттік тарихи-мәдени және
әдеби-мемориалдық музей-қорығы

МАЗМҰНЫ

<i>Ұ.Б.Сагадиев. Алғы сөз.....</i>	<i>8</i>
<i>Д.Б. Отынбаева. Құттықтау сөз</i>	<i>11</i>
<i>А.Т.Смагулова. Абайдың әдеби мектебі мәселелері және Қайым Мұхамедханұлы</i>	<i>13</i>
<i>И.Д.Аширимбетова. Толық адам ілімі –рухани тәрбие өзегі.....</i>	<i>25</i>
<i>А.Ж.Сагибаева. Абай Құнанбайұлы мұрасын оқыту арқылы оқушылардың адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру.....</i>	<i>30</i>
<i>Л.Д.Келенова. Жасанды интеллект және Абайдың «ақылды адам» концепциясы.....</i>	<i>35</i>
<i>А.С.Рахимова. Жаңартылған білім беру жүйесінің Абай ілімімен үндестігі.....</i>	<i>39</i>
<i>А.М.Анкебаева. Абай қарасөздерін оқыту әдістері</i>	<i>48</i>
<i>Д.Ш.Турдыгулова Абай шығармалары арқылы ұлттық кодты таныту.....</i>	<i>53</i>
<i>Н.Шакимардан. Толық адам ілімі – заманауи білім мен ұлттық тәрбиені қалыптастыратын бағыт-бағдар.....</i>	<i>60</i>
<i>Ж.Аманбаева. Абай шығармаларының тілдік ерекшелігін оқыту.....</i>	<i>67</i>

АБАЙДЫ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

<i>М.А.Абиленова. Абай дүниетанымы – ұлттық сананы жаңғыртудың негізі.....</i>	<i>72</i>
<i>А.Е.Кусманова. Абай өмірі мен шығармашылығын оқыту негізінде мәтін және диалог арқылы оқушылардың ауызша сөйлеу тілін дамыту іс-әрекеттегі зерттеу тәжірибесі).....</i>	<i>81</i>
<i>А.Шарифоллина. Абай мұрасын ұлықтаған ұстаз: Мінәш Әрхамқызының өмірі мен еңбегі.....</i>	<i>86</i>
<i>Б.С.Калиева. Абай құнанбайұлының рухани қазынасы оны 6-сыныпта оқытудың инновациялық әдістемесі (жасанды интеллект контексінде).....</i>	<i>93</i>
<i>А.Манабова. Абай Құнанбайұлының рухани мұрасы мен оның мектепте оқыту әдістемесі.</i>	<i>97</i>

<i>Ж.Кудайбергенова.</i> А.Құнанбайұлының рухани қазынасы: мектептегі әдеби білім мен ұлттық құндылық сабақтастығы.	103
<i>Ш.К.Кунслямова.</i> Мектеп оқушыларына Абай Құнанбайұлы шығармаларын оқыту арқылы рухани тәрбие беру.	110
<i>Т.Б.Мухаметова.</i> Абай шығармаларын мектепте оқытудың маңызы.	116
<i>Г.А.Серикбаева.</i> Абай Құнанбайұлы мен Александр Сергеевич Пушкин үндестігі.	120
<i>Н.М.Жолбарысов</i> Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы сатира Абайдың «Толық адам» ілімі.....	123

<i>Ж.М.Айтказина.</i> «Толық адам» ілімі білім беру мен ұлттық тәрбие жүйесінде	135
<i>З.К.Курмангалиева.</i> «Толық адам» ілімі заманауи білім мен ұлттық тәрбиені қалыптастыратын бағыт-бағдар	142
<i>Ж.Бекшоуынова.</i> «Толық адам» ілімі – заманауи білім мен ұлттық тәрбиені қалыптастыратын бағыт-бағдар	147
<i>А.Б.Сайленова.</i> «Толық адам» ілімінің заманауи білім мен тәрбие мазмұнын қалыптастырудағы рөлі	152
<i>А.Калиясова.</i> Толық адам ілімі-ұрпақ тәрбиесінің өзегі	158
<i>Ж.С. Ибрайымова.</i> «Толық адам» ілімі заманауи білім мен ұлттық тәрбиені қалыптастыратын бағыт-бағдар	163

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІГІН ОҚЫТУ

<i>Д.Е.Оспанова.</i> Абай шығармаларының тілдік ерекшеліктерін оқыту.	173
<i>А.Исабаева.</i> «Абай Құнанбайұлының рухани қазынасы және мектепте оқыту әдістемесі»	184
<i>М.М.Хасенбаева.</i> Орыс сыныптарында Абай шығармаларын оқыту әдістемесі	191
<i>Д.Ғалымбек.</i> Абай аудармалары: қазақ әдебиетіндегі жаңа дәуірдің бастауы	196

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫ АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ КОДТЫ ТАНЫТУ

<i>Ж.Калиева.</i> Абай мұрасы – ұлттық кодтың негізі: мектептегі оқыту тәсілдері	210
<i>А.Б.Болатова.</i> Абай Құнанбайұлы мұрасы – ұлттық руханияттың темірқазығы	217
<i>К.Ермекқалиқызы.</i> Абай Құнанбайұлының рухани қазынасы және мектепте оқыту әдістемесі	223
<i>М.М.Болсымбаева.</i> Абай даналығы мен қанипа бітібаева әдістемесі: ұлттық білім берудің рухани-ғылыми негіздері	228
<i>М.А.Ахметова</i> Абай шығармалары арқылы оқушылардың бойында ұлттық кодты қалыптастыру: Педагогикалық-философиялық зерттеу	231
<i>Г.Б.Жабелова</i> Абай шығармаларын оқыту арқылы ұлттық кодты таныту	237

ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНҰЛЫНЫҢ РУХАНИ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ МҰРАСЫ (ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНҰЛЫНА 110 ЖЫЛ)

<i>Д.Ш.Турдугулова.</i> Қайым Мұхамедханұлы және ұлттық білім беру моделінің қалыптасуы	243
<i>Б.Уахметова.</i> Қайым Мұхамедханұлының драматургиясы	251
<i>Б.М.Кудайбергенова.</i> Алаштың соңғы тұяғы – Қайым Мұхамедханов	257
<i>С.Мамбетова.</i> Қайым Мұхамедханов және абайтанудағы «Ақындық мектеп» мәселесі	264

САҒАДИЕВ Ұлан Болатұлы

Абайдың «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік
тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық
музей-қорығының директоры

АЛҒЫСӨЗ

Қадірлі әлеумет!

Қазақ руханиятының тарихында Абай Құнанбайұлының өмірі мен шығармашылығын зерттеу, сақтау және насихаттау ісінде айрықша орын алатын тұлғалардың бірі – Қайым Мұхамедханов. Ол – тек абайтанушы ғалым ғана емес, Абай мұрасын көздің қарашығындай қорғап, оны кейінгі ұрпаққа аманаттаған ірі қоғам қайраткері, ұлт жанашыры. Ер Қайымның Абай музейіне сіңірген еңбегі – қазақ мәдениеті мен ғылымындағы өлшеусіз құндылық.

Абайдың әдеби-мемориалдық музейі 1940 жылы ашылды. Осы тарихи істің бастауында Мұхтар Әуезовпен бірге Қайым тұрды. Ол музейдің ғылыми тұжырымдамасын жасауға, экспозициялық бағыттарын айқындауға белсене атсалысты.

Бүгінгі таңда Абай музейі – қазақ руханиятының алтын қазығы болса, сол қазықтың берік қағылуына ғалымның еңбегі тікелей байланысты.

Ол музейді жай ғана жәдігерлер қоймасы емес, ғылыми-зерттеу және рухани тәрбие орталығы ретінде қалыптастыруды мақсат

етті. Абайға қатысты деректерді жүйелеу, түпнұсқа құжаттар мен заттарды жинақтау ісін өмірінің басты мұратына айналдырды. Ел ішін аралап, Абайды көрген, оның айналасындағы адамдардың ұрпақтарымен кездесіп, ауызша деректерді қағазға түсірді. Нәтижесінде музей қоры аса құнды материалдармен толықты.

Абай музейі қорын қалыптастырудағы тиянақтылық, Абайдың қолжазбалары, фотосуреттері, тұрмыстық заттары, шәкірттері мен айналасындағы ақындардың мұраларын жинап, олардың шынайылығын дәлелдеу – Қайымның ғылыми принципі.

Әсіресе, Абайдың ақындық мектебі өкілдері – Ақылбай, Мағауия, Көкбай, Шәкәрім сынды тұлғалардың шығармаларын музей қоры арқылы ғылыми айналымға енгізуі – Қайым Мұхамедхановтың тарихи ерлігімен тең. Кеңестік кезеңде Шәкәрім есімі қудаланған уақытта, оның мұрасын сақтап қалу музей қызметі арқылы жүзеге асты.

Қайым әрбір экспонатқа ғылыми сипаттама жасап, дереккөзін нақтылап отырды. Бұл жұмыс музейді ғылыми тұрғыдан сенімді әрі абайтану ғылымының тірек орталығына айналдырды.

Қайраткердің Абай музейіндегі еңбегі тек ғылыми қызметпен шектелмейді. Ол Абай мұрасын бұрмалауға, саяси мақсатта пайдалануға қарсы табанды күрес жүргізді. Осы ұстанымы үшін қуғын-сүргінге ұшырап, жазықсыз сотталса да, өз көзқарасынан айнымады. Абай шығармаларының мәтіндік тазалығын сақтау жолында ол көптеген қате басылымдарға қарсы ғылыми дәлелдер келтірді.

Қайым Мұхамедхановтың басшылығымен Абай музейі тек экспозиция көрсететін мекеме емес, әдеби кештер, ғылыми конференциялар, кездесулер өтетін рухани ордаға айналды. Ол жас зерттеушілерді тәрбиелеп, музей қызметкерлеріне ғылыми мектеп қалыптастырды. Ғалымның Абай музейіне сіңірген еңбегі – қазақ руханияты тарихындағы өлшеусіз мұра.

Жыл басында Абай музейінде ұстаздың 110 жылдығына арналып Шәкәрім университетімен бірлесе кең көлемді көрме, еске алу кеші өткенін айта кеткен жөн.

Бүгінгі таңдағы «Қайым Мұхамедханұлының ғылыми мұрасы және ұлттық руханият» атты конференция – ғалымның еңбегін халықаралық деңгейде дәріптелуінің даңғыл жолы деп білеміз.

Бұл шара – «өзіне ғана сенген, өзін екі жақтап алып шығар ақылы мен қайратына сенген», жазықсыз түрме тозағын бастан кешкен қайраткер тұлғаға деген құрметтің бір көрінісі.

Өлеңің, асыл сөзің кеткен жиып,
Бойға қуат, жаныма болған азық.
Қолыма қалам алсам, өлең жазсам
Алдымда ақын Абай – темірқазық! –

деп Қайым ұстаздың өзі жырлағандай, ол біз үшін Абайтану саласындағы қайталанбас тұлға.

Қайсар ердің мұрасы – келешек ұрпақ үшін үлгі, ерлік пен адалдықтың символы болып қала бермек.

ОТЫНБАЕВА Дана Бекеновна

«Абай облысы білім басқармасы» ММ
«Облыстық инновациялық-әдістемелік
орталығы» КММ, қазақ тілі мен
әдебиеті пәні әдіскері

ҚҰРМЕТТІ ӘРІШТЕСТЕР, ҚОНАҚТАР ЖӘНЕ СЕМИНАРҒА ҚАТЫСУШЫЛАР!

Бүгінгі күні – қашанда асыл, рухани дана мұрамызға терең құрметпен қарайтын ерекше шара. Біз Қ.Мұхамедхановтың 110 жылдығына орай «Абай Құнанбайұлының рухани қазынасы және мектепте оқыту әдістемесі» атты облыстық семинарда бас қосып отырмыз. Бұл кездесудің маңызы зор: ұлы ақын-философтың ой-өрісі мен тәрбиелік мұрасын қазіргі мектеп тәрбие жүйесіне тиімді ендіру бағытындағы ғылыми-практикалық мәселелерді талқылау үшін бір алаңға жиналды.

Абай – қазақ халқының кемел ойшылы, ұлттық сананың қалыптасуына өлшеусіз ықпал еткен мұрагер. Оның өлеңдері мен толғаныстары адамгершілік, еңбекқорлық, білімге махаббат, әділдік секілді қайталанбас құндылықтарды насихаттайды. ХХІ ғасырдағы білім беру үдерісінде осы рухани құндылықтарды сабақта, тәрбие жүйесінде жүйелі түрде қолдану – біздің ортақ мақсатымыз. Ұстаздар ретінде бізге туған тіл мен әдебиетті

оқушыларға тек ақпарат ретінде емес, өмірлік бағдар, мінез-құлық нормасы ретінде түсіндіру міндеті жүктеледі.

Бүгінгі семинарда біз:

- Абайдың шығармашылығын мектеп бағдарламасына тиімді енгізудің әдістемелік тәсілдерін қарастырамыз;
- Педагогикалық тәжірибелерді, инновациялық әдіс-тәсілдерді және интерактивті сабақ үлгілерін бөлісеміз;
- Жастардың рухани-адамгершілік тәрбиесін күшейту үшін мектеп, отбасы және қоғам арасындағы өзара әрекеттің тиімді тетіктерін талқылаймыз;
- Қ.Мұхамедхановтың ғылыми және педагогикалық мұрасын қазіргі жағдайға сай жаңғырту мәселелерін қарастыратын боламыз.

Бұл кездесудің нәтижесі ретінде ұстаздар қауымы жаңа әдістемелік құралдар, практикалық жаттығулар және сабақ жоспарларын алып, оларды өз мектептерінде қолдана алады деп сенемін. Сонымен қатар, семинар қатысушылары арасындағы пікір алмасу болашақ бірлескен жобалар мен ізденістерге серпін береді.

Барша қатысушыларға жемісті жұмыс тілеймін. Сана-сезімге бай, ізгілендіріп тәрбиелейтін педагогикалық тәжірибелеріңіз арқылы жас ұрпақты Абай рухымен сусындатуға ұмтылайық. Қ.Мұхамедхановтың 110 жылдық мерейтойы құрметіне өткізілген бұл шара оның ерен еңбегіне лайықты тағзым болсын.

Рақмет!

FTAMP: 17.01.09

СМАГУЛОВА Ақмарал Төлеуғазықызы
Шәкәрім университеті
ҚР, Семей қ., akma.2000.2006@mail.ru

АБАЙДЫҢ ӘДЕБИ МЕКТЕБІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНҰЛЫ

Аңдатпа. Мақалада Абай қалыптастырған әдеби мектептің ғылыми-теориялық негіздері және оның қазақ әдебиеттану ғылымындағы зерттелу мәселелері қарастырылады. Абайдың ақындық дәстүрі, көркемдік-эстетикалық ұстанымдары, шәкірттерімен шығармашылық сабақтастығы мен әдеби орта қалыптастырудағы тарихи рөлі сараланады. Сонымен қатар Қайым Мұхамедханұлының абайтану ғылымына қосқан үлесі, әсіресе Абайдың әдеби мектебі концепциясын ғылыми тұрғыдан негіздеуі, ақын шәкірттерінің мұрасын жинақтап, жүйелеп, зерттеу ісіндегі еңбегі талданады.

Тірек сөздер: Абайдың әдеби мектебі, Қайым Мұхамедханұлы, абайтану, әдеби дәстүр, ақын шәкірттері.

Қайым Мұхамедханұлы «Абай өлеңдерін жинаушы, Абай мұрасының жазылу, басылу тарихын зерттеген историограф, үш-төрт басылымына түсініктеме жазған библиограф, Абай шығармаларының дұрыс жазылуын жүйелеген текстолог, Абай және оның ақындық дәстүрі хақында монографиялық еңбек бітірген теоретик, сол замандағы қоғамдық қарым-қатынастарды зерттеген тарихшы, сол дәуірдегі әдеби нұсқаларды, ел аузындағы жыр-өлеңді, әңгіме-аңызды қағазға түсірген фольклорист» [1].

Бүгінде іргелі негізі бар абайтану ғылымы ұлы ақын шығармашылығының жан-жақты толыққанды зерттелуімен ғана ерекшеленбейді, сонымен қатар Абай айналасына топтасқан, Абай дәстүрін жалғастырған мұрагер шәкірттері шығармашылықтарымен толысып, кемерлене түседі. Абайтану арналы ғылым десек, тоғысар сағасының бірі – ұлы ақынның әдеби мектебі, ақын шәкірттері. Қазақ әдебиеті тарихында «Абайдың ақын шәкірттері» деген ұғым жөнінде алғаш сөз қозғаған М.Әуезов. Бұл жөнінде Қ.Мұхамедханұлы: «Мұхтар: «Абай жөніндегі ең қызықты, ең соны және әдебиеттік прогрестік ретіндегі ірі мәселе – Абайдың ақын шәкірттері», – деп 1918 жылдан бастап айтып та, жазып та келеді», – дейді [2]. Белгілі абайтанушы ғалым М.Мырзахметұлы: «Әуезов Абайдың әдеби ортасы, әсіресе, әдеби мектебі жайлы алғашқы ой-пікірін 1922 жылы жария етті» [3, 261], – дейді. Әуелден Әуезов іргетасын қалап, кеңестік дәуір талабының талқысына ұшыраған Абай мектебі – бүгінгі күнде абайтану әлемінің ішіндегі ұлы ақын ұстаз бен ақын шәкірт арасының құдыреттілігін танытар ең өнегелі де, өрісті дүниелерге толы, арналы салалардың бірі.

Абайдың әдеби мектебіне бірінші көңіл аударып, Абай мектебін ғылыми зерттеу ісіне алғашқы жол ашып, негіз салған М.Әуезов 1933 жылғы «Абайдың туысы мен өмірі» [4, 271], деген мақаласында 1889 жылдан бастап Абай алды үлкен мектепке айналып, Абай айналасына талапты жастардың шәкірт есебінде жиналып, топтала бастағанын айтады. М.Әуезов 1934 жылы жазған «Абай ақындығының айналасы» [5] атты мақаласында Абайдың әдеби мектебі анық жазушылық мектебі болғанын аша түседі. 1939 жылы «Абайдың идеялық-мәдени ізденулері» [6] деген мақаласында М.Әуезов Абайдың іздену жолдарын айта келіп, ұлы ақынның өз заманынан иығы асқан білімді, мәдениетті адам болуымен бірге халыққа әдеби мектептің атасы болып танылғанын айтады. 1940 жылы «Абайдың өмірбаяны» [7, 45] және 1945 жылы сол тақырыпта жазған орысша мақаласында ғалым («Жизнь и творчество Абая (Ибрагим) Кунанбаева»

[8, 17-18] Абайдың әдеби мектебіне де арнайы тоқталып, сөз етеді. Абайдың қайтыс болуына отыз жыл толуына орай жазылған мақаласында М.О.Әуезов: «Енді бір уақытқа шейін ақынның айналасы деген тақырыпты сөз қылғанда, біз өзіне әсер еткен жайларды, өз қорына құйылған салаларды алып келдік. Бірақ, ақындық айналасы Абайдың өзі алған санаумен түгелденбейді. Екінші қатарда тұрған тағы бір мәселе – Абайдың өзгеге берген нәрі турасында, – дей келе, – Дәлін айтқанда, мыналар: Көкбай, Шәкірім, Ақылбай, Мағауия ақын шәкірттері есепті де, Абайдың алды оларға жазушылық мектебі болды», – деген пікір қорытады [9, 19]. С.Қирабаев: «Ақын өскен ортаның сырын ашатын бір сала – Абай маңындағы ақындар, жыршылар, өнер сүйгіш жас қауым, шәкірттері [10, 13] – деп ақын айналасына топтасқан шәкірттеріне баға береді. Алайда «Абайдың ақын шәкірттеріне белгілі бір нақтылы меже, өлшем қолдану тұрғысынан қарамауы себепті талғамсыздыққа жол беріліп» [3, 132], ақын шәкірттерінің қатары жүйелі болмады. Қ.Мұхамедханов [11], Е.Исмайлов [12], Ғ.Сералиев [13], Ә.Тоқмағанбетов [14], Ә.Жиреншин [15] және А.Нұрқатов [16] зерттеулерінде ақын шәкірттері қатарын әр түрлі беріп, екі топқа бөле қарайды. Абайдың тура немесе толық мағынасындағы шәкірттері қатарына М.Әуезов Ақылбай, Мағауия, Көкбай, Шәкәрім есімдерін жатқызса, Ә.Тоқмағанбетов Мұқа мен Әсетті, Е.Исмайлов Кәкітай, Әубәкір, Нарманбет, Әріп, Әбсалық, Әрхам, Турағұлды, Ә.Жиреншин Нұрлыбек, Мұқаметжан, Баймағамбет, Байкөкше, Төлеу, Ағашаяқ, Қиясбай, Көрпебай, Ырысалды, М.Сералинді енгізсе, Ғ.Сералиев Ажар, Кемпірбай, Шортанбай, Жүсіпбекқожа, Қуандық, Біржан, Әбдірахманды қосты, Қ.Мұхамедханұлы Бейсенбай, Халиолла, Әлмағанбетті жатқызады.

Абай үш қайнар бұлақтан сусындады, Әуезов болса Абай сусындаған бұлақтан қанып ішіп, ұлылықтың үлгісін бойына жиған Абай дәстүрінен ғибрат алды, ал Қайым Мұхамедханұлы қос ғұламаның нәрлі бұлағынан тояттап, руханилылықтың кемел шыңына жетті. М.Әуезов пен Қ.Мұхамедханұлын

бір-біріне ағалы-інідей жақындастырып, табыстырған ол данышпан атамыздың мәңгі қайталанбас жырлары, «жұмбақ адамның түбіне терең бойлауға» итермелеген ұстанымы еді. Болашақ ғалымның әдебиетке емін – еркін араласып кетуіне игі әсер еткен оның бала жасынан тәлім-тәрбие алып өскен ортасы, ұшқан ұясы екені сөзсіз. Кемелдікке жетелеген әке ұлағаты жөнінде Қ.Мұхамедханұлы былай еске алады: «Әкем сауатты, әрі орысшаны да жетік білетін адам еді. Өзіне жетерлік кітапханасы да болды. Алаштың туын көтерген арыстар әкемнің қамқорлығын көп көрді. Біздің үйге Мағжан, Міржақып, Сұлтанмахмұт, Әлихандар ат басын тіреп келетін. Әкемнің айналасындағы адамдарды жатсынбай бауырына тартуының арқасында М.Әуезовтей дарынды адамдар туғанымыздай бізбен араласып кетті. Бұл менің болашағыма үлкен мектеп болды» [17]. 30-жылдар тұсында М.Әуезов негізін қалаған абайтану ғылымының мәнерлі болуына Қ.Мұхамедханұлы бүкіл ғұмырын сарп етті. Жас таланттың ұшталып, тас қияға өрлеуі М.Әуезов есімімен тығыз байланысты. Абайдың әдеби мектебі сынды зерттелінбеген тың мәселені жалынды жас жігіт Қайымға тапсырады да: «Абайға байланысты істейтін көп жұмысың бар. Ол – сенің қолыңнан келетін жұмыс. Абайдың ақын шәкірттері Ақылбайдың, Мағауияның, Көкбайдың, Турағұлдың тағы басқалардың өлең-жырлары, дастандары түгел жиналған жоқ. Осыларды жинап, зерттеп, жазу жұмысын қолға алуың керек» деген міндет қояды [18].

1938 жылы мамыр айында Жамбылдың ақындық қызметіне 75 жыл толған мерейтойына келген жас ақын, ұлы ұстаз, қамқор ағадан осындай тапсырма алып қайтады. Кейіннен (1939) бұл тақырып Мұхамедханұлының ғылыми-зерттеу жұмысының тақырыбы болып бекітіледі де, шығармашылық өмірінің өрісті өзегіне, мағынасы мен мақсатына айналады. Аталған мәселені қарастыра, ел аузынан жинай жүріп, ол 1940 жылы Семейдегі Абай музейінде ғылыми қызметкер болып жұмыс істейді. Абайдың мемлекеттік әдеби музейінің 1940-1941 жылдары берген есебінде былай делінген: «По теме «Литературная школа Абая» товарищ

Мухамедханов собрал большие материалы (рукописи и другие).

Подготовлено и включено в план издательства 1941 г. полное собрание сочинений одного из ближайших учеников Абая поэта Арипа Танирбергенова. Это будет первый научный труд работником музея Абая 1941 г.» [19]. Музей тарихында алғашқы ғылыми еңбектің ізін сала отырып, баспасөз беттерінде мақалаларын жариялай бастайды. «Абайдың әдебиет мектебі» деген атпен 1945 жылы Ақылбайдың «Дағыстан», «Зұлыс», Мағауияның «Медғат-Қасым», «Еңлік-Кебек», Әубәкір мен Әріптің шығармашылық өмірлеріне арналған мақалалары жарық көреді [20].

Абайтану ғылымы – тар жол, тайғақ кешулерді басынан өткерген ғылым. Коммунистік дүниетанымның қиянаттары Абай мұрасын, оның жеке басын бағалауға теріс әсерін тигізді. Идеологиялық саясат тұрпайы түсінік, таптық тұрғыдан талдау тәсілін ұстанды. 1947 жылы «Социалистік Қазақстан» газетінде Ж.Жұмақанов «Абайға ешбір қоқыс жараспайды» атты мақаласын жариялайды. Семейдегі Абай музейінің жайынан хабар беретін бұл мақала музейдегі «жанды-жансыз қоқыстардың бәрінен дереу тазарту» қажеттігіне арналған. Ғылыми қызметкерлердің уақытты қалай өткізетіндігін айта келіп, «Қ.Мұхамедханов жолдас Әріп ақын жайында мақала жазып отыр. Бұл «еңбегінің» Абайға қаншалықты қатысы бар десеңізші», – дейді автор [21]. Бұл Абайдың ақын шәкірттерін зерттеу тұрғысында Қ.Мұхамедханұлына айтылған сыңаржақ пікірдің басы еді. «Социалистік Қазақстан» газетінде жарияланған мақалада: «Семейде бір топ әдебиетшілер бар, олардың бірсыпырасы Абай музейінде «ғылыми» қызметкер болып істейді, өздерін «Абай ауылынанбыз, Абайдың мирасқорларымыз деп санайды», – деп түйрей келіп, облыстық «Екпінді» газетінің 1947 жылғы мамырдың 14-дегі санында жарық көрген Қ.Мұхамедханұлының «Қазақ әдебиеті заманымыздың талабына сай болсын» деген мақаласын сынайды [22]. Ол мақаласында Қ.Мұхамедханұлы қазақ әдебиетін дәуір-дәуірге бөліп зерттеу, ғылыми негізде баяндау, оны жоғарғы

және орта мектепте оқыту мәселелерін жан-жақты саралап, Абайдан кейінгі қазақ әдебиеті, оның ақындық мектебінің концепциясын жасау, оның талантты шәкірттерінің шығармашылығын бағалауға ғылыми тұрғыдан келу мәселелерін көтереді. Зерттеуші Абайдың ақын шәкірттері қатарына жатқызғандардың барлығын (Турағұл, Әріп, Шәкәрім) «Социалистік Қазақстан» газеті «совет үкіметіне, партияға қарсы адамдар. Бұл мақала авторы оларды «прогрессшіл еді», «шәкірті еді» деп босқа лағып отыр», – деп біржақты пікір білдіреді. Қазақстандағы ұлтшылдық айыптаулармен байланысты науқан осылайша Абайды зерттеушілерді сынаумен басталып, Абайдың әдебиет мектебін де үлкен айтысқа тиек қылғаны белгілі. Абайдың ақындық мектебі төңірегіндегі айқай-шу абайтану ғылымының әлі де темір құрсау торында екенін көрсетті.

М.Әуезовтің жетекшілігімен Абайдың ақындық мектебі мәселесін зерттеу нәтижесінде Қ.Мұхамедханұлы 1951 жылдың 7 сәуірінде «Абайдың әдебиет мектебі» атты кандидаттық диссертациясын Қазақстан Ғылым академиясының Ғылыми Кеңесінде қорғайды. Абайдың ақын шәкірттері қатарына диссертант Ақылбай Абайұлы Құнанбаев, Мағауия Абайұлы Құнанбаев, Әсет Найманбаев, Әріп Тәңірбергенов, Көкбай Жанатаевтарды, ал диссертацияға қосымшаға Халиолла Өскенбаев, Кәкітай Ысқақұлы, Мұхамеджан Майбасаров, Бейсембай Жәнібеков, Баймағамбет Мырзаханов, Мұқа Әділханов, Әубәкір, Әлмағамбет Сексенбаевтарды енгізді. Ғылыми жұмыс 3 бөлімге, ішінен он тарауға жіктелген. Абайдың шәкірттерін зерттеуші төмендегідей екі топқа бөле қарайды:

1. Әдеби мұрасын қалдырып, ақын дәстүрін дамытушылар;
2. Абайға шәкірт болған, бірақ артына творчестволық мұра қалдырмағандар.

Көркем шығармаларымен әдеби мұра қалдырып, ақын дәстүрін жалғастырушылар қатарына диссертант Ақылбай Абайұлы Құнанбаев, Мағауия Абайұлы Құнанбаев, Әсет

Найманбаев, Әріп Тәңірбергенов, Әубәкір, Көкбай Жанатаевтарды жатқызады. Абайға шәкірт болған, бірақ артына шығармашылық мұра қалдырмаған әнші шәкірттері қатарына зерттеуші төмендегілерді жатқызады: Мұқа Әділханов, Бейсембай Жәнібеков, Әлмағамбет Сексенбаев, Мұқаметжан Майбасаров.

Диссертацияда ақын шәкірттерінің әрқайсысының өмір жолы мен шығармашылық мұрасы алғаш рет ғылыми тұрғыда талданады. «Следует отметить, что в развернутом виде эти вопросы впервые ставятся в данном исследовании. Наши литературоведы и абаеведы все свое внимание обычно сосредоточивали на изучении различных сторон деятельности и творчество самого Абая, лишь мимоходом упоминая об его учениках, соратниках и последователях» [23, 4] – деген жолдар Қайым Мұхамедханұлы зерттеуінің арқалар жүгін сипаттайды. М.Мырзахметов: «Қ.Мұхамедхановтың «Абайдың әдеби мектебі туралы» деген диссертациялық еңбегі өзі бөле қараған өнер иелеріне арналуы жай нәрсе емес еді», – деп аталған зерттеудің нысаналы бағыты мен ғылыми негізін атап өтеді [3, 132].

Ғылыми жұмысқа жетекшісі М.Әуезов мынандай пікір береді: «Большое количество собранных самим тов. К.Мухамедхановым произведений почти забытых, но талантливых поэтов – новаторов конца 19 столетия, воскресло для казахской литературы ряд дорогих имен и позволило в дальнейшем вести исследование послеабаевского периода литературы на более учащенных рядах, на более разнообразных, чем было до сих пор, фактах художественного наследия прошлого» [24]. Бірақ кеңестік идеологияның адамды жазғанына, жұртына қалдырған әдеби мұрасына қарап емес, шыққан тегіне қарап бағалайтын таптық саясаты Абайдың ақындық айналасын да мүлт жібермейді. Қорғауда М.Әуезовке, ол негізін салған Абайдың ақындық мектебіне, Абайдың ақын шәкірттеріне жабылған жала саяси айып тағудың басы еді.

Қорғауда ресми оппоненттері М.Әуезов пен М.Сильченкодан кейін бірінші болып сөз алған С. Нұрышев пен Қ.Жұмалиев диссертацияның «зиянды» тұстарын әшкерелеп қарсы шығады.

«...Ауэзов утверждает, что идейно творческое направление Абая, школа Абая – это панисламизм. Если бы он вышел за рамки аула, он пошел бы по пути панисламизма. Даже поворот Абая к русской культуре он объясняет панисламизмом. Считать ли это только ошибкой, которую можно было бы заметить как это делает М.Ауэзов? Нет, нельзя. Это можно считать протаскиванием в советскую науку антимарксистских взглядов, как со стороны диссертанта, так и со стороны М.Ауэзова» [25]. Қ.Жұмалиев сөзінің қорытындысында: «Диссертация тов. Мухамедханова, представленная и соискание ученой степени кандидата филологических наук, не соответствует требованиям, предъявляемый к кандидатской диссертации, потому что она носит антинаучный характер. В ней сосредоточены восхваления поэтов, идеализирующих Кенесары Касымова, протаскиваются идеи пантюркизма, находят себе оправдания поэты, чуждые народу по своему мировоззрению. Поэтому я, как член Объединенного Ученого Совета гуманитарных институтов АН КазССР, при всем своем уважении к официальным оппонентам, не могу ходатайствовать перед Ученым Советом о присуждении автору диссертации ученой степени кандидата филологических наук без коренной переделки его работы», – деген пікір білдіреді. Жала жабушыларға қарсы М.Әуезов: «Выступление по поводу диссертации тов. Мухамедханова товарищи в целом, за исключением двух тенденциозных ораторов, правильно указывали на достоинство и на отдельные недостатки диссертаций» – деп, диссертанттың 12 жыл бойына нағыз ғылыми зерттеу жұмысын жүргізгендігін баса айта отырып, тырнақ астынан кір іздеушілерге: «вы вдвоем подготовились заранее, чтобы ущемить через эту диссертацию Ауэзова, а это чистейшая беспринципная склока и ничего иное», – деген жауап айтады [26, 82].

Бұл қорғау екі айдан кейін, 1951 жылы 15 маусымда, Қазақ ССР Ғылым академиясының тіл және әдебиет институты мен Қазақстан совет жазушылар Одағы бірлесіп өткізген «Абайдың әдеби мұрасы мәселесін талқылауға арналғын ғылыми айтысқа»

ұласты. Үш күнге созылған жиналыста «Абайдың әдебиет мектебі және оның шәкірттері», «Абай мұраларын танудағы кейбір талас мәселелер», «Абай творчествосының идеялық арналары туралы», «Абай мұрасын танудағы жетістіктер мен кемшіліктер» деген тақырыптарда жазушы С.Мұқанов, филология ғылымының кандидаттары С.Нұрышев, М.Сильченко және профессор М.Әуезовтер баяндама жасайды. Баяндамалар бойынша жарыссөзде филология ғылымдарының кандидаттары: З.Ахметов, М.Ғабдуллин, Қ.Тұрғанбаев, профессор Қ.Жұмалиев, тарих ғылымының кандидаттары: Ж.Юсупов, М.Ақынжанов, Ә.Тұрсынбаев, жазушылар: Ғ.Мүсірепов, Қ.Жармағамбетов, Ә.Әбішев және басқалар барлығы 18 адам пікірлерін ортаға салады.

Абайдың әдеби мұраларын тануда жүргізілген елеулі істермен қатар, әлі де болса бұл салада бірсыпыра қателіктер мен кемшіліктер кездесіп жүргенін де жасыруға болмайтындығы айтыла келіп: «осының салдарынан кейбір әдеби зерттеу еңбектері жұртшылыққа данышпан ақын, өз заманының озат пікірлі ағартушысы, қоғамдық қайраткері Абайдың ұлылығын түсінуге көмектесе алмайтыны былай тұрсын, қайта мұндай еңбектер ұлы Абайдың біздің тарихымыздан алатын рөлін төмендете түсіп отыр. Міне, осындай құнсыз зерттеулердің қатарында, ең алдымен Ә.Жиреншиннің «Абай және оның орыс достары» деген кітабын, Қ.Мұхамедханұлының «Абайдың әдебиет мектебі» деп аталатын сәтсіз диссертациясын жатқызуға болады», – деген пікірді қолдаушылар басым болды [27].

Абайдың әдеби мұрасын маркстік-лениндік ілім тұрғысынан дұрыс тануға тырысқандар Қ.Мұхамедханұлы диссертациясында Абайдың ақын шәкірттері қатарына жатқызылғандарды реакцияшыл, монархияшыл ақындар, діншілдер, молдалар деп сынайды. «Олардың ішінде халық жауы Турағұл да, Кенесарының реакциялық қозғалысын мадақтаған ұлтшыл ақын Көкбай да, тіпті ақындығы жөнінде ешқандай дерек жоқ, әдебиетте із-тұсы белгісіз Иманбазар, Мұхаметжан, Әлмағамбет, Бейсенбай, Мұқа, ертегіші Баймағамбет деген біреулер де, тағы басқалар да бар», –

деп әділетсіз, біржақты сын білдіреді [27].

М.Әуезовтің диссертант жұмысымен толық келісетіндігі, халық бұқарасының дұшпаны болған адамдарды, қайдағы бір ұлтшылдарды, діншілдер мен молдаларды ұлы Абайдың атағымен бүркемелеп қазақ әдебиетінің тарихына енгізбек болғандығы да қатал сынға ұшырайды. Абайдың әдеби мұрасы мәселесін талқылауға арналған ғылыми айтыс деген аты болмаса, заты ақын мұрасын талқылаған ғылыми айтыс болмай, айтыстың әдейі арнап нысанаға алғаны «Абайдың әдебиет мектебі» мәселесі мен М.Әуезовтің абайтанудағы ғылыми және әдеби еңбегі болғанын айтыстан анық көреміз.

Абайдың ақын шәкірттері жайында сөз алған С.Мұқанов советтік қоғамға жат элементтердің әдеби мұраларын насихаттағандары үшін Әуезовті де, аспирант Қ.Мұхамедханұлын да қатал сынға алады. Қазақ совет әдебиетінде «Абайдың шәкірттері» кімдер деген сұрауға бірінші рет жауап берген адам – М.Әуезов жолдас деп жазған С.Мұқанов: «Абай ақындығының айналасы» деген мақаласында М.Әуезов: «Абайдың өз тұсында, өз дәуірінде еңбек еткен ақын төртеу, оның екеуі Ақылбай, Мағауия Абайдың өз балалары, қалған екуі – Көкбай, Шәкәрім. Осы төрт ақын Абайдың нағыз толық мағынадағы шәкірттері. Бұлар Абай басшылығымен өз жандарынан жырлар да жазған. Абайды зерттеуге осы төрт ақынның атын қыстыратын бір үлкен себеп – бұлардың шығармалары арқылы Абай өзі істемесе де, бой ұрған бірталай тың еңбектер. Абай оларға тақырып беріп, өлеңдерін сынайды, түзейді, қалай түзеудің жолын айтады. Дәлін айтқанда, мыналар Абайдың ақын шәкірттері есепті де, Абай алды оларға жазушылық мектебі сияқты болды», – деген жолдарын келтіреді [26].

Абай салған дәстүрді жалғастырып, ақын шәкірттері атанған ізбасар мұралары абайтану ғылымының мәнді тарауын құрайтын Абайдың әдеби мектебі сынды әлі де ғылыми бағдарға түспеген тың ұғымды Қ.Мұхамедханұлы тұңғыш рет ғылыми тақырып етіп көтеріп, әдеби айналымға енгізді. Тарихи әділетті қалпына

келтіруде темір торлы түрменің дәмін татса да, ғалым табандылық танытты. Қ.Мұхамедханұлының Абайдың ақын шәкірттері шығармашылығын жүйелеуде жарты ғасырға жуық уақыты кетсе де, ақын шәкірттері мұраларын жинастыруда ыждаһаттылық көрсете білді. Ақын мұрагерлерінің халық аузында жатталып қалған мұраларын қолжазба деректермен салыстыра отырып, түбегейлі зерттеп, ақиқатына жетті. Соның негізінде, Абайдың ақын шәкірттері сынды абайтану саласының жаңа бағытының негізін қалады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Жұртбаев Т. Қайсар ғалым // Жұлдыз, 1986, №1, 192 б.
2. Мұхамедханов Қ. Мұхтар кешкен қилы заман //Абай, 1992, №3, 78 б.
3. Мырзахмет М. Абайтану тарихы. Ана тілі: Ана тілі, 1994. – 192 б.
4. Абай. Толық жинақ. 1933, Қызылорда. – 374 б.
5. // Әдебиет майданы, 1934, №11-12.
6. // Әдебиет және искусство, 1939, №7.
7. Абай. Толық жинақ, 1940. – 326 б.
8. Кунанбаев А. Избранное, Москва, 1945. – 280 с.
9. Әуезов М. Абай ақындығының айналасы. Кітапта: Қазіргі абайтанудың өзекті мәселелері. Алматы: Ғылым, 2002. – 274 б.
10. Қирабаев С. Абайтанудың кезектегі міндеттері туралы. Кітапта: Абай және қазіргі заман. Алматы: Ғылым, 1994. – 337 б.
11. Мұхамедханов Қ. Абайдың әдебиет мектебі // Екпінді, 1940, 5 қазан.
12. Исмайлов Е. Кемеңгер Абай // Әдебиет және искусство, 1940, № 9.
13. Сералиев Г. Қазақ халқының данышпан ақыны // Ленин туы, 1940, 15 қазан.

14. Тоқмағанбетов А. Абайдың ақындық мектебі // Социалистік Қазақстан, 1940, 26 қазан.
15. Жиреншин Ә. Қазақ халқының ұлы ақыны Абай (Ибраһим) Құнанбаев. //Екпінді, 1940, 23 мамыр.
16. Нұрқатов А. Абайдың ақындық дәстүрі Алматы: Жазушы, 1966. – 348 б.
17. Тоқпатаев У. Ұлттық рухтың қазынасы // Дидар, 2000, 4 қазан.
18. Мұхамедханов Қ. Ұлы ұстаз, қамқор аға // Парасат, 1997, №8, 6 б.
19. ШҚО ҚЗТҚО.-1406-қор, 1-тізбе.
20. Мұхамедханов Қ. Абайдың әдебиет мектебі //Екпінді, 1940, 23 қыркүйек
21. Жұмақанов Ж. Абайға ешбір қоқыс жараспайды //Социалистік Қазақстан, 1941, 22 мамыр.
22. //Социалистік Қазақстан, 1947, 2 тамыз.
23. Мухамедханов Г. Литературная школа Абая. Автореферат дисс. на соискание ученой степени кандид. филологических наук.-Алма-Ата, 1951. – 15 с.
24. Абайдың «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық қорық-музейінің қоры. КП 1951.
25. Султанбеков М. Книга с трудной судьбой //Иртыш, 1994, 9 апреля.
26. // Абай, 1992, №3, 96 б.
27. Абайды зерттеудегі бұрмалаушылыққа қарсы // Социалистік Қазақстан, 1951, 4 шілде.

АШИРИМБЕТОВА Индира Дуйсенхуловна
Абай ауданы білім бөлімінің
«Ш.Әбенев атындағы жалпы білім
беретін мектеп» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

ТОЛЫҚ АДАМ ІЛІМІ – РУХАНИ ТӘРБИЕ ӨЗЕГІ

«Ат биеден, алып анадан туады», – дейді халық даналығы. Қаламы жүйрік жазушы да, данышпан ғалым да, ел басқарған көсем де, сөз бастаған шешен де ана көкірегінен нәр алады. Сондай алыпты тудырған Абай атамyzдың орны халқымыз үшін бір төбе, бір арна. Ұлттың ұлылығын ұлықтап, қазақ жастарының білімді де, саналы ұрпақ болып қалыптасуына Абай атамyz көп ізденді, көп оқыды. Өзінің өлеңдерін былай қойғанда, қара сөздері мен философиялық ойлары арқылы жастарымызға қараңғылықтан шығар шамшырақ бола білді.

Абай – дана тұлға. Өзінің өмір сүрген дәуірінде болыс пен ояздарға қарсы шығып, халықтың сөзін сөйлеп, халқы үшін көп күрескен дара тұлға. Осыған байланысты Президентіміз Қасым-Жомарт Тоқаев Кемелұлының «Абай және ХІХ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласы жарық көрген болатын. Мақаланың басында: «Абай Құнанбайұлы ғұлама, ойшыл, ақын, ағартушы, ұлттың жаңа әдебиетінің негізін қалаушы, аудармашы, композитор ретінде ел тарихында өшпес із қалдырғаны» [1,13] туралы айтылады. Бүгін де Абай шығармашылығына қатысты көптеген баспасөз беттерінде сыни-мақалалар жарық көрсе де, олардың

біразы ақынның өмірі мен шығармашылығына арналып келді. Ал Абайдың философиялық ойларына негізделген «Толық адам» ілімі туралы не білеміз? Ақынның бұл ілімі нені меңзейді? Бүгінгі таңда оның өзектілігі қандай? Абайдың «Толық адам» концепциясын оқыту мен тәрбиеде қалай қолдана аламыз? Міне, осы сауалдар әрбір ұстаздар қауымын ойландырады анық.

Ең алдымен қазіргі қоғамда рухани тәрбие мен тұлғаның дамуы, оның моральдық құндылықтарын қалыптастыру аса маңызды мәселе болып отыр. Бұл тұрғыда қазақтың ұлы ақыны, философы және ойшылы Абай Құнанбайұлының шығармашылығы мен ілімдері ерекше орын алады. Абайдың «толық адам» ілімі – адамның рухани және моральдық тұрғыда кемелденуіне бағытталған терең философиялық түсінік [2,102]. Оның көзқарастары мен ой-тұжырымдары қазіргі заманғы тәрбие мен тұлға қалыптастыру мәселелерінде өзекті болып отыр. Бұл ілім адамның рухани жетілуі мен кемелденуіне бағытталған тұжырымдамаларды қамтиды. Толық адам болу дегеніміз – адам өз болмысын терең түсініп, рухани жағынан да, интеллектуалдық, моральдық және әлеуметтік жағынан да үйлесімді даму үстінде болуы дегенді білдіреді [2,124]. Адамның рухани тәрбиесі, оның адамгершілік қасиеттері мен ішкі байлығын дамытудың негізгі жолы болып табылады. Толық адам ілімінде рухани тәрбие ең басты орын алады. Себебі ол адамның жүрегіндегі сезімдер мен ойлар арқылы мінез-құлқын қалыптастыруға әсер етеді. Рухани тәрбие адамды жақсы, мейірімді, әділетті, ең бастысы – өзі мен өзгені түсіне білетін адам етуге ұмтылады. Бұл ілімде адамның ішкі дүниесін жетілдіру, ар-ұятын сақтау, білімді болу, әрқашан адамгершілікке бағытталу, өмірдің мәнін түсіну сияқты мәселелерге ерекше назар аударылады. Толық адам болу – тек сыртқы жетістікке жету ғана емес, ішкі гармония мен рухани толықтықты іздеу деген сөз [3,108]. Бүгін де ұлттың рухани дамуы мен қоғамның моральдық негіздерін қалыптастыруда адамзаттың өзіндік ішкі дамуында терең философиялық ойлар мен ілімдер маңызды рөл атқарады. Абайдың философиясы, адамға қатысты терең ойлары

мен принциптері адам болмысының рухани тазалығын, парасатын қалыптастырудағы маңызды бағдарларды ұсынады. Ұлы ақынның «Толық адам» ілімі адамның рухани кемелденуін, ішкі дүниесін терең түсіну мен рухани байлыққа жету жолын көрсетеді. Абайдың пайымы бойынша толық адам – бұл өз болмысын жетілдіріп, жан-дүниесінің тазалығы мен парасатын арттырған адам. Ол үш негізгі сипаттан тұрады:

1. Дене тазалығы. Адамның тәні – рухтың айнасы, сондықтан дене тәрбиесі мен саулығы рухани тәрбие мен кемелденудің негізі болып табылады.
2. Ақыл тазалығы. Ақыл адам санасының, ойлау қабілетінің жоғары деңгейін білдіреді. Адамның ақлын дамыту, терең ойлау қабілетін жетілдіру оның толық адам болуына ықпал етеді.
3. Жан тазалығы. Бұл – адамның адамгершілік қасиеттері мен рухани байлығын дамыту, жан дүниесін таза, ізгі ету. Жан тазалығы адамның жүрегіндегі махаббат пен мейірімділікке, адалдық пен әділеттілікке негізделген.

Екіншіден, «толық адам» ілімі тек жеке тұлғаның дамуын емес, сонымен қатар қоғамдағы үйлесімділікті, жалпы адамзаттық құндылықтарды нығайтуға бағытталған. Толық адам ілімінің негізінде рухани тәрбие жатыр десек қателеспейміз. Себебі рухани тәрбие дегеніміз – бұл адамның моральдық, этикалық, рухани негіздерін қалыптастыру мен дамыту үдерісі [3,145]. Абайдың ілімі бойынша, адам өзінің болмысын тану үшін ішкі әлеміне үңілуі, терең философиялық сұрақтарға жауап іздеуі қажет. Бұл рухани тәрбие адамның ақлын, жүрегін, рухын таза ұстап, қоғамдағы өз орнын дұрыс білуге үйретеді. Сол секілді Абайдың толық адам ұғымы бірқатар ішкі рухани қасиеттерді дамытуды талап етеді. Ол – ақыл, жүрек және тілдің үйлесімділігі, яғни адам өз ақыл-ойын жетілдіріп, жүрегінің қалауымен, өмір сүруге деген шынайы құштарлықпен әрекет етеді. Бұл тұжырымдама Абайдың

«Толық адам» болу үшін тек физикалық емес, рухани тұрғыда да даму қажет екенін көрсетеді. Абайдың толық адам ілімінде рухани тәрбие ең маңызды орында тұр. Адамның рухани жетілуі оның ішкі әлемінің байлығы мен адамгершілік қасиеттерін терең түсіну арқылы жүзеге асады. Абайдың ойынша, рухани тәрбие тек сыртқы дүниені түсінумен шектелмейді. Ол адамның ішкі дүниесіне, оның моральдық құндылықтарына әсер етеді. Абай осы арқылы адамның өмірінің мәнін түсінуге, жақсылыққа ұмтылуға, әділетті болуға шақырады.

Үшіншіден, Абайдың рухани тәрбие туралы ойлары оның қара сөздерінде және өлеңдерінде жиі кездеседі. Мысалы, «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде ақын білім мен ғылымның адамды рухани тұрғыда жетілдіретін маңызды құрал екенін көрсетеді. Ғылым адамды терең ойлауға, өмірдің мәнін түсінуге, сондай-ақ қоғамдағы әділетсіздікке қарсы тұруға үйретеді. Абайдың толық адам ілімінде бірнеше негізгі шарттар мен қағидалар көрсетілген. Олардың бастысы – ақыл мен білім. Абай адамды алдымен, білімді болуға шақырады. Өйткені білім мен ғылымның адамды ғана емес, қоғамды да өзгертуге қабілетті екенін түсінеді. Ол «Білімдіден шыққан сөз – талаптыға болсын кез» деп, білім мен тәрбиенің адамды жетілдіретін ең маңызды құрал екенін айтады.

Төртіншіден, қазақ жастарының арасында ақын шығармашылығын насихаттау арқылы оқыту мен тәрбиеде қолдануға болады. Мәселен мектеп қабырғаларында Абайдың «Толық адам» іліміне негізделген кабинеттер жасақталса, сондай-ақ мектептерде ақынның шығармашылығына арналған «Үздік жас абайтанушы ғалым» атты конференциялар ұйымдастырылып отырса, үштік одаққа негізделген республикалық (мұғалім, ата-ана, оқушы қатысуымен) қара сөздерін талдау жарысы, Абайдың шығармашылығы мен қазақ мәдениетінің байланысын түсіндіретін семинарлар, білім беру ошақтарында Абайдың өмірі мен шығармашылығына арналған көрмелер ұйымдастыру, осының барлығы Абайдың «Толық адам» концепциясының негізін құрары анық. Себебі бұл жұмыстар арқылы ата-аналар мен

ұстаздардың балаларға беретін тәрбиесі олардың рухани болмысын қалыптастыруда шешуші рөл атқарары сөзсіз.

Қорытындылай келе, Абайдың толық адам ілімі қоғамдағы әрбір адамды өз ішкі әлеміне үңіліп, өзінің және өзгелердің рухани қажеттіліктерін ескеруге шақырады. Абайдың пікірі бойынша, толық адам болу үшін адам ең алдымен өзінің ішкі дүниесін дамытуы керек. Білім мен ғылымды игеріп, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруы тиіс деп санайды. Оның ілімдері қазіргі қоғамда тұлғаның рухани дамуы мен моральдық тәрбиесін қалыптастыруда маңызды бағдар болып табылады. Абайдың толық адам ілімі әрбір адамға өмірдің мәнін түсінуге, өз-өзін жетілдіруге, қоғамға пайдалы болуға жол ашады. Бұл ретте Абайдың «Толық адам» ілімі рухани тәрбие өзегі ретінде жастарға адамгершілік, әділеттілік, махаббат пен сабырлылық сияқты қасиеттерді қалыптастыру арқылы еліміздің рухани жаңғыруына өз үлесін қосады десек қателеспейміз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Омаров Д. «Абайдың рухани мұрасы» – Алматы: «Ел-шежіре» баспасы, 2007ж.
2. Мырзахметов М. Мұхтар Әуезов және абайтану проблемалары. – Алматы: Ғылым, 1982. – 296 б.
3. Мырзахметов М. Әуезов және Абай. – Алматы: Қазақстан, 1996. – 272 б.

САГИБАЕВА Айтолқын Жакашева

Абай облысы білім басқармасының
Абай ауданы білім бөлімінің
«М.Әуезов атындағы орта мектебі» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі,
педагог-зерттеуші

АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ МҰРАСЫН ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазіргі білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – білімді ғана емес, рухани бай, адамгершілігі жоғары тұлға тәрбиелеу. Ұлттық мәдениет пен әдебиеттің озық үлгілерін оқу-тәрбие процесінде пайдалану бұл міндетті жүзеге асырудың маңызды жолдарының бірі болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда қазақтың ұлы ақыны, ойшылы Абай Құнанбайұлының шығармалары ерекше маңызға ие.

Абай шығармалары адам болмысы, адамгершілік, білім, еңбек, әділет, имандылық мәселелерін терең қозғайды. Сондықтан мектепте Абай мұрасын оқыту тек әдеби білім берумен шектелмей, оқушылардың рухани дүниесін байытуға бағытталуы тиіс.

Абай мұрасындағы адамгершілік құндылықтар

Абай шығармаларының негізгі тақырыптарының бірі – адамгершілік мәселесі. Ақын өз өлеңдері мен қара сөздерінде адамның бойындағы жақсы қасиеттерді дәріптеп, жағымсыз мінездерден аулақ болуға шақырады.

Мысалы, «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде ақын жас ұрпақты талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым секілді асыл қасиеттерді бойына сіңіруге үндейді. Сонымен қатар өсек, өтірік, мақтаншақтық, еріншектік, бекер мал шашу сияқты жағымсыз қасиеттерден сақтануға шақырады. Бұл – Абайдың адамгершілік тәрбиесінің негізгі қағидалары.

Абайдың «толық адам» ілімі де адамгершілік тәрбиесінің маңызды негізі болып табылады. Ақын адам өмірінің басты мақсаты – рухани жетілу деп түсінеді. Ол адам бойындағы жақсы қасиеттерді тәрбиелеу арқылы қоғамды түзетуге болады деп есептейді. Ұлы ойшылдың пікірінше, адамның кемелдікке жетуі үшін ақыл, қайрат және жүрек қасиеттері үйлесімді болуы қажет. Сондықтан ақынның шығармаларында адамгершілік ұғымы ақыл, қайрат, жүрек үйлесімімен байланыста қарастырылады.

Мысалы, ақынның он жетінші қара сөзінде:

Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,
Сонда толық боласың елден бөлек.

Бұл жерде Абай адам бойындағы үш қасиеттің үйлесімін адамгершіліктің негізі ретінде көрсетеді. Ақыл – дұрыс ойлау мен білімділік, қайрат – еңбек пен табандылық, ал жүрек – мейірім мен адамға деген сүйіспеншілік.

Еңбекқорлық пен адалдық

Абай шығармаларында еңбек – адамды адам ететін басты қасиет ретінде көрсетіледі. Ақын еріншектік пен жалқаулықты қоғамның дамуына кедергі деп есептейді.

«Әсемпаз болма әрнеге» өлеңінде:

Сен де бір кірпіш дүниеге,
Кетігін тап та бар қалан.

Бұл жолдар адамның өміріндегі өз орнын тауып, қоғамға пайдалы еңбек етуі қажет екенін білдіреді. Ақынның ойынша, адал

еңбек – адамгершіліктің негізгі тірегі.

Мейірім мен адамға деген сүйіспеншілік

Абайдың көптеген қара сөздерінде адам баласына деген сүйіспеншілік, мейірімділік туралы ойлар айтылады.

Мысалы, отыз сегізінші қара сөзінде ақын:

Адамзаттың бәрін сүй, бауырым деп, –

барлық адамға бірдей қарау, адамзатты сүю идеясын көтереді. Бұл ой Абайдың гуманистік көзқарасын көрсетеді.

Әділдік пен ар-ұят

Абай адамгершіліктің негізі – ар мен ұят деп есептейді. Ақын қоғамдағы әділетсіздік, жалғандық, екіжүзділік сияқты жағымсыз құбылыстарды сынайды.

Мысалы:

Пайда ойлама, ар ойла,
Талап қыл артық білуге.

Өлеңінде ақын адамның басты мақсаты пайда табу емес, ар-намысты сақтап, білім мен ізгілікке ұмтылу екенін көрсетеді.

Абай шығармаларын оқытудағы әдістемелік тәсілдер

Ақынның шығармаларын оқыту барысында оқушылардың танымдық белсенділігін арттыратын түрлі әдіс-тәсілдерді қолдану маңызды.

Пікірталас әдісі – оқушылардың белгілі бір қара сөз немесе өлең мазмұны бойынша өз пікірін білдіруіне мүмкіндік береді.

Шығармашылық тапсырмалар – эссе жазу, кейіпкерге хат жазу, өлеңге талдау жасау арқылы оқушылардың ойлау қабілетін дамытады.

Топтық жұмыс – оқушылар белгілі бір құндылықты талдап, оны қазіргі өмірмен байланыстырады. Постер қорғап, топпен бірге жұмыс жасайды.

Салыстыру әдісі – ақынның ойларын қазіргі қоғамдағы мәселелермен байланыстыра отырып талдау.

Интерактивті талдау әдісі – жасанды интеллект құралдарын пайдалану арқылы оқушылар ақынның шығармаларын терең талдай алады.

Буктрейлер немесе бейнежоба жасау әдісі – Абай өлеңдері мен қара сөздері бойынша ЖИ көмегімен бейнеролик немесе буктрейлер, комикс кітап жасау арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттері артады және шығармалардағы адамгершілік мәселелеріне басты назар аудара отырып, жақсы қасиеттерді үйренеді.

Рөлдік сұхбат әдісі – бұл әдісте оқушылар Абаймен виртуалды сұхбат жүргізеді. Оқушылардың шығарманың идеясын терең түсіну, сыни ойлау дағдысы артады

Абай шығармаларын жүйелі түрде оқыту арқылы оқушылардың рухани адамгершілік қасиеттері қалыптасады. Оқушылар жақсы мен жаманды ажырата білуге үйренеді, ұлттық құндылықтарды құрметтейді, еңбекке, білімге, адалдыққа ұмтылады. Ақын шығармалары жас ұрпақтың тұлғалық қалыптасуына ықпал етіп, олардың адамгершілік мәдениетін дамытуға көмектестеді.

Абай шығармаларын оқыту арқылы:

- Оқушылардың рухани дүниесі байиды;
- Ұлттық құндылықтарға құрмет қалыптасады;
- «Адал азамат» моделіне сай тұлға тәрбиелеуге мүмкіндік туады.

Сондықтан Абай шығармаларын оқу-тәрбие процесінде пайдалану – қазіргі тәрбиелік жұмыстың маңызды бағыты болып табылады.

Қорыта айтқанда, Абай Құнанбайұлының шығармалары оқушыларға адамгершілік тәрбие берудің маңызды құралы. Ақын мұрасын оқу арқылы жас ұрпақ рухани байып, өмірлік құндылықтарды түсінеді. Сондықтан білім беру үдерісінде Абай шығармаларын тиімді әдістемелік тәсілдер арқылы оқыту ерекше маңызға ие.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Абай Құнанбайұлы. Қарасөздер. – Алматы: Жазушы, 2010. – 176 б.
2. Абай Құнанбайұлы. Өлеңдер жинағы. – Алматы: Атамұра, 2012. – 256 б.
3. Қазақ әдебиеті тарихы: зерттеулер мен мақалалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 2015. – 320 б.
4. Қазақстан Республикасының білім беру тұжырымдамалары: ресми құжаттар жинағы. – Астана, 2020. – 150 б.

КЕЛЕНОВА Ляйля Данияровна

Абай облысы білім басқармасының
Жарма ауданының «Шоқан Уәлиханов
атындағы негізгі мектебі» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пәні бойынша
педагогика ғылымдарының магистрі

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ АБАЙДЫҢ «АҚЫЛДЫ АДАМ» КОНЦЕПЦИЯСЫ

Аңдатпа. Бұл мақала ұлы ағартушы Абай Құнанбайұлының «толық адам» философиялық концепциясын қазіргі жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары қарқынды дамыған дәуірдегі білім беру жүйесінің өзекті мәселелерімен байланыстыра отырып қарастырады. ЖИ-дің оқу процесіндегі рөлі мен оны Абайдың «ақыл, қайрат, жүрек» қағидаларымен үйлестіру жолдары талданады. Сонымен қатар, дәстүрлі педагогиканың жаңа рөлі мен «толық адам» моделін қалыптастыруға бағытталған инновациялық оқыту әдістері ұсынылады. Зерттеудің негізгі идеясы – технологиялық прогресс кезінде адамгершілік-рухани құндылықтардың әлсіреуіне жол бермей, оларды сақтап, дамыту. Абай ілімі қазіргі цифрлық қоғамда да тұлға тәрбиесінің негізі бола алады. ЖИ білім сапасын арттыру құралы болғанымен, адам тәрбиесінің орнын алмастыра алмайды. Сондықтан білім беру жүйесінде технология мен руханияттың тепе-теңдігі маңызды. Бұл мақала осы үйлесімділіктің маңызын көрсетеді.

Тірек сөздер: Абай Құнанбайұлы, «толық адам», жасанды

интеллект (ЖИ), білім беру, педагогикалық әдістер, ақыл, қайрат, жүрек, этика, инновация.

Қазіргі ХХІ ғасыр – технологиялық серпілістер мен ақпараттық өзгерістер дәуірі. Әсіресе, жасанды интеллект (ЖИ) технологияларының қарқынды дамуы қоғамның барлық салаларына, соның ішінде білім беру жүйесіне де түбегейлі ықпал етуде [3]. Бұл жағдайда, білім берудің басты мақсаты – ЖИ құралдарын тиімді пайдалана білетін, сонымен қатар жоғары адамгершілік және рухани құндылықтарға ие, жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыру болып табылады.

Осы тұрғыдан алғанда, қазақтың ұлы ағартушысы Абай Құнанбайұлының философиялық мұрасы ерекше мәнге ие. Оның негізгі тұжырымдамасы – «толық адам» моделі – ЖИ дәуіріндегі білім мен тәрбиенің басты бағдары болуға лайық [2]. Абайдың «ақыл», «қайрат» және «жүрек» үйлесімінен тұратын кемелденген тұлға туралы ілімі – білім берудің гуманистік негізін сақтауға мүмкіндік береді.

Осы мақаланың мақсаты – Абайдың «толық адам» концепциясының қағидаларын ЖИ технологияларын қолдану арқылы білім беру үдерісіне интеграциялау жолдарын талдау және педагогтерге арналған практикалық ұсыныстар беру.

1. Абайдың «Толық адам» концепциясы және ЖИ дәуіріндегі адам капиталы. Абайдың «толық адам» тұжырымдамасы – бұл тек білімділікті ғана емес, сонымен қатар моральдық тазалықты және ізгілікке ұмтылуды қамтитын кешенді идея.

1.1. Ақыл (Ғылым, Білім) және Жасанды Интеллект. Жасанды интеллект – ақпаратты жинау, өңдеу және стандарт-ты мәселелерді шешуде адамнан басым болуы мүмкін [5]. Бұл жағдайда Абайдың «ақыл» қағидасы тек білімділікпен шектелмей, сын тұрғысынан ойлауға және саналы шешім қабылдауға бағытталуы қажет. Абай: «Ақыл, қайрат, жүрек үшеуінің басын қосып, кімде-кім бір іс қылса, іс бітер» деп атап өткен [1].

1.2. Қайрат (Жігер, Еңбек) және ЖИ-мен қарым-қатынас.

ЖИ көптеген жұмыс орындарын автоматтандыратыны сөзсіз. Бұл оқушылардан бейімделгіштік және жаңа дағдыларды тез меңгеру сияқты «қайрат» қасиеттерін талап етеді. Педагогтер оқушыларда ЖИ-ге тәуелділікті емес, оны басқару және жаңа жұмыс орындарын құру үшін қажетті кәсіби жігерді қалыптас-тыруы керек.

1.3. Жүрек (Мейірім, Әділет) және ЖИ этикасы. ЖИ этикалық дилеммаларды тудырған кезде, «жүрек» қағидасына негізделген адамгершілік, әділдік және мейірім – технологияны пайдаланудағы негізгі моральдық бағдар болып қала береді. Абай: «Адам баласы ақылды, қайратты, жүректі болады... жүрек – мейірімділік» деп анықтама берген [1]. ЖИ-ді пайдаланудағы этикалық нормалар ЮНЕСКО ұсыныстарына сай адам құқықтарын қорғауға бағытталуы тиіс [6].

2. Абай концепциясын ЖИ құралдары арқылы жүзеге асырудың әдіс-тәсілдері. Абайдың философиясын ЖИ дәуіріндегі білім беру үдерісіне тиімді енгізу үшін инновациялық педагогикалық тәсілдер қолданылуы қажет.

2.1. Интерактивті және Зерттеушілік сабақтар. Рөлдік ойындар: Оқушылар ЖИ-дің этикалық мәселелері бойынша пікірталас ұйымдастырып, шешім қабылдау және дәлелді сөйлеу қабілеттерін дамытады.

«Кластер әдісі» және «Аналитикалық желі»: Абайдың қара сөздері мен ЖИ-дің қазіргі жетістіктері арасындағы байланысты табуға бағытталған талдау жұмыстары [4].

2.2. АКТ негізіндегі шығармашылық және Практикалық сабақтар. Шығармашылық сабақтар: Оқушылар ЖИ құралдарын пайдаланып, Абай шығармаларына негізделген жаңа өнімдер (бейнеролик, презентация) жасайды.

Онлайн платформаларды қолдану: Қазіргі білім беру үдерісінде (Kahoot!, Quizizz) сияқты платформалар арқылы Абайтану тақырыптары бойынша тест тапсырмаларын орындау.

3. Қорытынды

Абай Құнанбайұлының «толық адам» концепциясы – қазіргі заманғы білім беру жүйесі үшін негізгі идеологиялық бағдар.

Жасанды интеллект технологиялары білім беруді трансформациялап жатқанда, біздің басты міндетіміз – технологиялық прогресті адамгершілік және рухани құндылықтардан бөлек қарастырмау. Абайдың даналығын жаңа технологиялармен үйлестіру арқылы біз болашақтың талаптарына сай, әрі ұлттық құндылықтарға берік, ақылды, қайратты және жүректі жас ұрпақты тәрбиелей аламыз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Құнанбайұлы А., (2005). Қара сөздері. Алматы: Атамұра.
2. Әуезов М. (1997). Абай жолы (Екі томдық роман-эпопея). Алматы: Жазушы.
3. Қожахметова Г. (2022). Жасанды интеллект және білім берудегі этикалық мәселелер. Ұлттық білім беру журналы, (4), 101 – 115.
4. Абдигапбарова А.У., Мамырбеков А. А. (2020). Абай Құнанбаевтың «Толық адам» ілімі: Жаңа педагогикалық парадигма. Қазақ мемлекеттік университеті хабаршысы. Педагогика сериясы, (1), 45 – 53.
5. Schild, J. (2023). AI in Education: Challenges and Opportunities for Human-Centric Learning. International Journal of Educational Technology, 25 (3), 150 – 165.
6. UNESCO. (2021). Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. UNESCO Publishing.

РАХИМОВА Айгуль Советовна

Үржар ауданы, Бестерек ауылы

«Мектеп жанындағы интернаты бар

Мешітбай Хасенов атындағы

Бестерек орта мектеп-бақшасы»

КММ, қазақ тілі және қазақ әдебиеті

пәнінің мұғалімі, педагог-зерттеуші

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ АБАЙ ІЛІМІМЕН ҮНДЕСТІГІ

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасындағы жаңартылған білім беру жүйесі мен ұлы ақын, ойшыл Абай Құнанбайұлының ілімінің, педагогикалық көзқарасының үндестігі қарастырылады. Зерттеу барысында Абайдың адамгершілік, еңбек, білім, ғылым, татулық туралы, толық адам тәрбиелеудегі ой-пікірлерімен қазіргі білім беру мазмұнын жаңарту бағыттарының сәйкестігі анықталды. Жаңартылған білім беру бағдарламасының негізгі принциптері – функционалдық сауаттылық, шығармашылық қабілет, сыни ойлау – Абайдың тәрбие жөніндегі даналық ойларымен үндес келетіні дәлелденген. Зерттеу нәтижелері бойынша жаңартылған білім беру жүйесін іске асыру барысында Абай мұрасын оқыту үдерісіне кеңінен енгізу қажеттілігі негізделген.

Тірек сөздер: Абай Құнанбайұлы, педагогикалық көзқарас, жаңартылған білім беру жүйесі, адамгершілік, толық адам, білім-ғылым.

Даналығымен ерекшеленіп, артына өлмейтұғын сөз қалдырған ұлы ақын, ағартушы, ойшыл, сазгер, аудармашы, қарасөз шебері Абай Құнанбайұлы – қазақ әдебиетінің дара тұлғасы. Сұлтанмахмұт Торайғыров: «Асыл сөзді іздесең, Абайды оқы, ерінбе», – десе, Ахмет Байтұрсынов оған «қазақтың бас ақыны» деп баға берген. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» мақаласында: «Ұлы ақынның шығармалары бүгін де өзектілігін жоғалтқан жоқ. Абайдың ой-тұжырымдары баршамызға қашанда рухани азық бола алады. Сондықтан ұлтымызды жаңғырту ісінде оның еңбектерін басшылыққа алып, ұтымды пайдалану жайын тағы бір мәрте ой елегінен өткізген жөн», – деп жазды [7].

Заманынан ерте туған, ал дұрысы өлеңмен ой салып, өркениет көшіне өз соңынан ерту үшін туған дара тұлғаның [3] әр сөзінің бала тәрбиесінде орны бөлек. Күнтізбелік жоспар бойынша 5-11 сынып аралығында ұлы ақынның қандай шығармалары оқылатынына назар аударайық:

Сынып	Бөлім атауы	Оқылатын шығармалары
6	Абайды оқы, таңырқа	«Ғылым таппай мақтанба», «Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін» өлеңдері Бірінші, жетінші, отыз бірінші қарасөздері
10 (ЖМБ)	Қалың елім, қазағым...	«Сегіз аяқ», «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым», «Лай суға май бітпес қой өткенге» өлеңдері Он жетінші, отыз екінші қарасөздері «Масғұт» поэмасы
10 (ҚГБ)	Өлең сөздің патшасы	«Сегіз аяқ», «Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы», «Көңілім қайтты достан да, дұшпаннан да», «Сабырсыз, арыс, еріншек», «Болыс болдым, мінеки», «Лай суға май бітпес қой өткенге» өлеңдері Он жетінші, отыз екінші, отыз үшінші қарасөзі «Ескендір» поэмасы

Ақынның барлық шығармасын мектеп қабырғасында қамту мүмкін еместігі айдан анық. Абайдың өлеңдерін жатқа айтып, терең ойларын жүрегіне сіңіре білген әр адамның білімінің, ой-санасының кеңейетіні сөзсіз. «Абайтану» курсының барлық мектепте оқылмайтынын ескерсек, білім алушыларға мектеп қабырғасында ақынның асыл сөздерінен үлгі алудың жаңа жолын, жаңаша технология тұрғысынан қарастыру мәселесі туындайды. Технология (грекше, *texne*) – шеберлік, өнер деген мағынаны білдіреді. Технология – өнерпаздық, шеберлік, іскерлік десек, әр пәннің мұғалімі өз ісінің шебері болуға тиіс. Сабақта оқушыға білім дайын күйінде беріле салмау керек. Мұғалім шеберлігі арқылы баланың білімді игеруге қызығушылығын ояту керек. Ал ол сұрақ әр түрлі әдіс-тәсілдер арқылы баланың алдына жан-жақты мақсат қойып, іске асыруына жол көрсетеді [5]. Интербелсенді әдіс-тәсілдерге бай жаңартылған білім беру жүйесін Абай ілімімен ұштастыру арқылы оқушылардың ақын шығармашылығын үздіксіз оқуына, сабаққа деген ынталарының артуына, ой түйіп, өмір жолдарына дұрыс көзқарас қалыптастыруларына мүмкіндік береміз. Сабақтың басында, ортасында, соңында оқушыларға әртүрлі әдіс-тәсілдерді ұсынғанда, тапсырмалар бергенде мұғалімнің шеберлігіне байланысты ақынның шығармаларын қамтуға болады.

1.1. Абайдың ғылым-білім туралы ойының жаңартылған білім беру жүйесімен байланысы

Абай Құнанбайұлы шығармаларында ғылым мен білімді адамның өміріндегі ең басты құндылық деп бағалаған. Ақын «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде:

Ғылым таппай мақтанба,
Орын таппай баптанба, – [1]

деп, адам нағыз бақытқа ғылыммен ғана жететінін айтады. Ақын барлық жанды, әсіресе, жас ұрпақты адам болуға, болашағын ойлап, ғылым үйренуге, өмірден өз орнынын табуға үйретеді.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев айтқандай, ғылым мен білім тақырыбында ақын тұжырымдары қазір де өзектілігін жойған жоқ, тіпті, Абайдың ілімі жаңартылған білім беру жүйесімен үндесіп, терең ой салады. Жаңартылған бағдарлама бойынша қазіргі білім беру жүйесі де білім алушыны бәсекеге қабілеттілікке қарай баулып, қоғамнан өз орнын таба білетіндей саналы, адал азамат болуға бағытталған.

Сабақ барысында өткізілетін топтық, жұптық жұмыстарда, түрлі әдіс-тәсілдерді, тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым дағдыларын қолданғанда, рефлексия жасап, кері байланыс берген кезде ұлы ақынның дана сөздерін қолданып отыру өте тиімді. Мысалы, мұғалім сабақта әдіс-тәсілдерді қолдану алдында оқушылардың назарын аударту үшін Абайдың «Білімдіден шыққан сөз» өлеңінен үзінді келтіріп:

Білімдіден шыққан сөз
Талаптыға болсын кез.
Нұрын, сырын көруге
Көкірегінде болсын көз, [1] –

деп, тапсырмаларды таратса, оқушының сабаққа қызығушылығы оянады, Абайдың өлеңін жаттап өседі.

Ағартушының педагогикалық көзқарастарының маңызды бөлігі болып саналатын білім, ғылым туралы ойлары мен функционалдық сауаттылық ұғымы арасында да ұқсастық бар. Ақын тек біліп, білімді игеріп қана қоймай, оны өмірде қолдана білуге баса назар аударады. Осы көзқарас функционалдық сауаттылықтың мәнімен сәйкес келеді. Абайдың шығармаларындағы үнемі іздену, білім алуда, мақсатқа жетуде төзімді болу ойы жаңартылған білім жүйесінің үздіксіз білім алу, «оқуды үйрену» дағдыларымен ұқсас.

1.2. Төрт дағдының, топтық жұмыстың Абай даналығымен үйлесімділігі.

Қазір сабақ барысында, әсіресе, тіл сабақтарында, төрт

дағды жиі іске асырылады. Олар: тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым. Осы төрт дағды бойынша білім алушы тыңдағанынан ой түюге, жүйелі сөйлеуге, жақсы оқуға, сауатты жазуға үйренеді. Дағды – автоматты түрде жасауға дейін жеткізілген әрекет көп рет қайталау жолымен қалыптасады. Оқыту процесінде, әсіресе, жалпы оқу дағдыларын, пәнаралық мәндегі, жазу дағдыларын қалыптастыру қажет [6]. Осы жерде ұстазға тағы да Абайдың ғибратты сөздері көмекке келеді. Абай Құнанбайұлы өзінің отыз бірінші қарасөзінде адам бойындағы дағдыны қалыптастыру туралы айтады: «Естіген нәрсені ұмытпасқа төрт түрлі себеп бар: әуелі, көкірегі байлаулы, берік болмақ керек; екінші, сол нәрсені естігенде я көргенде ғибратлану керек, көңілденіп, тұшынып, ынтамен ұғыну керек; үшінші, сол нәрсені ішінен бірнеше уақыт қайтарып ойланып, көңілге бекіту керек; төртінші ой кеселдерінен сақ болу керек. Егер кез болып қалса, салынбау керек. Ой кеселдері: уайымсыз салғырттық, ойыншы-күлкішілдік, я бір қайғыға салыну, я бір нәрсеге құмарлық пайда болу. Бұл төрт нәрсе – күллі ақыл мен ғылымды тоздыратұғын нәрселер» [1]. Абайдың айтқанын ескеріп, оқушылар естіген нәрсені ұмытпауға дағдыланса, алған білімдерін нақтылап, тереңдете түсер еді. Істеген әрекеттері дағдыға айланып, бойларына орнығады.

Тыңдалым, оқылым дағдылары кездерінде кейбір оқушылардың зейін қоймайтыны белгілі. Мұғалім: «Дана Абай отыз екінші қарасөзінде: «Адамның көңілі шын мейірленсе, білім-ғылымның өзі де адамға мейірленіп, тезірек қолға түседі. Шала мейір шала байқайды» [1], – дейді. Абайдың сөзіне сүйене отырып, егер тыңдалымды (не оқылымды) шала орындасаңыздар, онда келесі атқаратын әрекеттеріңіз де, яғни, айтылым немесе жазылым да, шала болады дер едім. Сол себепті сіздерді шын көңілмен, шын пейілмен әрекет етуге шақырамын», – деп, оқушылардың зейінін шоғырландыруға болады.

Оқушылар жұпта немесе топтарда жұмыс істегенде, олар «мұғалім-оқушы» сұхбаты түріндегі өзара іс-қимылға қарағанда, мейлінше «симметриялы» болып табылатын өзара іс-қимылға

«оқушы – оқушы» қатынасына түсе отырып, негізделген дәлелдерді әзірлеуде және қадағаланатын оқиғаларды сипаттауда түрлі мүмкіндіктерге ие болады [9]. Қазір сабақтардың барлығында дерлік жұптық, топтық жұмыс жасалады. Сабақ барысында топтардың құрамы ауысып отырады. Осындай кезде кей оқушылардың бір топта болғысы келмейтінін, сабақтан соң білмей қалған баланы кекетіп, мазақтайтынындар да табылатынын байқаймыз. Балалардың әр түрлілігін ескеріп, артынан осы секілді оқиғалар орын алмас үшін топтық жұмыс барысында Абайдың «Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат» өлеңін мысалға келтіріп, осы өлең негізінде мотивациялық әрекеттерге бағыттауға болады.

Абай:

Бір жерде бірге жүрсең басын қосып,
Біріңнің бірің сөйле сөзін тосып,
Біріңді бірің ғиззат, құрмет етіс,
Тұрғандай бейне қорқып, жаның шошып, –

деп, татулықтың маңыздылығын айтқан, адал достықты, шынайы қарым-қатынасты жоғары бағалаған. Келесі шумағында:

Жолдастық, сұхбаттастық – бір үлкен іс,
Оның қадірін жетесіз адам білмес.
Сүйікті ер білген сырын сыртқа жаймас,
Артынан бір ауыз сөз айтып күлмес, –

деп, жастарға бірін-бірі сыйлау керектігін, жанындағы досыңның кемшілігі болса келеке етпей, көмектесуге, артынан оның сырын жұртқа жарияламау керектігін айтады. Мұғалім осы үзінділерді оқып, өлең негізінде топтық жұмыстың ережесін ұсына алады:

1. Топтық жұмыс кезінде бір-біріңіздің сөздеріңізді тыңдап, кезекпен сөйлеу.
2. Бір-бірлеріңізге қолдау көрсету, керек болғанда көмек беру.
3. Топта талқыланған әрекет, топ мүшелерінің білмей қалған кездерін, жұмыс барысында жасаған қателігін басқа топтағы

оқушыларға айтпай, түсіністікпен қарау.

4. Бір-бірлеріңізді құрметтеу. Оқушылардың шығармашылығын арттыру мақсатында олардың өздеріне де осы секілді тапсырмалар беріп, ақынның өлеңдерінен, қарасөздерінен мотивациялық кестелер, түрлі бағыттағы ережелерді құрастыртуға болады.

1.3. Рефлексия мен адамның өз-өзінен есеп алу жайлы Абайдың тұжырымдамасы

Оқушылар сабақ соңында сабаққа қатысуларын саралап, өз-өздеріне сын көзбен қарап, қатысу деңгейлерін анықтап, рефлексия береді. «Рефлексия» сөзі латын тіліндегі «reflexio» – «артқа қарау» деген ұғымынан туындайды. Рефлексия – өзіндік тәжірибе, өзін-өзі тану мен өздігімен үйрену туралы ойлану. Ол білім алушыларға өзінің үйрену әрекеттері мен амалдарын айқындау мен нақтылау, үйренудің мақсат-міндеттерін тұжырымдау, үйрену нәтижелерін сараптап, ой елегінен өткізу мүмкіндіктерін береді [4].

Сабақ соңында мұғалімнің талабы бойынша барлық бала кері байланыс бергенімен, балалардың басым бөлігі бар ынтасымен орындаса, біразы «құтылудың амалын» жасайды. Осындай олқылықтарды болдырмау үшін Абайдың іліміне жүгіну маңызды. Абай өзінің он бесінші қарасөзінде «Егер де есті кісілердің қатарында болғың келсе, күніне бір мәртебе, болмаса жұмасында бір, ең болмаса айына бір өз-өзіңнен есеп ал» дейді [1]. Мұғалім ақынның осы қарасөзінен мысал келтіріп, әр білім алушыны ойлануға, ой түюге шақыра алады.

Қорыта айтқанда, қазіргі білім беру жүйесі – Абай ілімімен үндес. Ойшыл ақын отыз сегізінші қарасөзінде: «Ғылым-білімді әуелі бала өзі ізденіп таппайды. Басында зорлықпенен, яки алдауменен үйір қылу керек, үйрене келе өзі ізденгендей болғанша. Қашан бір бала ғылым, білімді махаббатпен көксерлік болса, сонда ғана оның аты адам болады» [1], – деп, адамдықтың жолын ғылым жолымен байланыстырады да, білімді, ғылымды «толық адам» болып шығу үшін үйренуге ақыл айтып, он екінші

қарасөзінде: «...үйреніп жеткенше осы да болады ғой деп тоқтамай, үйрене беру керек. Кімде-кім үйреніп жетпей жатып, үйренгенін қойса, оны құдай ұрды, ғибадаты ғибадат болмайды», – деп, тынымсыз еңбекті, үздіксіз білімді, үздіксіз ізденісті құптайды [1]. Қазіргі білім беру жүйесінде де үздіксіз білімге көңіл бөлінген. Жалпы қазақ халқының ашылмай жатқан сыр сандығы, кемеңгер Абайдың философиялық, психологиялық және педагогикалық көзқарастары екенін мойындауымыз керек. Сонымен қоса оларды түбегейлі зерттеп, ұрпақ тәрбиесінде батыл түрде пайдаланатын мезгіл жеткен сияқты [2].

Мекемтас Мырзахметовтің: «Расында да білім, ғылым еліміздегі мемлекет тарапынан көрсетіліп жатқан қолдаулардың өскелең ұрпақтың әлемнің кез келген жерінде оқып, білім алу мүмкіндігі күн санап артып келеді. Соған байланысты еліміздегі жас буынның ең дарынды, қабілетті, алғыр тобына жататындардың дені, негізінен, алыс шетелдерден білім алуға қатты құлшыныс танытуда. Бір өкініштісі, солардың басым көпшілігінің ойлау жүйесі еуропалық қалыпқа бейімделіп кеткендігі. Ал қанша жерден заманауи білімі мен білігі тау суындай тасқындап тұрғанымен, ұлттық тәрбиенің уызына жарымаған, рухани іргетасы ата дәстүрінде мықтап қаланбаған ұрпақтан ұлт қамын жейтін азамат деңгейіндегі тұлғаның қалыптаса қоюы екіталай. Ұлттық руханияты шалажансар жағдайда жетілген жас буыннан жақсы маман даярлап шығару мүмкін болғанымен, елім дегенде еміреніп, жерім дегенде тебірене білетін «Толық адам» тәрбиелеп шығару мүмкін емес» [8], – деген сөзі әр педагогті ойландыруға тиіс. Ақын отыз жетінші қара сөзінде «Егер ісім өңсін десең, ретін тап», – дейді. «Үш-ақ нәрсе адамның қасиеті: ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек» [1], – деп адамзатты «толық адам» болуға үндеген ғұламаның даналығы – шексіз тәлім-тәрбие. Осындай терең іліммен оқушыларды үздіксіз сусындатуды әр мұғалім өзіміздің міндетіміз деп түсініп, толық адамды тәрбиелеуді көздеген ақынның мол мұрасын ретін тауып, жаңартылған білім беру жүйесімен үйлестіре отырып оқушыларға ұсына білсек, Абай

айтқандай, ақырын жүріп, анық бассaq, еңбегіміз далаға кетпей, ісіміздің өнетіні сөзсіз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Абай Құнанбайұлы. Қалың елім, қазағым. Шығармалары. Алматы: «Жалын баспасы», 1995 жыл.- 382 бет.
2. Абайтану. Таңдамалы еңбектер. VI том. Ойлар мен толғаныстар /Ғаббасов С. Абайдың педагогикалық көзқарасы.121 – бет/ Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 209 бет.
3. Абай туралы естеліктер./ Алматы: «Қаламгер» баспасы, 2018 – 504 бет.
4. Алиев А. Рефлексия деген не? // Педагогтердің шеберлік орталығы – 2016.
5. Байтанасова Қ, Айтуғанова С. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі. Оқу құралы. 2-басылым. – Астана: Фолиант, 2011 –160 бет.
6. Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. – Алматы: «Сөздік-Словарь», 2006, – 384 бет
7. Қасым-Жомарт Тоқаев. Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан // Дидар. 2020
8. Мырзахметұлы М., Абайтану, 1-том. Абайтану тарихы (қазақ тілінде). – Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2020, – 488 бет.
9. Төлеген Г. Оқушыларға сапалы білім берудегі топтық, жұптық жұмыстың тиімділігі // «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы – 2018.

АНКЕБАЕВА Асем Маркаленқызы
Абай облысының білім басқармасы
Аягөз ауданы білім бөлімінің
«Қалалық қазақ мектеп-лицейі» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

АБАЙ ҚАРАСӨЗДЕРІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа. Мақала жалпы білім беретін мұғалімдерге арналған және Абайдың қарасөздерін 10-сыныпта оқытуда қолдану үшін жазылған. Мақсаты – Абайдың қарасөздерін, оның ішінде он жетінші қарасөзін «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасы арқылы оқыту әдістерін ұсыну. Мұнда қарасөздердің философиялық және әлеуметтік мәні, қазақ әдебиетіндегі орны жан-жақты талданып, оқыту әдістері мен заманауи педагогикалық технологиялар қарастырылған. Әдістер мен практикалық тапсырмалар оқу үдерісінде қолдануға ыңғайлы және жүйелі түрде берілген.

Абайдың қарасөздерін оқыту қазіргі білім беру жүйесінде ұлттық құндылықтарды сақтаудың бірден-бір жолы ретінде өзекті болып табылады. Бүгінгі таңда қоғамда рухани және адамгершілік құндылықтардың маңызы арта түсті. Сондықтан осы тақырыпты оқыту – білім беру үрдісінде ерекше орын алады. Абайдың ойлары қазіргі заманның талаптарына сай келетін өмірлік қағидаттарды түсіндіреді. Оқушылардың рухани дамуына және азаматтық сана-сезімін қалыптастыруға ықпал ете отырып, қоғамның дамуына да үлес қосады.

Қара сөздердің мазмұны адамгершілік, адалдық, және азаматтық қасиеттерді қалыптастыруда әлеуеті зор, сол себепті оны «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасы аясында оқыту тиімді. Абайдың ойлары философиялық тұрғыдан қарастырғанда, адам болмысының мәнін түсінуге бағытталған. Бұл өз кезегінде психология, педагогика және әлеуметтану ғылымдарында маңызды зерттеу объектісі болып табылады. Біріншіден, қарасөздердің философиялық мазмұны әлеуметтік әділеттілік, адамгершілік және қоғамдық жауапкершілік мәселелерін қозғап, қазіргі заманғы білім беру бағдарламаларының басымдықтарымен үндеседі. Екіншіден, қарасөздердің мағыналық тереңдігі мұғалімдер мен оқушылар үшін азаматтық сана-сезімді қалыптастыруда ерекше рөл атқарады. Сол арқылы тәрбиелік аспектілердің маңыздылығын арттырады. Зерттеушілердің пікірі бойынша, Абайдың ойлары ұлттық құндылықтарды насихаттауда тиімді құрал болып, қазақ қоғамындағы рухани жаңғыру үдерісіне де ықпал етуде. Психологтар Абайдың адамгершілікті насихаттау арқылы жеке тұлғаның дамуына әсер ететінін дәлелдейді. Бұл оның қара сөздерінің педагогикалық мәнін арттырады. Сонымен қатар әлеуметтанушылар Абайдың қоғамдағы әділеттілік және теңдік жайлы ойларын қазіргі қоғамдағы әлеуметтік қатынастарды жетілдірудің негізі ретінде қарастырады. [3. 37-38б.] Бұл тұрғыдан алғанда, қара сөздер білім беру жүйесінде тек әдебиет сабағы ретінде ғана емес, кешенді тәрбие құралы ретінде қолданылуы тиіс. Ғылыми қауымдастық Абайдың шығармашылығын зерттеуде әртүрлі тәсілдерді қолданады, бұл оның мәтіндерінің көпқырлығын көрсетеді. Мысалы, Абайдың философиялық көзқарастары мен Шығыс және Батыс философиясымен үндестігі салыстырмалы түрде талданады. Кейбір зерттеушілер Абайдың ойларын дәстүрлі қазақ қоғамының ерекшеліктерімен байланыстыра отырып, оның ұлттық құндылықтарды сақтаудағы рөлін көрсетеді. Басқа ғалымдар оны жалпыадамзаттық құндылықтар тұрғысынан қарастырады. Осылайша, Абайдың қарасөздері тек әдеби мұра ретінде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-мәдени және педагогикалық құндылық ретінде де зерттелуі қажет етеді.

10-сыныпта Абайдың қара сөздерін оқытуда тиімді әдістерді әзірлеу барысында бірнеше маңызды аспектілерді ескердік:

- Оқушылардың жас ерекшеліктері;
- Тиімді әдіс-тәсілдер;
- Әдістердің мақсаты – Абайдың философиялық және әлеуметтік ойларын терең түсіну және оны өмірлік тәжірибеге қолдану;
- Дәстүрлі әдістер (Дәріс, сұрақ-жауап, мәтінмен жұмыс);
- Жаңашыл әдістер (ЖИ, тренингтік тәсіл, модельдеу).

Абайдың он жетінші қарасөзін «Адал азамат» бағдарламасы арқылы оқыту арқылы оқушыларға адамгершілік құндылықтарды терең түсіндіруге және олардың азаматтық позицияларын нығайтуға болады. Бұл әдіс педагогикалық тұрғыдан негізделген және қазіргі білім беру жүйесінің мақсаттарына сәйкес келеді.

Әдіс атауы: «Интерактивті абайтану»

- Мақсаты: Оқушылар Абайдың шығармаларын терең түсініп, сын тұрғысынан ойлау және әлеуметтану дағдыларын дамытуға бағытталған күрделі және шығармашылық қабілеттерін арттырады.
- Әдістің сипаттамасы: Бұл әдіс 10-сыныпта «Абайдың қарасөздерін» оқытуда тиімді.
- Нәтижесі: Абай шығармаларын терең түсінеді.
- Абайдың шығармашылық әлемі – «Абай» интерактивті кешені.

«Абайдың Әлеуметтік Желісі» әдісі

- Мақсаты: Абайдың қарасөздерін заманауи әлеуметтік желі форматында талдау арқылы оқыту.
- Әдістің сипаттамасы: Оқушыларға Абайдың қарасөздерін әлеуметтік желі посттары ретінде жазуды тапсыру арқылы, оларды өзінің заманындағы және бүгінгі күндегі қоғам

мәселелерімен байланыстыруға бағыттайды.

- Нәтижесі: Оқушылардың қызығушылығы артып, олар әдебиет пәнін заманауи көзқараспен қарауға үйренеді.
- «Қарасөздер жобасы» әдісі.
- Мақсаты: Оқушылардың жобалық жұмыс арқылы өзіндік зерттеуін дамыту.
- Әдістің сипаттамасы: Оқушылар Абайдың қарасөздері бойынша кішігірім жобалар жасайды.
- Нәтиже: Оқушылардың жобалық жұмыс арқылы пәнге қызығушылығы артады.
- «Кроссворд құрастыру» әдісі.
- Мақсаты: Оқушылардың есте сақтау және сөздік қорын байыту.
- Әдістің сипаттамасы: Оқушылар Абайдың қарасөздері бойынша кроссворд құрастырады
- Нәтиже: Оқушылардың пәндік мазмұнды терең түсінуі артады.
- «Қарасөздер күнделігі» әдісі.
- Мақсаты: Оқушылардың жазу дағдылары мен шығармашылық қабілеттерін дамыту.
- Әдістің сипаттамасы: Оқушылар әр қарасөзді оқып, күнделікке өз ойларын жазады.
- Нәтиже: Оқушылардың өзіндік ойлау және жазу қабілеті артады.

Қорытындылай келгенде, Абайдың қарасөздері адамгершілік, адалдық және азаматтық қасиеттерді дамытуға бағытталған идеялары шоғырланған. Оқушылардың жеке тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруға және олардың қоғамда белсенді азамат болуына ықпал етеді. Қазіргі жаһандану дәуірінде ұлттық құндылықтарды сақтау мен дамыту ерекше маңызды, сондықтан Абайдың қарасөздерін оқыту арқылы жас ұрпақтың ұлттық сана-сезімін нығайтуға болады.

Тұлға дамуына жетекші болатын тәлімгерлерлер, яғни біз ұстаздар қауымы; үлгі-өнеге көрсету, тұлғаның әлеуетін ашуға жағдай жасап, моральдық, эстетикалық, интеллектуалдық

және дене жағынан дамыған тұлға ретінде тәрбиелеп, «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасына сай, патриоттық рухта тәрбиеленген, білімді әрі жасампаз ұрпақты қалыптастырсақ, оқушылар Абайдың философиясын тереңірек түсініп, оны өз өмірінде қолдануға үйренеді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Асанов Б. Абай шығармашылығының көркемдік ерекшеліктері. Алматы: Қазақ университеті баспасы. 2019 ж.
2. Есімов Р. Абайдың философиялық көзқарастары. Философия және мәдениет, 32(4), 102-110. 2022 ж.
3. [Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. (2019). Абайды оқыту әдістемесі. Астана: Ресми баспа].
4. Қуанышбаев М. Абай және қазіргі қазақ әдебиеті. Астана: Елорда баспасы. 2018 ж.
5. Мұхамбетова Л. Абай шығармаларындағы адамгершілік құндылықтар. Халықаралық әдебиет зерттеулері, 9(2), 22-30. 2023 ж.
6. Сейітқазина Д. Абайдың қара сөздері және олардың тәрбиелік мәні. Қоғам және мәдениет, 8(1), 10-18. 2022 ж.

ОӘК: 81:37

ТУРДЫГУЛОВА Дильмара Шеризатовна
«А.Ибраев атындағы жалпы орта
білім беретін мектебі» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі,
педагог-зерттеуші

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫ АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ КОДТЫ ТАНЫТУ

Аңдатпа. Мақалада қазақ халқының рухани-мәдени болмысын айқындайтын ұлттық код ұғымы Абай Құнанбайұлы шығармалары негізінде қарастырылады. Ақынның поэзиясы мен қара сөздеріндегі ұлттық дүниетаным, адамгершілік қағидалар, мінез бен сана мәселелері ұлттық кодтың негізгі көрінісі ретінде талданады. Сонымен қатар, Абай мұрасын жалпы білім беретін мектептерде оқыту әдістемесінің тиімді жолдары ұсынылады. Мақаланың мақсаты – Абай шығармалары арқылы оқушылардың ұлттық санасын қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік негіздерін айқындау.

Қазіргі білім беру жүйесінде ұлттық құндылықтарға негізделген тәрбие беру – қажетті де маңызды міндеттердің бірі. Жаһандану үдерісі күшейген сайын ұлттық болмысты сақтау, жас ұрпақтың тарихи жады мен рухани тамырын бекіту мәселесі өзекті бола түсуде. Осы тұрғыдан алғанда, ұлттық код ұғымы білім мазмұнының өзегіне айналуы тиіс.

Ұлттық код – ұлттың рухани-мәдени болмысын айқындайтын

терең ұғым. Ол халықтың тарихи тәжірибесі, дүниетанымы, мінез-құлқы, өмірлік ұстанымдары, салт-дәстүрі мен мәдени құндылықтарының тұтас жүйесін қамтиды. Ұлттық кодтың сақталуы мен ұрпақтан-ұрпаққа берілуі ұлттың өзіндік болмысын жоғалтпай, заманауи өркениетпен үйлесімді дамуының басты шарты болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, ұлттық кодты білім беру мазмұнына кіріктіру – бүгінгі білім саласының маңызды міндеттерінің бірі. Қазақ халқының ұлттық кодын танытатын ең іргелі рухани мұралардың бірі – Абай Құнанбайұлының шығармашылық мұрасы. Ақынның поэзиясы мен қарасөздері қазақ халқының рухани дүниесін, ұлттық мінезін, адамгершілік қағидаларын терең бейнелейді. Абай еңбектері ұлттың өзін-өзі тануына, рухани кемелденуіне, білім мен ғылымға ұмтылуына бағытталған ой-толғамдарға толы. Оның шығармаларында елдік сана, ар-ождан, еңбек, әділет, ғылым-білім секілді ұлт өмірі үшін маңызды ұстанымдар жүйелі түрде көрініс табады. Осыған орай, Абай шығармаларын қазіргі білім беру жүйесінде ұлттық кодтың негізгі тасымалдаушысы ретінде қарастыру, оларды ғылыми-әдістемелік тұрғыда жүйелі оқыту – жас ұрпақтың ұлттық санасын қалыптастырудың тиімді жолы болып табылады. Абай мұрасын зерделеу арқылы оқушылар тек әдеби білім алып қана қоймай, өз халқының рухани құндылықтарын танып, ұлттық болмысына құрметпен қарауға тәрбиеленеді. Сондықтан Абай шығармаларын білім мазмұнының рухани өзегіне айналдыру – уақыт талабынан туындаған өзекті мәселе.

«Ұлттық код» ұғымының теориялық негіздері. Ғылыми әдебиеттерде ұлттық код ұғымы ұлттың тарихи-мәдени тәжірибесін, құндылықтар жүйесін сақтайтын рухани құрылым ретінде түсіндіріледі. Ол тіл, діл, дін, салт-дәстүр, көркем әдебиет арқылы ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырады. Қазақ халқының ұлттық кодына тән басты ерекшеліктер: адамгершілік пен ар-ұятты жоғары қою, үлкенді сыйлау, кішіге ізет көрсету, еңбек пен білімді қадірлеу, сөз өнерін, шешендікті қастерлеу, еркіндік пен әділетке ұмтылу. Аталған қасиеттердің барлығы Абай шығармаларында

терең философиялық және көркемдік деңгейде көрініс тапқан. Абайдың рухани қазынасы – ұлттық кодтың өзегі. Абайдың рухани мұрасы – қазақ халқының ұлттық санасының энциклопедиясы. Ақын шығармаларында ұлттың өткені, бүгіні мен болашағына қатысты ойлар жүйелі түрде қамтылған. Ол қазақ қоғамындағы әлеуметтік теңсіздік, надандық, жалқаулық сияқты мәселелерді сынай отырып, ұлтты рухани жаңғырту жолын көрсетті. Абай іліміндегі негізгі концепт – «толық адам» идеясы. Бұл ұғым ұлттық кодтың адамгершілік моделін айқындайды. Ақыл, жүрек, қайраттың бірлігін негіз еткен бұл ілім қазақ дүниетанымындағы кемел адам бейнесімен үндес. Абай рухани қазынасының басты ерекшелігі – оның адам мен қоғамды тұтас қарастыруында. Ақын үшін адам – тек биологиялық жаратылыс емес, рухани кемелдікке ұмтылатын тұлға. Оның «толық адам» ілімі ұлттық кодтың іргелі ұстанымдарын жүйелейді. «Толық адам» ұғымы ақыл, жүрек және қайраттың бірлігін талап етеді. Бұл ұштаған – қазақ дүниетанымындағы үйлесім, тепе-теңдік, ішкі жауапкершілік идеяларын жинақтайтын философиялық формула. Абайдың осы тұжырымы ұлттық мінездің, ұлттық сана-сезімнің жаңғыруына жол ашады. Абай шығармаларындағы адамгершілік мәселелері – ұлттық кодтың ең терең қабаттарының бірі. Ақын «ар», «намыс», «ұят», «иман» секілді ұғымдарды жеке адамның ғана емес, тұтас ұлттың тіршілік өлшемі ретінде қарастырады. Ол қоғамдағы надандықты, жалқаулықты, көрсеқызарлықты қатты сынға алып, білім мен еңбекке негізделген өркениетті өмір салтын ұсынады. Бұл – дәстүрлі қазақ дүниетанымын сақтай отырып, оны заман талабына бейімдеудің үлгісі. Абайдың рухани қазынасы ұлттық тілмен тікелей байланысты. Ол қазақ тілінің бейнелік мүмкіндігін кеңейтіп, поэзия мен қарасөз арқылы ойлау мәдениетін жаңа деңгейге көтерді. Абай тілі – ұлттық кодтың көркемдік көрінісі. Оның шығармаларындағы нақыл сөздер, философиялық түйіндер халық жадында сақталып, ұрпақтан-ұрпаққа рухани бағдар ретінде қызмет етіп келеді. Тіл арқылы берілген бұл рухани мазмұн ұлттық болмыстың үзілмей сақталуына ықпал етеді. Сонымен

қатар, Абайдың дүниетанымы ұлттық кодты әлемдік өркениетпен сабақтастырады. Ол Шығыс пен Батыс ойшылдарының еңбектерін зерделей отырып, қазақ қоғамына лайықты рухани синтез ұсынды. Бұл – ұлттық оқшауланудан арылып, бірақ төл болмысты жоғалтпау қағидасының айқын көрінісі. Абай үшін ұлттық код – жабық жүйе емес, дамуға, жаңаруға қабілетті тірі құбылыс.

Абай поэзиясындағы ұлттық дүниетаным қандай? Абай өлеңдері қазақ халқының өмір салты мен мінезін шынайы бейнелейді. Ақын табиғат лирикасы арқылы қазақтың көшпелі өмірін, туған жерге деген сүйіспеншілігін көрсетсе, әлеуметтік лирикасында халықтың рухани ахуалын ашады. «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым» сияқты өлеңдерінде ұлттық жауапкершілік, ел тағдырына алаңдау сезімі басым. Бұл – ұлттық кодтың басты белгісі болып табылатын ұлтжандылықтың көрінісі. Абайдың сыншыл реализмі – ұлттық сананы оятудың құралы. Ол халықты кемсіту үшін емес, түзету үшін сынайды. Ұлттық код ең алдымен тіл мен ойлау жүйесі арқылы танылады. Абайдың «Өлсе өлер табиғат, адам өлмес» деген өлең жолдары қазақ дүниетанымындағы жан мен рухтың мәңгілігі туралы түсінікті айқын көрсетеді. Бұл – көшпелі қазақ философиясына тән рухани танымның көрінісі. Ақын адам болмысының тек тәнмен шектелмейтінін, рухтың мәңгілік құндылық екенін ұлттық ойлау жүйесіне сай жеткізеді. Абай шығармаларындағы ұлттық кодтың маңызды бір қыры – адамгершілік пен моральдық құндылықтар. Оның «Он тоғызыншы қара сөзінде»: «Адам баласына адам баласының бәрі – дос» деген ойы қазақ халқының бауырмалдық, кеңпейілділік, адамды жатсынбау секілді ұлттық қасиеттерін айқындайды. Бұл қағида ұлттық тәрбиенің негізі болып саналатын адамға құрмет, сыйластық ұстанымымен сабақтас. Сондай-ақ Абай ұлттық мінездің кемшіліктерін де ашық көрсетіп, оны түзетуге ұмтылады. «Бес дұшпан» өлеңінде ақын: «Өсек, өтірік, мақтаншақ, Еріншек, бекер мал шашпақ» деп, қазақ қоғамындағы жағымсыз мінездерді сынайды. Ал «Бес асыл іс» арқылы: «Талап, еңбек, терең ой, Қанағат, рақым» сияқты қасиеттерді ұлттық мінездің

кемел үлгісі ретінде ұсынады. Бұл – ұлттық кодты жаңғыртудың, оны заман талабына сай жетілдірудің көркем үлгісі. Абайдың еңбек пен білімге көзқарасы да ұлттық кодтың ажырамас бөлігі. «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде ақын қазақ жастарын білімге, ғылымға ұмтылуға үндейді. Мұндағы: «Білімдіден шыққан сөз, Талаптыға болсын кез» деген жолдар ұлттық сананы жаңғыртудың басты тетігі – білім екенін көрсетеді. Бұл идея бүгінгі білім беру жүйесі үшін де аса өзекті. Ақынның ұлттық сана мен елдік мәселесіне қатысты ойлары «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым» өлеңінде терең көрініс табады. Абай елінің тағдырына алаңдап, халқының болашағы үшін жауапкершілік сезінеді. Бұл шығарма арқылы ұлттық кодтағы елжандылық, халыққа қызмет ету идеясы айқын аңғарылады. Сонымен қатар Абайдың «толық адам» ілімі ұлттық кодтың философиялық негізін құрайды. Қарасөздерінде ақын адам бойындағы ақыл, қайрат, жүрек үйлесімін басты шарт ретінде көрсетеді. Бұл ілім қазақ халқының дәстүрлі тәрбиесіндегі «ар», «намыс», «ұят» ұғымдарымен тығыз байланысты.

Қара сөздердегі ұлттық код және тәрбиелік мәні қандай? Абайдың қара сөздері – ұлттық сананы тәрбиелеудің ерекше мектебі. Онда ақын халықты өзін-өзі тануға, өз кемшілігін мойындап, түзетуге шақырады. Өзіндік сын – ұлттық кодтың беріктігін арттыратын маңызды тетік. Абай «өзгеден емес, өзіңнен сұра» деген идеяны алға тарта отырып, ұлттың ішкі рухани жауапкершілігін күшейтеді. Бұл ойлар бүгінгі қоғам үшін де өзектілігін жойған жоқ. Онда қазақ қоғамының болмысы, ұлттық сананың кемшіліктері мен артықшылықтары айқын көрініс табады.

Мәселен, Бірінші қара сөзінде Абай халыққа сөз арнау себебін түсіндіре отырып, ел тағдырына алаңдаушылық білдіреді. Ақынның: «Бұл жасқа келгенше жақсы өткіздік пе, жаман өткіздік пе – әйтеуір бірталай өмірімізді өткіздік» деген ойы ұлттық сананың есеп беру, өткенге сын көзбен қарау дәстүрін аңғартады. Бұл – қазақ дүниетанымындағы өмірге байыппен қарау, жауапкершілік сезімінің көрінісі. Жетінші қара сөзінде Абай жас ұрпақ тәрбиесіне ерекше тоқталып, баланың бойындағы «есту,

көру, сезу» арқылы таным қалыптасатынын айтады. Мұнда ұлттық кодтың маңызды бір қыры – тәрбие мен танымның табиғилығы көрінеді. Қазақ халқының дәстүрлі тәрбиесінде бала табиғатпен, орта мен үлкендердің өнегесі арқылы қалыптасатыны осы оймен үндеседі. Ал Он тоғызыншы қара сөзінде: «Адам баласына адам баласының бәрі – дос» деген тұжырым айтылады. Бұл ой қазақ халқының бауырмалдық, адамды жатсынбау, кеңпейілділік секілді ұлттық мінезін айқындайды. Ұлттық кодтағы адамгершілік, өзара сыйластық қағидалары осы қара сөзде терең философиялық деңгейде тұжырымдалған. Отыз сегізінші қара сөз – Абай ілімінің өзегі саналатын рухани-философиялық мәтін. Мұнда ақын иман, ар, әділет, махаббат ұғымдарын біртұтас қарастырады. «Адамшылықтың алды – махаббат, ғадаләт, сезім» деген пікірі ұлттық кодтағы моральдық құндылықтардың негізін ашады. Қазақ халқы үшін ар-ұят, әділдік, жүрек тазалығы – ұлттық болмыстың басты өлшемдері екені осы ой арқылы дәлелденеді. Сондай-ақ Отыз үшінші қара сөзінде Абай жалқаулық пен надандықты қатты сынға алады. Ол халықтың алға басуына кедергі болатын мінездерді ашық айтып, ұлттық сананы оятуды көздейді. Бұл – ұлттық кодты тек дәріптеу емес, оны тазарту, жаңғырту идеясын ұсынғанын көрсетеді.

Қорытындылай келе, Абайдың рухани қазынасы – қазақ халқының ұлттық кодының өзегі ғана емес, оның болашақ даму бағдарын айқындайтын мәңгілік рухани бағдаршам. Абай мұрасын тану – ұлтты тану, Абайды оқу – ұлттық сананы жаңғырту. Сондықтан да Абай ілімі мен ойлары қазақ қоғамының рухани тірегі ретінде әрдайым өз маңызын сақтай бермек. Мектепте Абай шығармаларын ғылыми-әдістемелік тұрғыда жүйелі оқыту – ұлттық кодты ұрпақ санасына сіңірудің ең тиімді жолы. Сондықтан Абай мұрасын білім беру мазмұнының рухани өзегіне айналдыру – уақыт талабы. Абай Құнанбайұлының рухани қазынасы – қазақ халқының ұлттық кодын сақтаушы әрі жаңғыртушы бірегей мұра. Ақын шығармалары арқылы ұлттық сана, адамгершілік құндылықтар, тарихи жады қалыптасады. Сондықтан Абай

Құнанбайұлының рухани мұрасы қазақ халқының ұлттық кодының өзегі ғана емес, ұлттың болашақ даму бағдарын айқындайтын мәңгілік рухани тұғыр болып табылады. Ақын шығармалары арқылы ұлттық сана, адамгершілік құндылықтар мен тарихи жады тереңдей түседі. Абай ілімін тану – ұлттың өзін-өзі тануының маңызды алғышарты. Осы тұрғыдан алғанда, Абай шығармаларын жалпы білім беретін мектептерде ғылыми-әдістемелік негізде, жүйелі әрі мақсатты түрде оқыту ұлттық кодты жас ұрпақтың санасына сіңірудің ең нәтижелі тетігі болып табылады. Ақын көтерген «толық адам» ілімі, білім мен еңбекке үндеген ойлары қазіргі қоғам үшін де өзектілігін жойған жоқ. Сондықтан Абай мұрасын білім беру мазмұнының рухани өзегіне айналдыру – уақыт талабы ғана емес, ұлттық болмысты сақтаудың маңызды шарты. Абай Құнанбайұлының рухани қазынасы – қазақ халқының ұлттық кодын сақтаушы әрі жаңғыртушы бірегей мұра. Оны жас ұрпақ санасына орнықтыру арқылы ұлттық санасы берік, рухани кемел тұлға тәрбиелеуге толық мүмкіндік бар.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Абай Құнанбайұлы. Қара сөздер. – Алматы: Жазушы, 2020.
2. Абай Құнанбайұлы. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Алматы: Ғылым, 2019.
3. Мұхтар Әуезов. Абай Құнанбайұлы. – Алматы: Санат, 2018.
4. Ғарифолла Есім. Хакім Абай. – Алматы: Атамұра, 2017.
5. Мекемтас Мырзахметұлы. Абайтану тарихы. – Алматы: Ана тілі, 2016.
6. Қайым Мұхамедханов. Абайдың ақын шәкірттері. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. 2020.

ОӘК:8.80

ШАКИМАРДАН Нұрболат

Б.Исадилов атындағы
жалпы орта білім беретін
мектеп, қазақ тілі мен
әдебиеті пәні мұғалімі

ТОЛЫҚ АДАМ ІЛІМІ – ЗАМАНАУИ БІЛІМ МЕН ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІ ҚАЛЫПТАСТЫРАТЫН БАҒЫТ-БАҒДАР

Аңдатпа. Бұл мақалада Абайдың «Толық адами білім мен ұлттық тәрбиені қалыптасырудағы бағыт-бағдары баяндалған. Толық адам тұжырымдамасы, оның мәні, толық адам және заманауи білім, ұлттық тәрбиенің бағдары мен бағыты айқындалған. Қазіргі жастарға толық адам ілімі қажет екендігі көрсетіледі.

Қазіргі жаһандану дәуірінде білім беру жүйесінің алдында тұрған басты міндет – бәсекеге қабілетті, білімді, рухани бай, ұлттық құндылықтарды құрметтейтін тұлға қалыптастыру. Бүгінгі қоғамға тек білімді маман ғана емес, адамгершілігі жоғары, елін сүйетін, мәдениетті, еңбекқор азамат қажет. Осы тұрғыдан алғанда қазақ халқының ұлы ойшылы, ақын, философ Абай Құнанбайұлы ұсынған «Толық адам» ілімі – заманауи білім беру мен ұлттық тәрбиенің негізгі бағыт-бағдары болып табылады.

Абайдың «толық адам» туралы ойы «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінен бастау алатындығын М.Мырзахметұлы «Абайдың

адамгершілік мұраттары», «Абай және шығыс» еңбектерінде де атап көрсеткен.

Толық адам ілімі – адамның жан-жақты жетілуі, ақыл, қайрат, жүрек үйлесімділігі, ғылым-білімге ұмтылу, еңбекқорлық, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру туралы ілім. Бұл ілім қазіргі білім беру бағдарламаларындағы құндылықтарға негізделген білім беру, рухани-адамгершілік тәрбие, ұлттық тәрбие ұғымдарымен тығыз байланысты.

Толық адам ұғымының мәні.

Толық адам ілімінің негізі қазақ философиясында ғана емес, шығыс философиясында да кездеседі. Әсіресе, әл-Фараби еңбектерінде кемел адам, парасатты адам туралы ойлар айтылған. Әл-Фараби «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» еңбегінде адам бақытқа жету үшін білімді, тәрбиелі, қайырымды болуы керек деп көрсетеді.

Ал Абай Құнанбайұлы осы идеяны қазақ дүниетанымымен байланыстырып, «Толық адам» ілімін қалыптастырды. Абайдың 17, 31, 32-қара сөздерінде адам тәрбиесі, адамгершілік, ғылым, еңбек туралы нақты ойлар айтылған. Абай 17 сөзінде ақыл, қайрат, жүрек туралы пікір білдіргенде: «Осы үшеуің басыңды қос, оның ішінде жүрекке билет», деп ұқтырушының аты ғалым екен... Үшеуің ала болсаң мен жүректі жақтадым» деп өз атынан да, ғылым атынан да жүрекке орын беріпті.

Абайдың «толық адам» ілімі «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінен бастау алатынын жоғарыда айттық. Ондағы «бес асыл» мен «бес дұшпанның» негізі шығыс ойшылы Ғұламаһи Дауанидің (XV ғ.) педагогикалық трактатында жатыр.

Абайдың дүниетанымында бұл ой тереңдетіліп, адам бойына қажетті «бес асыл қасиет» пен «бес дұшпан» нақтыланады. Әлбетте, кешегі оқушылар, бүгінгі студенттер Абайдың бұл ғибратын мектеп қабырғасынан жаттап өседі. Бірақ, бұл жеткіліксіз, әрбір жас өзінің дүниетанымының қалыптасуында Абай айтқан «жанға пайдалы қорекпен» сусындауға саналы түрде бет бұрғанда ғана «толық адам» жолына түсе алады.

Абайдың пікірінше, адам: Ғылым-білім үйрену керек, еңбек ету керек, адамдарға жақсылық жасау керек, өзін-өзі тәрбиелеу керек, жаман әдеттерден аулақ болу керек.

Абай бес дұшпанды атап көрсетеді:

Өсек, өтірік, мақтаншақ,
Еріншек, бекер мал шашпақ.

Ал бес асыл іс:

Талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым

Бұл қасиеттер толық адам бойында болуы керек қасиеттер болып табылады.

Толық адам – Абайдың армандаған, аңсаған мұрат-мақсаттарының ең биік қол жетпес асқар шыңы. Толық адам ғана нұрлы ақылдың иесі бола алмақ. «Үш-ақ нәрсе – адамның қасиеті: ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек». Абай адам баласына қажетті үш нәрсе ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек екенін тереңнен толғап, толық адамға тән қасиетті көрсетеді. Хакім іздеген толық адам осы қасиеттерден туындайтын талапты, еңбекқор, ізгілікті, мейірімді, қанағатшыл, рахымды, тұла бойы толған ар, ұят, пенделіктен қол үзген имандылық жолындағы абзал азамат. «Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, Сонда толық боласың елден бөлек» дегенде, Абай толық адам хақында ұстанған көзқарасына сай сипаттарды атайды. Осы үш ұғымнан туындайтын әділет, рахым, мейірім, ар-ұят, талап, еңбек, өнер сияқты қасиеттерге ерекше мән береді.

Ақыл – білім, ғылым, ойлау, талдау, дұрыс шешім қабылдау. Қазіргі заманда ақылды адам: білімді, сауатты, ақпаратты талдай алатын, технологияны меңгерген, бірнеше тіл білетін адам болып саналады.

Сондықтан қазіргі білім беру жүйесі оқушылардың: оқу сауаттылығын математикалық сауаттылығын, жаратылыстану

сауаттылығын, цифрлық сауаттылығын дамытуға бағытталған.

Қайрат – ерік-жігер, еңбекқорлық, табандылық, мақсатқа жету. Абай «Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей» деп еңбектің маңызын ерекше атап өткен.

Қазіргі қоғамда табысты адам болу үшін: еңбекқорлық, жауапкершілік, тәртіп, уақытты тиімді пайдалану, мақсат қоя білу өте маңызды.

Жүрек – мейірім, адамгершілік, рақым, имандылық. Жүрексіз адам – қатыгез, өзімшіл адам. Сондықтан білім беру жүйесінде тек білім емес, тәрбие де қатар жүруі керек.

Қазіргі мектептерде: түрлі жобалар, тәрбие сағаттары, еріктілік, қайырымдылық акциялары жүрек тәрбиесін қалыптастыруға бағытталған.

Толық адам ілімі және заманауи білім

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласында ғалымдардың алдына нақты міндеттер қойып, «Біз Абайдың «толық адам тұжырымын қайта зерделеуіміз керек. Бұл бағытта ғалымдарымыздың зерттеулерді қолға алу қажет. «Толық адам» концепциясы шындап келгенде, өміріміздің кез келген саласының, мемлекетті басқару мен білім жүйесінің, бизнес пен отбасы институттарының негізгі тұжырымына айналуы керек деп есептеймін» деп айқындап берді.

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде білім беру мазмұны жаңартылып, құндылықтарға негізделген білім беру жүйесі енгізілді. Қазіргі білім беруде «Адал азамат» біртұтас тәрбие» бағдарламасы аясындағы іске асырылып жатқан құндылықтар соның айқын дәлелелі бола алады. Еңбекқорлық және ынтымақ, Тәуелсіздік және Отаншылдық, заң және тәртіп, жасампаздық және жаңашылдық, бірлік және ынтымақ, әділдік және жауапкершілік құндылықтары патриотизм, құрмет, ынтымақтастық, еңбек және шығармашылық, ашықтық өмір бойы білім алуға бағыттап, «Адал азамат», «Озық ойлы ұлт» «Әділетті Қазақстан» ұғымдарының мәнін ашып береді. Бұл құндылықтар

Абайдың толық адам ілімімен толық сәйкес келеді.

Заманауи білім беру жүйесінің мақсаты: Оқушыны дайын ақпаратпен қамтамасыз ету емес, оқушыны өз бетімен білім алуға үйрету, ойлау қабілетін дамыту, шығармашылыққа үйрету, тұлға қалыптастыру болады.

Қазіргі білім беру жүйесінде: жобалық жұмыстар, зерттеу жұмыстары, топтық жұмыстар, дебат, эссе жазу, презентация жасау сияқты әдістер қолданылады. Бұл оқушының ақылын, қайратын, жүрегін бірге дамытуға бағытталған.

«Толық адам» ілімінің негізгі бағыттары.

Рухани-адамгершілік тәрбие: Имандылық ар-ұят, еңбекқорлық және әділдікті бойға сіңіру арқылы жастарды тәрбиелеу.

Білім мен ғылымды меңгеру: Абайдың «ғылым таппай мақтанба» қағидасы» бойынша білімді, тек мансап үшін емес, елдің игілігі үшін қолдану.

Ұлттық кодты сақтау: Ұлттық салт-дәстүр, тіл мен мәдениетті негізге ала отырып, жаһандық бәсекеге қабілетті тұлға қалыптастыру.

Үш қасиеттің бірлігі: Ақыл (білім), қайрат (еркік-жігер), жүрек (мейірім) бірлігі арқылы толық адам деңгейіне жету.

Толық адам ілімі және ұлттық тәрбие

Ұлттық тәрбие – халықтың ғасырлар бойы жинақтаған тәжірибесі, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, мәдениеті арқылы берілетін тәрбие. Қазақ халқы бала тәрбиесіне ерекше көңіл бөлген.

Қазақтың ұлттық тәрбиесінде: үлкенді сыйлау, кішіге қамқор болу, ата-ананы құрметтеу, Отанды сүю, еңбекқор болу, адал болу, намысты болу, қонақжай болу сияқты қасиеттер қалыптастырылған.

Қазақтың қарапайым мақал-мәтелдері де тәрбиелік мәнге ие:

«Еңбек етсең ерінбей,

Тояды қарның тіленбей»

«Отан – отбасынан басталады»

«Үлкенге құрмет, кішіге ізет»

«Білім – инемен құдық қазғандай»

Бұл тәрбиелік қағидалардың барлығы толық адам тәрбиесіне бағытталған.

Ұлттық тәрбие беру жолдары:

- Абай шығармаларын оқу;
- Батырлар жырын оқу;
- Шешендік сөздерді оқу;
- Салт-дәстүрлерді үйрету;
- Ұлттық ойындарды үйрету;
- Домбыра, ән, күй үйрету;
- Тәрбие сағаттарын өткізу.

Жастар тәрбиесіндегі маңызы

Қазіргі заманда жаһандану мен ақпарат тасқыны дәуірінде жастар тәрбиесі өзекті мәселеге айналып отыр. Осы орайда Абайдың «Толық адам» идеясы жас ұрпақты рухани бай, парасатты етіп тәрбиелеудің темірқазығы бола алады.

Қазіргі жастардың тәрбиесінде материалдық құндылықтарға, технология мен сыртқы жетістіктерге басымдық беріліп, руханият екінші орынға ығысып отырғаны жасырын емес. «Толық адам» ілімі жастардың өзін-өзі тануға, ішкі жан дүниесін дамытуға, ар-ұят, әділет, махаббат сияқты қасиеттерді бойына сіңіреді.

Бүгінгі жастар – еліміздің болашағы. Егер жастар: білімді, тәрбиелі, еңбекқор, адал, елін сүйетін, мәдениетті болса, онда мемлекет те дамиды.

Толық адам ілімі жастарды: жаман әдеттерден сақтайды, білім алуға тәрбиелейді, еңбек етуге үйретеді, адамгершілікке тәрбиелейді, мақсат қоя білуге үйретеді, өзін-өзі дамытуға үйретеді.

Қазіргі қоғамдағы кейбір мәселелер: интернетке тәуелділік, кітап оқымау, еріншектік, жауапкершіліктің төмендігі сияқты мәселелерді шешуде толық адам ілімінің тәрбиелік маңызы өте зор.

Мектепте толық адам тәрбиесін қалыптастыру үшін:

Абай шығармаларын терең оқыту, «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасының жобалары аясында сынып сағаттарын

жүйелі өткізу, кітап оқуға баулу, еңбекке баулу, қайырымдылық шараларын ұйымдастыру, ұлттық салт-дәстүрлерді насихаттау, спортқа баулу, өнерге баулу, ата-анамен бірлескен жұмыстар АПҚО жүргізу, оқушыларды қоғамдық жұмыстарға қатыстыру аса маңызды.

Бұл жұмыстар оқушының тұлға болып қалыптасуына көмектеседі.

Қорытындылай келе, Абай Құнанбайұлы ұсынған толық адам ілімі – бүгінгі замандағы ең өзекті тәрбиелік және білім беру бағыттарының бірі. Толық адам ілімі адамның жан-жақты дамуына, рухани жетілуіне, адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына негіз болады.

Заманауи білім беру жүйесі мен ұлттық тәрбиені толық адам ілімімен байланыстыру арқылы біз: білімді, тәрбиелі, мәдениетті, отансүйгіш, еңбекқор, адамгершілігі жоғары тұлға тәрбиелей аламыз.

Толық адам тәрбиелеу – болашақ ұлт тәрбиелеу. Сондықтан толық адам ілімі – заманауи білім мен ұлттық тәрбиені қалыптастыратын негізгі бағыт-бағдар болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Абай Құнанбайұлы. Қара сөздер – Алматы: Жазушы, 2010. – 45–120 б.
2. Абай Құнанбайұлы. Өлеңдер жинағы – Алматы: Атамұра, 2012. – 55–98 б.
3. Мекемтас Мырзахметұлы. Абайдың толық адам ілімі, 11 том, – Алматы: «Қазақ университеті» 2017 – 43 бет
4. Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі – Алматы: Рауан, 1995. – 120 – 150 б.
5. Жарықбаев Қ. Қазақ психологиясының тарихы – Алматы: Білім, 1996. – 140 – 170 б.

ОӘК (УДК) 81:37

АМАНБАЕВА Жанат Жумагазиновна
Абай облысы, «Шақаман жалпы орта
білім беретін мектебі» КММ,
қазақ тілі мен әдебиет пәні мұғалімі

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІГІН ОҚЫТУ

Аңдатпа. Бұл мақалада Абай Құнанбайұлы шығармаларының тілдік ерекшеліктерін оқыту мәселесі қарастырылады. Ақын тілінің лексикалық, көркемдік-стильдік және синтаксистік қырлары талданып, оны білім алушыларға меңгертудің тиімді әдіс-тәсілдері ұсынылады. Сонымен қатар Абай шығармалары арқылы оқушылардың тілдік қорын байыту, көркем ойлауын дамыту және ұлттық құндылықтарды бойына сіңіру жолдары көрсетіледі. Зерттеу нәтижесінде ақын тілін оқыту – оқушылардың тіл мәдениетін қалыптастырудың маңызды құралы екені анықталды.

Зерттеу жұмысының өзектілігі – қазіргі білім беру жүйесінде Абай шығармаларын оқыту арқылы оқушылардың тілдік және танымдық қабілет терін дамыту қажеттілігімен байланысты. Бүгінгі күні оқушылардың мәтінді терең түсінуі, тілдік талдау жасай алуы, көркем сөзді орынды қолдануы маңызды дағдылардың бірі болып отыр.

Зерттеудің мақсаты – Абай шығармаларының тілдік

ерекшеліктерін талдай отырып, оны оқытудағы тиімді әдіс-тәсілдерді айқындау.

Зерттеудің міндеттері: – Абай тілінің лексикалық ерекшеліктерін анықтау, көркемдік-стильдік ерекшеліктерін талдау, синтаксистік құрылымын қарастыру, оқытуда қолданылатын тиімді әдістерді ұсыну.

Зерттеу нысаны – Абай Құнанбайұлының шығармалары.

Зерттеу пәні – ақын шығармаларының тілдік ерекшеліктерін оқыту үдерісі Қазақ әдебиетінің классигі, ұлы ойшыл Абай Құнанбайұлы шығармалары – ұлттық тіл мәдениетінің биік үлгісі. Ақын тілін оқыту – тек әдеби білім беру емес, сонымен қатар оқушылардың тілдік, танымдық және рухани дамуына ықпал ететін маңызды процесс [Әуезов Мұхтар, 1995, 240 б.]. Бұл тақырып қазіргі білім беру жүйесі үшін өте өзекті. Себебі бүгінгі таңда оқушылардың тілдік құзыреттілігін дамыту, сөздік қорын байыту, көркем ойлау қабілетін қалыптастыру – басты міндеттердің бірі болып отыр. Қазақ халқының рухани мәдениеті мен әдебиетінің дамуында Абай Құнанбайұлының алатын орны ерекше. Ақын шығармалары тек көркем туынды ғана емес, сонымен қатар қазақ әдеби тілінің қалыптасуы мен дамуына зор үлес қосқан құнды мұра. Абай тілі өзінің терең мазмұнымен, көркемдік қуатымен және ұлттық болмысымен ерекшеленеді. Сондықтан оның шығармаларын оқыту – қазіргі білім беру жүйесіндегі маңызды бағыттардың бірі болып табылады.

Қазіргі таңда білім беру үдерісінде оқушылардың тілдік құзыреттілігін дамыту, сөздік қорын байыту, көркем ойлау қабілетін қалыптастыру басты міндеттердің бірі болып отыр. Осы тұрғыдан алғанда, Абай шығармаларының тілдік ерекшеліктерін оқыту – оқушылардың әдеби тіл нормаларын меңгеруіне, сөз мәдениетін қалыптастыруына және ұлттық құндылықтарды тануына мүмкіндік береді.

Абай тілінің ерекшелігі – оның көпқырлылығында. Ақын шығармаларында халықтық тіл байлығы, мақал-мәтелдер, тұрақты тіркестер, сондай-ақ араб, парсы және орыс тілдерінен енген сөздер үйлесімді қолданылған. Бұл ерекшеліктер оқушыларға тілдің

дамуы мен байлығын түсіндіруде маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, Абайдың көркемдік тәсілдерді шебер қолдануы оның тілін ерекше әсерлі етеді.

1. Абай тілінің лексикалық ерекшеліктері. Абай шығармаларында қазақтың байырғы сөздерімен қатар араб, парсы, орыс тілдерінен енген сөздер кеңінен қолданылады. Бұл – ақын тілінің көпқабатты, күрделі екенін көрсетеді [Сыздық Рәбиға, 2004, 208 б.]. Мысалы, «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде: «Ғылым таппай мақтанба, Орын таппай баптанба» деген жолдарда қарапайым, түсінікті сөздер арқылы терең мағына береді. Ал, ақын тілінде: көнерген сөзде, араб-парсы сөздерінде жаңа мағыналы сөздерде кездеседі. Мысалы: «Ғибрат», «хикмет», «ғақлия» сөздерінің мағынасын ашу оқушының танымын кеңейтеді [Сыздықова, 2004, 87 б.] сонымен қатар синонимдер мен антонимдер де ойды әсерлі жеткізуге қызмет етеді.
2. Көркемдік-стильдік ерекшеліктері. Абай шығармалары бейнелі сөздерге, троптарға (теңеу, метафора, эпитет) бай. Мысалы: «Желсіз түнде жарық-ай» өлеңінде табиғат көрінісі ерекше поэтикалық тілмен суреттеледі [Қабдолов Зейнолла, 2002, 312 б.]. Абай табиғатты адамға теңеп, жансыз құбылыстарды жандандыра бейнелейді. Сонымен қатар, ақын адам сезімі мен көңіл күйін астарлап жеткізіп, табиғат пен адам арасындағы үйлесімділікті көрсетеді. Оның тіліндегі қарапайым сөздердің өзі терең мағынаға ие болып, ұлттық дүние танымды танытады. Бұл ерекшеліктерді оқыту барысында мәтінмен жұмыс, талдау әдістерін қолдану тиімді болып табылады.
3. Синтаксистік құрылым ерекшелігі. Абай шығармаларында күрделі сөйлемдер жиі кездеседі. Ақын ойды терең жеткізу үшін ақын ойды терең әрі әсерлі жеткізу үшін құрмалас сөйлемдерді жиі қолданады. Сонымен қатар, инверсия тәсілі арқылы сөйлемдегі сөздердің орын тәртібін өзгертіп, негізгі

ойға ерекше екпін түсіреді. Мысалы, «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым» деген жолдарда ақын сөздердің қалыпты тәртібін өзгерту арқылы халыққа деген жанашырлық сезімін күшейтіп көрсетеді. Қайталамаларды қолдану арқылы маңызды идеяларды айқындап, риторикалық сұрақтар мен лепті сөйлемдер арқылы оқырманға ой салады. Абайдың сөйлемдері мағыналық жағынан өзара тығыз байланысып, біртіндеп дамып, философиялық қорытындыға ұласып отырады. Бұл ерекшеліктер оқушылардың сөйлем құрау дағдысын жетілдіруге және ойлау қабілетін дамытуға мүмкіндік береді [Мұхамедханов Қайым, 1992, 116 б.].

4. Абай тілін оқыту әдістері. Абай шығармаларының тілдік ерекшеліктерін тиімді оқыту үшін келесі әдістер ұсынылады: Абай шығармаларының тілін оқытуда тиімді әдіс-тәсілдерді қолдану маңызды. Ең алдымен, талдау әдісі арқылы мәтіннің тілдік және көркемдік ерекшеліктерін жан-жақты зерттеу жүзеге асырылады. Салыстыру әдісі арқылы Абай шығармаларын басқа ақындардың туындыларымен салыстырып, оның өзіндік стилі айқындалады және Абай өлеңдерін халық өлеңдерімен, қазіргі поэзиямен салыстыру. Бұл әдіс тіл эволюциясын түсіндіреді [Жұмалиев, 1967, 214 б.].

Сонымен қатар, шығармашылық тапсырмалар – өлеңді жалғастыру, эссе жазу, өз пікірін білдіру – оқушылардың тілдік дағдыларын жетілдіреді. Интерактивті әдістер, атап айтқанда топтық жұмыс, пікірталас, рөлдік ойындар оқушылардың белсенділігін арттырып, қызығушылығын оятады. Мәтінмен жұмыс барысында оқушыларға Абай өлеңдерінен көркем сөздерді табу, олардың мағынасын түсіндіру, сол сөздерді қатыстырып сөйлем құрау, шығарманың негізгі идеясын анықтау сияқты тапсырмалар беріледі. Мұндай жұмыстар оқушылардың тілдік қорын байытып, шығармашылық қабілетін дамытады.

Қорыта келгенде, Абай Құнанбайұлы шығармаларының тілдік ерекшеліктерін оқыту – қазақ тілі мен әдебиетін оқытудағы маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Ақын тілінің

лексикалық байлығы, көркемдік стильдік өрнегі және синтаксистік құрылымының күрделілігі оқушылардың тілдік құзыреттілігін дамытуға зор ықпал етеді.

Абай шығармаларын талдау барысында оқушылар тек тілдік нормаларды меңгеріп қана қоймай, сөздің мағыналық тереңдігін, көркемдік қуатын сезінуге үйренеді. Бұл олардың ойлау қабілетін жетілдіріп, өз ойын жүйелі әрі әсерлі жеткізе білу дағдыларын қалыптастырады. Сонымен қатар, ақын мұрасын оқыту арқылы оқушылардың ұлттық дүниетанымы кеңейіп, рухани-адамгершілік құндылықтары нығая түседі. Абай шығармаларындағы тәрбиелік мәні зор идеялар жас ұрпақты білімге, еңбекке, адамгершілікке баулуға қызмет етеді. Осыған байланысты Абай тілін оқытуда дәстүрлі әдістермен қатар заманауи педагогикалық технологияларды тиімді қолдану, оқушылардың белсенділігін арттыратын тапсырмалар беру, мәтінмен терең жұмыс жүргізу – білім сапасын арттырудың негізгі шарттарының бірі болып табылады. Демек, Абай шығармаларының тілдік ерекшеліктерін жүйелі түрде оқыту – оқушылардың тіл мәдениетін қалыптастырумен қатар, олардың тұлғалық дамуына да оң әсер ететін маңызды педагогикалық үдеріс болып табылады. Абай шығармаларының тілдік ерекшеліктерін оқыту – оқушылардың тіл мәдениетін қалыптастырудың маңызды жолы. Ақын тілін меңгеру арқылы оқушылар сөз құдіретін түсініп, көркем сөйлеуге үйренеді. Сондықтан Абай тілін оқытуда заманауи әдістерді тиімді қолдану – білім сапасын арттырудың басты шарты.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Мұхамедханов Қ. Абай мұрасының зерттелуі. – Алматы, 1992.
2. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы, 2002.
3. Әуезов М. Абай Құнанбаев. – Алматы, 1995.
4. Сыздық Р. Абайдың сөз өрнегі. – Алматы, 2004.
5. Жұмалиев Қ. Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері. – Алматы, 1960.

АБИЛЕНОВА Мейрагүл Аленовна
Семей қаласы, «№36 ЖОББМ» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

АБАЙ ДҮНИЕТАНЫМЫ – ҰЛТТЫҚ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ НЕГІЗІ

Аңдатпа. Бұл мақалада Абай Құнанбайұлы дүниетанымының мазмұны, оның ұлттық сананы жаңғыртудағы рөлі және қазіргі білім беру жүйесіндегі маңызы қарастырылады. Абай мұрасының тәрбиелік, рухани және ұлттық құндылықтарды қалыптастырудағы орны талданып, мектеп тәжірибесінде қолдану жолдары ұсынылады.

Қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық құндылықтарды сақтау, ұлттық сананы жаңғырту – маңызды міндеттердің бірі. Бұл бағытта қазақ халқының рухани темірқазығы болып саналатын Абай Құнанбайұлының мұрасы ерекше орын алады.

Абай дүниетанымы – тек әдеби мұра емес, ол – терең философиялық, тәрбиелік және ұлттық идеяларға негізделген жүйе. Оның шығармалары арқылы қазақ халқының болмысын, мінезін, дүниеге көзқарасын тануға болады.

1. Абай дүниетанымының философиялық негіздері

Абай дүниетанымы адам, қоғам және табиғат арасындағы

үйлесімділікке негізделген. Оның философиясының өзегі – адамгершілік, білім, еңбек, әділдік және имандылық.

Абай адамды «толық адам» деңгейіне жеткізуді мақсат етеді. Бұл ұғым арқылы ол адамның рухани жетілуін, өзін-өзі тануын және қоғамға пайдалы тұлға болуын көздейді. Ақынның қарасөздері – оның дүниетанымының терең көрінісі. Онда адам мінезі, қоғам кемшіліктері және оларды түзету жолдары нақты көрсетілген.

Дәстүрлі қалыптасқан көзқарас бойынша Абайдың дүниетанымдық және философиялық көзқарастарының қалыптасуына халқымыздың бай-мәдени мұрасы, Шығыс мәдениеті, соның ішінде араб, парсы, түрік халықтарының мәдениеті, Батыс және орыс мәдениеттері үлкен әсер етті. Бірақ, сонымен қатар Абай дүниетанымы мен қытай философиясы, ең алдымен Конфуций философиясы арасында ұқсастықтар бар. Дәлдісінде Абайдың «толық адам» ілімі мен Конфуцийдің әлеуметтік идеал болып табылатын цзы-цзы ілімі арасындағы байланыстылықты, сабақтастықты байқауға болады. Конфуций кезінде Шығыс философиясында кең тараған «жан-жақты жетілген адам» ілімі шеңберінде – цзюнь-цзы «парасатты ер» ілімін негіздеді.

Абай философиясының негізгі мақсат-мүддесі – әр пендені адам ету, оны пенделік жолдан құтқару. Абайдың пікірі бойынша адамның кісі ретінде қалыптасуында орта және тәрбие өте үлкен рөл атқарады. 19-сөзінде: «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі дүниедегі жақсы, жаманды танидыдағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады. Әрбір естілік жеке өзі іске жарамайды. Сол естілерден естіп, білген жақсы нәрселерін ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, соны адам десе болады», – дейді. Абай адамда кісілік қасиетінің қалыптасуында ортаның, ең алдымен қоғам, уақыт пен дәуірдің ерекше рөл ойнайтындығына ерекше назар аударады. Егер де адамдар әдепсіз болса, оған сол

өздері өмір сүріп отырған дәуір кінәлі деп есептеді; себебі адам баласын замана өсіреді. Кімде-кім жаман болса замандасының бәрі кінәлі [Абай 3/2003. Н.Ж.Бәйтенова 24 б].

Абай арнайы философиялық еңбек жазбағанымен, оның өлеңдері мен қара сөзбен өрілген ғақлияларына сүйене отырып, оны шынайы философ деп атауға толық негіз бар. Себебі, Абай шығармаларында философияның өзекті мәселесі – адам болмысы кеңінен қозғалса, адамның ахлақ (адамгершілік) жағынан кемелденуі, сондай-ақ философияның негізгі салалары – гносеология, этика, эстетика және өмір философиясы секілді терең тақырыптар жан-жақты көрініс тапқан. Хәкім Абайдың шығармашылығы мен өмір жолын тереңірек зерттеуге бет бұрған ұлт зиялылары Жүсіпбек Аймауытов пен Мұхтар Әуезов бірігіп, «Абай» журналын жарыққа шығарады. «Журнал туралы» деген мақаласында Абайдың философиялық қабілетін алғашқылардың бірі болып атап өтіп, олар бұл жөнінде келесідей нақты пікір білдіреді: «Ақыл, білім, сезім, терең ойлылығына қарағанда Абай қазақтан шыққан философ (данышпан)» [Алаш көсемсөзі: 10 томдық. 8-кітап, 19-б.].

2. Абай дүниетанымы және ұлттық сана

Абай бойынша дүниетанудың басты құралы – ол білім мен өнер. Ал оларды игеру үшін адамның «көкірек көзі» ашық болуға тиіс. Яғни танымдық тұрғыда да жүрек рөлі маңызды. Абай ахлағы (этика) да тікелей жүрек ұғымымен байланысты. Хәкім өзінің он төртінші қара сөзінде: «Рақымдылық, мейірбандылық, әртүрлі істе адам баласын өз бауырым деп, өзіне ойлағандай оларға да болса игі еді демек, бұлар – жүрек ісі. Асықтық та жүректің ісі» дейді. Ал он жетінші қара сөзінде «ыстық қайрат», «жылы жүрек» және «нұрлы ақылды» өзара тартысқа түсіре отырып, ақырында төрелік айтатын ғылым екенін алға тартады. Осы үш қасиеттің басын біріктіріп, үйлестіретін де, шынайы адамдық жолды нұсқайтын да ғылым дейді.

Ұлттық сана – халықтың тарихи жады, мәдениеті, тілі мен дәстүріне негізделген рухани құндылықтар жиынтығы.

Абай шығармаларында ұлттық сананы қалыптастыратын негізгі элементтер айқын көрінеді. Әсіресе, ана тіліне құрмет, білім мен ғылымға ұмтылу, еңбекқорлық, ұлттық мінез бен болмысты сақтау сияқты қасиеттерді бала бойына сіңіруге жол ашады.

Абай: «Бірінді қазақ бірін дос, көрмесең істің бәрі бос» деп, ұлттық бірліктің маңызын көрсетеді. Бұл идея бүгінгі қоғам үшін де өзекті. Сонымен қатар, Абай надандық, жалқаулық, рушылдық сияқты қоғамның кері құбылыстарын сынай отырып, ұлттық сананы жаңғыртудың жолын ұсынады.

Абайға дейін де, Абайдың тұсында да қазақ ақындары «ұлт» деген сөзді қолданбаған. Бұл – Алаш зиялылары енгізген ұғым. Абайда «қазақ, халық, ел, жұрт, алаш, ру» деп айту бар. Былай қарағанда, ұлт туралы Абай не айтты екен деген сұрақ тууы әбден орынды. Алайда, Абай ойларының байыбына зер сала қарасақ, «ұлт» деген сөзді қолданбаса да, Абай «ұлт болу», «ұлтты жетілдіру» деген сияқты идеяларды поэзиясында да, прозасында да әдемілеп айта білген. Тек соны біздерге көре білу, тани білу, түсіне білу керек сияқты. Ол үшін ең алдымен Абай тарихқа, қазақтың өткені мен өз тұсындағы жағдайына қалай қараған, оны қалай түсінген, қалай бағалаған деген мәселеге көңіл бөлген жөн [Абай. 6/2003. С.Қасқабасов 2 б].

Абайдың қарасөздерін игерту, меңгерту бүгінгі жаһандық тұтасулар тұсында ұлттық белгі, елдік танымды сақтап қалу үшін қажет екені белгілі.

Абай өзінің қарасөздерінде әлеуметтік, ағартушылық, адамгершілік жайлы үлкен ойларын бірде кеңірек таратып айтса, бірде өте қысқартып, қарапайымдатып, жеңілдетіп қана айтады. Міне осы тұстарда ақын ойының желісін, шығу көздерін анық байқай қою қиынға түседі. Оқушыларға әрі ақынның бұл сөздеріндегі пікірлерін тереңірек ұғыну үшін, әрі олардың ақын өлеңдері мен қара сөздері бір тақырыпта, бір мақсатта жазылғанын жете білу ұстаз үшін өте маңызды.

Абай мұрасы – ұлттық кодты сақтаудың және дамытудың негізгі құралдарының бірі. Қазіргі таңда «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында Абай шығармалары ерекше маңызға ие болды. Себебі ол ұлттық құндылықтарды жаңаша түсіндіреді, жастарды білім мен еңбекке тәрбиелейді, ұлттық болмысты сақтауға үндейді.

Абайдың идеялары заманауи қоғамда да өзектілігін жоғалтқан жоқ. Керісінше, олар ұлттық сананы жаңғыртудың негізі ретінде қарастырылады.

3. Абай шығармаларын мектепте оқыту арқылы ұлттық сананы қалыптастыру

Абай шығармаларын мектепте тиімді оқыту – ұлттық сананы қалыптастырудың маңызды тетігі. Оқыту барысында пәнаралық байланыс, зерттеушілік әдіс, құндылыққа бағдарланған оқыту, жобалық жұмыс сияқты әдістерді қолдану тиімді. Абай шығармаларын тарих, география пәндерімен байланыстыру арқылы оқушылардың дүниетанымын кеңейтуге болады. Оқушыларға Абай қарасөздерін талдату, пікірталас ұйымдастыру олардың сыни ойлау қабілетін дамытады. Абай идеяларын өмірмен байланыстыра отырып оқыту – оқушылардың бойына адамгершілік қасиеттерін қалыптастырады. Оқушыларға «Абай және қазіргі қоғам», «Абайдың толық адам ілімі» сияқты тақырыптарда жобалар жасауды ұсыну – шығармашылық қабілеттерін дамытады.

Абайды тану – адамның өзін-өзі тануы. Адамның өзін-өзі тануы және үнемі дамып отыруы, ғылымға, білімге басымдық беруі – кемелдіктің көрінісі. Интеллектуалды ұлт дегеніміз де – осы. Осыған орай, Абай сөзі ұрпақтың бағыт алатын темірқазығына айналуы қажет. Абай әлемінің тұңғыық сырларын заманымыздың жаңашылдық белгілерімен үндестікте ашып көрсету проблемасына көңілімізді аударды. Расында да бұған дейін интеллект дегенді көбіне жаратылыстану ғылым салалары, есеп-қисапқа қатысты көзқараста тұжырымдап келдік. Сөйтсек, бұл мәселе Абай руханиятындағы «сыншыл ақыл», «якини иман» сынды

терминде көрініс тауып, ақындық дүниетанымның күретамырын бойлап жатыр екен. Рухани кемелдену бағытында біз енді сол құндылықты ұлттық көзқарасты індете зерттеп-зерделеп, өндіре игеріп, өрістете насихаттауымыздың қажеттігін түсіндік. Өлең өнерінің адамның интеллектуалдық пайым жүйелеріне қатысы ақынның өз сөзімен атағанда «тыңдаушыға» қояр талабынан білінеді. Себебі құрылысындағы өзекті ойдың ағысы көркемдік детальдармен өрнектеліп жататын өлеңге атүсті көз жүгіртіп түсіне салу мүмкін емес. Ондағы астарлы ой тетіктерін адаспай тауып, ойлаудың алгоритм заңдылығымен талдап-танылуы барысында оқырман-тыңдаушының интеллектуалдық қабілетінің өлшем-өресі белгілі болады. Осыдан келіп Абайдың «сөз түзелді, тыңдаушы сен де түзел» деуінен, өлең өнерінің алдында ақын, яғни «айтушының» жауапкершілігінің қаншалықты екендігі әркімге түсінікті болғанымен, оқырман, яғни «тыңдаушының» да тура сондай дәрежеде жауапкершілігі барын көпшілік біле бермейтіндігін екендігін ұғамыз. Абай сол айтушы мен тыңдаушы проблемасын көтеру арқылы қазақ әдебиетін, қазақ ұлттық өлең өнеріндегі интеллектуалдық зәруліктің рөлін айқындап берді. Енді осы сөзіміздің шынайылығын сезіну мақсатында ақынның мына бір шығармасын талдап-таразылаудан өткізіп көрейік. Талдау жұмысы аяқталғаннан кейін ғана оқырман-тыңдаушыға интеллектуалдық әлеуеттіліктің қаншалықты қажет екендігі айнадан көрінгендей анық байқалатын болады.

Ұлы ақынның өлеңдері мен қара сөздері әрбір оқушының таным көкжиегін кеңейтіп қана қоймай, оны тұлға ретінде қалыптастырады. Абай мұрасы арқылы оқушылар сыни тұрғыдан ойлауға, ақпаратты саралай білуге, шешім қабылдауға, өз ойын дәлелдеп жеткізуге үйренеді. Ең бастысы, олар алған білімдерін өмірде қолдана алатын, ұстанымы берік, рухани дүниесі бай азамат болып өседі. Осы тұрғыда қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында Абай шығармаларын жүйелі пайдалану – оқушының өмірге бейім, білімді, парасатты тұлға болып қалыптасуына бағыт беретін негізгі құрал екені сөзсіз.

4. Абай ілімі – тұлға тәрбиесінің негізі

Абайдың «толық адам» ілімі – бүгінгі білім беру жүйесіндегі тұлға тәрбиесінің негізі бола алады. Бұл ілім үш қасиетке негізделеді: ақыл, жүрек, қайрат. Осы үш қасиетті үйлестірген адам ғана толық тұлға болып қалыптасады. Бұл идея қазіргі білім беру жүйесіндегі құндылыққа бағдарланған оқыту концепциясымен толық үндеседі.

Жалпы қазақ, түрік қауымын ізгілендіру идеясы бізде XI-XIII ғасырдағы қазақ жерінде пайда болған жәуанмәрттік және хәл ілімінде немесе мораль философиясында жатыр. Ол, әрине әл-Фарабидің философиялық ғылым көздері, Жүсіп Баласағұнидің мораль философиясы, Қожа Ахмет Ясауи, Бақырғани Сүлейменнің сопылық ілімі негіздері, т.б. көптеген ғұламалардың еңбектерінен шығады. Бұған қоса XIX ғасыр соңында Абайдың толық адам ілімі дүниеге келді. Бұл ілімнің шығуына себепкер құбылыс – қазақ қауымы дүниенің көрінбеген сырын ашып, танып білуге ұмтылды. Әрі дүниенің көрінген сырын бірлікте қатар алып, танып білуге мән берді. [Абай. 4/2017. О.Сәбден 19 б].

Дана Абайдың тәрбиелеу ілімін әділет-махаббат педагогикасы деп жүрміз. Ақын тәрбиелеудің ілімдік жағынан гөрі өнерлік жағына көп мән берген ғұлама. Өйткені ұрпағы толық адам болуы үшін алдына қандай мұрат, мақсат қойып, нендей жол-жобалармен жүріп, қандай амал-тәсілдерді қолданып жүзеге асыруға болатындығын жалпақ жұртқа түсінікті әрі асыл сөзбен айшықтап жеткізген. Абайды зерттеуші ғалымдар ұлы ақынды халық ұстазы деп біледі.

Абай педагогикасында бала тәрбиесінен бастап тұтас ұлттың, халықтың санасына ықпал ету мақсатындағы ойларын ортаға салды. Оның тәрбиелік бағыттағы ойлары кең ауқымдағы ағартушылық идеяларға ұласты. Бұл тұрғыда Абай ұлттың бір ғана белгілі тобының тілек-мүддесіне орай идеялық мақсат ұстанған жоқ, тұтас ұлттың, халықтың болашағы туралы, күнделікті мұң-мұқтажы, қажетті іс-әрекеті туралы ой қозғады. Халықтың

бірде-бір тобын жекелеп алып қарамай, тұтас сөз қылды. Қазақ қоғамындағы әрбір әлеуметтік топ өкілдерінің мінез-құлқы мен қасиеттерін ашып көрсетуінің себебін ақын жиырма екінші қара сөзінде: «Байды қадірлейін десең, бай жоқ. Бай болса өз басының, өз малының еркі өзінде жоқ. Мырзаларды қадірлейін десең, осы күнде анық мырза елде жоқ, мал бергіш мырза иттен көп. Біреуді бір пайдама келтірем деп мырза болып жүр. Мықтыны сыйлайын десең, жаманшылыққа елдің бәрі мықты, жақсылыққа мықты кісі елде жоқ. Есті кісіні тауып құрметтейін десең, әділет, ұят, нысапқа есті кісі елде жоқ. Қулық, сұмдық, арамдық, амалға елдің бәрі есті» деп түсіндіреді. Абай өз халқының бойындағы жаман мінез-құлықты, еңбексіздікті, ғылымнан мақрұмдықты сынады. Ол халқын еңбек етуге, ғылымды меңгеруге, адамгершілікті болуға үндеді. Білімнің негізі – еңбекте, талапта. Ой еңбегін атқарудың ерекшелігін игеруде талаптанып және оған үнемі жаттығып машықтанса, нәтиже болатындығына Абай дәл бағыт береді.

Абай – қазақ руханиятының дара да биік феномені. Оны тек қана жазба әдебиеттің негізін қалаушы деп шектеу – тар өрісті, үстірт пайым болар еді. Абай – ұлт санасының жаңғыруына жол ашқан кемеңгер, ұлы ойшыл. Оның дүниетанымынсыз «Алаш» секілді ірі тарихи-мәдени қозғалыстың мәні мен мазмұнын толық түсіну мүмкін емес. Абай әлемі – тек көркем сөздің ғана емес, тұтас ұлт болмысының жаңа сапаға бет бұруының айғағы.

Оның ой әлеміндегі басты ерекшелік – әр түрлі өркениеттердің терең философиялық идеяларын қазақтың төл дүниетанымымен, рухани тамырымен үйлестіре білуінде. Шығыстың даналығымен суарылған, Батыстың ой ұшқырлығымен шындалған, қазақы болмыстың қайнарынан нәр алған Абай ілімі – адамзаттық биіктен көрінген рухани мұнара. Бұл мұнара ұлтына ғана емес, күллі адамзатқа ортақ құндылықтарды паш етіп, ғасырдан ғасырға жалғасар жол сілтемек.

Қорытындылай келе, Абай дүниетанымы – ұлттық сананы жаңғыртудың маңызды негізі болып табылады. Оның шығармалары арқылы жастарды тәрбиелеу – ұлттық болмысты сақтаудың тиімді

жолы. Абай мұрасы – ұлттық құндылықтарды дәріптейді, рухани дамуға бағыттайды, тұлғаның жан-жақты қалыптасуына ықпал етеді. Сондықтан білім беру жүйесінде Абай мұрасын тиімді пайдалану – қазіргі заманның басты міндеттерінің бірі.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Абай журналы, 3/2003. Н.Ж.Бәйтенова
2. Абай журналы, 6/2003. С.Қасқабасов
3. Абай журналы, 4/2017. О.Сәбден
4. Алаш көсемсөзі: 10 томдық. 8-кітап: Абай. – Алматы: «Өнер», 2011. – 384 б.
5. Құнанбайұлы А., Шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Алматы: Қаз. мем. көркем әдеб. бас. Т. 1. – 1957. – 367 б.

КУСМАНОВА Айнур Есенбековна

Абай облысы білім басқармасы
Семей қаласы білім бөлімінің
«Н.Г.Чернышевский атындағы № 1
жалпы орта білім беретін мектебі» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі

**АБАЙ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ОҚЫТУ
НЕГІЗІНДЕ МӘТІН ЖӘНЕ ДИАЛОГ АРҚЫЛЫ
ОҚУШЫЛАРДЫҢ АУЫЗША СӨЙЛЕУ ТІЛІН ДАМУ
(ІС-ӘРЕКЕТТЕГІ ЗЕРТТЕУ ТӘЖІРИБЕСІ)**

Аңдатпа. Мақалада Абай Құнанбайұлының өмірі мен шығармашылығын оқыту негізінде мәтін және диалог арқылы оқушылардың ауызша сөйлеу тілін дамыту мәселесі қарастырылады. Іс-әрекеттегі зерттеу нәтижелері ұсынылып, диалогтық оқытудың тиімділігі ғылыми тұрғыда негізделеді.

Тірек сөздер: ауызша сөйлеу, диалогтық оқыту, мәтін, коммуникативтік құзыреттілік, Абай.

Қазіргі білім беру жүйесінде оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамыту – басты міндеттердің бірі. Әсіресе, қазақ тілін екінші тіл ретінде меңгеретін оқушылар үшін ауызша сөйлеу дағдысын қалыптастыру өзекті болып табылады.

Абай Құнанбайұлының шығармалары тілдік және рухани дамудың маңызды құралы ретінде қарастырылады. Оның

шығармалары арқылы оқушылар тек мазмұнды меңгеріп қана қоймай, тілдің көркемдік және құрылымдық ерекшеліктерін де игереді.

Ғалымдардың пікірінше, оқыту үдерісінде диалогтық өзара әрекеттестік оқушылардың танымдық белсенділігін арттырады [Мерсер, 2000, 45 б.]. Ал Выготскийдің әлеуметтік-мәдени теориясы бойынша, білім алу үдерісі қарым-қатынас арқылы жүзеге асады [Выготский, 1982, 112 б.].

Абай шығармаларын оқыту барысында мәтін және диалог арқылы оқушылардың ауызша сөйлеу тілін дамыту тиімділігін анықтау барысында келесідей міндеттерді қарастырамыз.

Міндеттері:

- мәтін арқылы тілдік материалды меңгерту;
- диалогтық оқыту арқылы сөйлеу дағдыларын дамыту;
- оқушылардың коммуникативтік белсенділігін арттыру.

Сабақта қолданылатын әдістер оқушылардың сөйлеу дағдыларын дамытуға, сабақтың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Сабақ барысында мен үшін ең маңыздысы – оқушыны сөйлету. Сондықтан жұмысым, нақты мәтінмен – «Абай – ұлы ақын» атты шағын танымдық мәтінмен басталды.

Сабақтың басында Абайдың «Желсіз түнде жарық ай» әнін тыңдату арқылы оқушыларды тақырыпқа эмоционалды тұрғыда дайындадым. Осыдан кейін мәтінді қабылдау әлдеқайда жеңіл әрі қызықты өтті.

Мәтінді «тізбектей оқу» әдісі арқылы оқыдық. Бір қызығы, әдетте баяу оқитын оқушылардың өзі өз кезегін күтіп, барынша дұрыс оқуға тырысты. Өйткені бұл жерде тек оқу емес, – әр оқушы өзін сабақтың толыққанды қатысушысы ретінде сезінеді.

Мәтін мазмұнын ашу үшін нақты сұрақтар қойылды:

- «Абай кім?»
- «Абай не жазды?»
- «Абай қандай ақын?»

Осы сұрақтар арқылы балалар тек мәтінді қайталап қана

қоймай, ойланып жауап беруге көшті. «Сұрақтар доңғалағы» кезінде оқушылар өз есімі шыққанда ерекше қызығушылықпен жауап беруге тырысты. Бұл элемент сабаққа эмоция, күтім, белсенділік қосты.

Қазіргі оқушылар үшін цифрлық формат өте маңызды. Сондықтан интерактивті тапсырмалар мен цифрлық платформаларды қолдану арқылы біз олардың оқу процесіне қызығушылығын арттыра аламыз.

Жаңа сөздермен жұмыс кезінде («дара тұлға», «ұлы ақын», «шығарма», «аударды») оқушылар оларды сөйлемде қолдануға тырысты. Жаңа сөздерді қайталау, талдау, мәтіннен табу, сәйкестендіру жұмыстары арқылы Абайдың кім екенін меңгереді. Кейбір оқушылар өз өмірімен байланыстырып, мысал келтірді.

Осы сәтте мен тағы бір маңызды нәрсеге көңіл аударғым келеді: сөз жатталмайды, сөз қолданылғанда ғана меңгеріледі.

Диалогтық оқыту – оқушыны еркіндікке шығаратын кеңістік. Сабақтың ең әсерлі кезеңі – диалогтық жұмыс болды. Жұптық тапсырмада оқушыларға нақты рөлдер берілді: «журналист – абайтанушы». Олар «Абай – ұлы ақын» мәтініне сүйене отырып, өзара сұхбат құрды.

Алғашында балалар дайын үлгіге сүйенді:

– «Сен Абай туралы не білесің?»

– «Абай – қазақтың ұлы ақыны».

Бірақ меңгерілген мәтіндегі ақпаратты қолдана отырып, кейін диалогтар жанданып, балалар өз ойларын қоса бастады. Кейбір жұптар:

– Абайдың өлеңдері табиғат туралы екенін,

– оның аудармашылық қызметін,

– тіпті «Абай неге ұлы?» деген сұрақты талқылады.

Бұл жерде дайын жауаптан нақты ойлауға көшу байқалды.

Бұрын үндемей отыратын оқушылардың да сөйлей бастауы – мен үшін ең үлкен нәтиже. Әсіресе диалогтік қарым -қатынасқа тусу арқылы, «Абай кім?» деген сұраққа оқушылар жаттанды түрде емес, саналы түрде жауап бере алады.

Диалог барысында балалар бір-бірін түзетіп, толықтырып отырды. Сыныпта табиғи тілдік орта қалыптасты. Бұл жағдай Выготскийдің «жақын даму аймағы» теориясын нақты дәлелдейді [Выготский, 1982, 112 б.].

Саралау – әр оқушының өз мүмкіндігін ашу жолы. Сабақта мәтінмен жұмыс кезінде саралау нақты жүзеге асты. Мен «Абай – ұлы ақын» мәтіні негізінде сөйлем толықтыру тапсырмасын үш деңгейде берілді:

- А деңгейі – тірек сөздер арқылы сөйлем құрастыру
- В деңгейі – аударма арқылы толықтыру
- С деңгейі – өз бетінше сөйлем құрастыру

Мысалы: «Абай Құнанбайұлы – қазақтың ... Ол ... туралы өлең жазды»

Бұл тапсырма арқылы барлық оқушы бір тақырыпта жұмыс жасады, бірақ әрқайсысы өз деңгейінде сөйледі. Ең әсерлі сәт – әлсіз оқушының өзі: «Абай – ұлы ақын. Ол табиғат туралы жазды» деп сенімді айтуы.

Осы кезде оқушыда «мен де білемін, мен де сөйлей аламын» деген ішкі сенім қалыптасады.

АКТ және интерактивті құралдар – қызығушылықтың кілті. Сабақта нақты құралдар қолданылды:

- Wordwall – «Бала Абай» тақырыбы бойынша қайталау
- Wheel of Names – «Сұрақтар доңғалағы»

Бұл құралдар тек ойын емес, білімді белсенді түрде қолдануға мүмкіндік берді. Менің тәжірибемде байқалғаны: оқушы қызыққан жерде – тіл дамиды. Сабақ соңында мен тек білімді емес, оқушылардың өзгерісін байқадым.

Балалар:

- мәтін бойынша еркін жауап берді;
- диалогқа белсенді қатысты;
- бір-бірімен қазақ тілінде сөйлесе бастады.

Әсіресе, осы сөз болып отырған 3 сынып оқушылары, сабақ барысында да, соңында да өтілген жаңа сөздерді қолданып сөйлегенді әдетке айналдырды.

Ең маңыздысы – олар сөйлеуден қорықпайтын деңгейге жақындады. Кейбір оқушылар 2 – 3 сөйлеммен өз ойын жеткізе алды. Бұл – бастауыш сынып үшін үлкен жетістік.

Бұл сабақ маған бір маңызды ой салды: оқушыны сөйлету үшін күрделі әдіс емес, дұрыс ұйымдастырылған орта қажет:

- «Абай – ұлы ақын» мәтіні,
- қарапайым сұрақтар,
- жұптық диалог
- қызықты, заманауи тапсырмалар – осының бәрі бірігіп, оқушыны сөйлеуге әкеледі.

Абай шығармаларын оқыту барысында біз ақынды танытамыз, сонымен бірге, біз баланың тілін, ойын, сенімін дамытамыз.

Ал бұл – білім берудің ең басты мақсаты.

ШАРИФОЛЛИНА Аяулым Кенжеханқызы
Абайдың «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік
тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық
музей-қорығы, маман редактор
ayaulym.a.00@mail.ru

АБАЙ МҰРАСЫН ҰЛЫҚТАҒАН ҰСТАЗ: МІНӘШ ӘРХАМҚЫЗЫНЫҢ ӨМІРІ МЕН ЕҢБЕГІ

Қазақ халқының рухани дамуы мен ұлттық санасының қалыптасуында ұстаздар қауымының орны ерекше. Әсіресе, ана тілі мен әдебиетін оқыту арқылы ұлттың рухани болмысын сақтап, жас ұрпақтың бойына ұлттық құндылықтарды сіңірген ұстаздардың еңбегі өлшеусіз. Осындай ұлағатты жандардың қатарында ұстаз, әдіскер, зерттеуші Мінәш Әрхамқызы Ысқақованың орны айрықша. Оның саналы ғұмыры қазақ педагогикасының дамуына, Абай мұрасын насихаттауға және ұлттық руханиятты сақтауға арналды [1].

Адамзаттың ең ұлы қызметінің бірі – білім беру. Білім мен тәрбиенің өзегі – ұстаздық еңбегі. Қазақ педагогикасының тарихында талай ұлы ұстаз жұмыс істеді, солардың бірі – Мінәш Әрхамқызы Ысқақова [1]. Ол қазақ тілі мен әдебиетін оқыту ісіне зор үлес қосқан, мыңдаған шәкіртті тәрбиелеген ұстаз. Жастайынан өмірдің түрлі қиындықтарын көріп, шыңдалған кішкентай Мінәш білім алуға ерекше мән берген. Бастауыш және орта мектепті Алматы қаласында аяқтап, сол кездің өзінде-ақ өзінің зеректігімен, алғырлығымен көзге түскен. Оның өмір жолы – табандылықтың,

еңбекқорлықтың және білімге деген сүйіспеншіліктің жарқын үлгісі. Мінәш Әрхамқызы 1926 жылы Семей өңіріндегі Абай ауданында дүниеге келген [10]. Оның шыққан тегі – қазақ руханиятының ірі тұлғаларымен тікелей байланысты. Атақты әділ би, аға сұлтан Құнанбай қажының ұрпағы, атасы Ысқақ – ұлы ақын Абай Құнанбайұлының туған інісі болса, әкесі Әрхам Кәкітайұлы – Абай мұрасын алғаш жинақтап, ғылыми айналымға енгізген Кәкітай Ысқақұлының ұлы [14]. Бұл жағдай Мінәш Әрхамқызының дүниетанымының қалыптасуына, ұлттық құндылықтарды терең түсінуіне айрықша ықпал етті. 1928 жылғы саяси қуғын-сүргін кезеңінде отбасының Ташкентке қоныс аударуы оның өміріндегі алғашқы күрделі тарихи сынақтардың бірі болды. Осы кезеңде өзбек тілінде білім алуы оның көптілділік қабілетін дамытып, мәдениетаралық бейімделу тәжірибесін қалыптастырды. Кейінгі жылдары Алматы мен Павлодар өңірлерінде білім алу арқылы ол түрлі әлеуметтік-мәдени орталарды игерді. Ұлы Отан соғысы жылдары қоғамдағы кадр тапшылығы оның еңбек жолының ерте басталуына себеп болды. Небәрі 15 жасында мектеп меңгерушісі қызметін атқаруы – оның тұлғалық жауапкершілігі мен көшбасшылық қасиеттерінің ерте қалыптасқанын көрсетеді. 1942 жылдан 1987 жылға дейін 45 жыл үздіксіз ұстаздық қызмет атқарып қазақ тілі мен әдебиетінен дәріс берді. Қарауылдағы 8 жылдық және Шыңғыстау орта мектептерінде директорлық қызмет атқарады [11].

Мінәш Ысқақова өз тәжірибесіне сүйене отырып, қазақ тілін оқытудың тиімді әдістерін қалыптастырды [12]. Ол – қазақ тілін оқытудың әдістерін зерттеді, мұғалімдерге арналған педагогикалық мақалалар жазды, семинарларда, конференцияларда тәжірибе бөлісті. Оның ғылыми жұмыстары мектеп тәжірибесіне бағытталған, қазақ тілі сабағын қызықты, нәтижелі өткізуге қолданылатын тәсілдер мен әдістемелерді қамтыған. [4], [13].

Мінәш Әрхамқызы педагогикалық еңбегімен ғана шектелмей, қоғамдық өмірде де белсенді болды. 1953 жылы Алматыда өткен

мұғалімдер съезіне делегат болып, «Қазақ ССР-і оқу-ағарту ісінің озық қызметкері» құрметті атағына ие болды. «Қазақ тілін оқытудың әдістері» жөнінде өз іс-тәжірибесін ортаға салған мақалалары «Қазақстан мектебі», «Бастауыш мектеп» журналдарында жарық көрді. Семей, Алматы, Қызылорда, Шымкент қалаларында өткен ғылыми-практикалық конференцияларда арнайы баяндамалар жасап, әдебиет, тарих және ұлттық мәдениет салаларында да өз пікірін білдірді. Мінәш Ысқақова көптеген құрмет грамоталарымен және медальдармен марапатталып, Қазақ ССР-і оқу министрлігінің алғыс хаттары, Облыстық, аудандық деңгейдегі көптеген марапаттар, «Қазақ ССР-і оқу-ағарту ісінің озық қызметкері» атағын алған. Оның еңбегі елдің білім жүйесінде жоғары бағаланды, оған қатысты мақалалар республикалық басылымдарда жарияланды. Мінәш Әрхамқызының педагогикалық қызметінің басты ерекшелігі – білім беру мен тәрбиені біртұтас үдеріс ретінде қарастыруында. Ол үшін сабақ тек пәндік мазмұнды меңгерту алаңы емес, сонымен қатар шәкірттің тұлғалық қалыптасуына ықпал ететін рухани кеңістік болды. Ұстаздың пайымынша, білім – тек ақпарат жиынтығы емес, ол адамды ізгілікке, адамгершілікке жетелейтін құрал. Сондықтан ол әр сабағында: оқушылардың тілдік білімін жетілдірумен қатар, олардың дүниетанымын кеңейтуге, ұлттық құндылықтарды бойына сіңіруге ерекше мән берген.

Әсіресе, қазақ әдебиетін оқыту барысында Мінәш Әрхамқызы көркем шығармаларды тек мазмұндап қана қоймай, оның тәрбиелік мәнін ашуға бағыттады. Кейіпкерлердің іс-әрекеті арқылы оқушыларды адалдыққа, әділдікке, отансүйгіштікке баулуды көздеді [2]. Бұл тәсіл оның сабақтарын өмірмен байланыстырып, білімді тәжірибелік мәнге ие етті.

Сонымен қатар, ұстаз шәкірт бойында жауапкершілік пен еңбекқорлық қасиеттерін қалыптастыруға ерекше көңіл бөлді. Ол оқушыны тек тыңдаушы емес, ойлайтын, талдайтын, өзіндік пікірі бар тұлға ретінде тәрбиелеуді мақсат етті. Мінәш Әрхамқызының тағы бір ерекшелігі – оның тәрбиені ұлттық рухпен ұштастыруы. Ол қазақ тілін оқыту арқылы оқушылардың ана тіліне деген

сүйіспеншілігін арттырып, ұлттық болмысты сақтауға ықпал етті. Бұл – оның ұстаздық қызметінің терең идеологиялық және мәдени мәнге ие болғанын көрсетеді. Оның ұстанымы бойынша, нағыз білімді адам – тек сауатты емес, сонымен бірге тәрбиелі, парасатты тұлға. Сондықтан да ол: «Білім мен тәрбие – ажырамас егіз ұғым» деген қағиданы өз іс-тәжірибесінде берік ұстанған.

Мінәш Әрхамқызының педагогикалық тәжірибесі көрсеткендей, білім мен тәрбиені қатар алып жүру – сапалы білім берудің басты шарты. Оның ұстаздық жолы қазіргі білім беру жүйесі үшін де үлгі болып қала береді. М.Ә.Ысқақова тек мұғалім ғана емес, сонымен бірге қазақ тілі мен әдебиетін оқыту бойынша әдістемелік материалдардың авторы болды [5]. Оның еңбектері: мұғалімдік тәжірибеге бағытталған мақалалар, қазақ тілін оқыту әдістемесі туралы материалдар, педагогикалық журналдарда жарияланған зерттеулер болды. Бұл еңбектер бүгінгі күнге дейін қазақ тілін оқыту, педагогикалық әдістемені жетілдіру саласында қолданылып келеді.

Ысқақова қазақ тілінің дамуына өз үлесін қосып қана қоймай, ұлттық мәдениеттің, әдет-ғұрыптардың оқушыларға жеткізілуіне де еңбек етті. Ол жаңашылдық пен педагогикалық тәжірибені ғылыммен ұштастыра білген көреген ұстаз. Мінәш Әрхамқызы өз тәжірибесін тек мектеп көлемінде ғана емес, ғылыми-әдістемелік деңгейде тарата білді. Оның мақалалары педагогикалық басылымдарда жарық көріп, ұстаздар қауымы үшін құнды тәжірибе алмасу алаңына айналды. Мұндай еңбектер қазақ тілін оқыту әдістемесін жетілдіруге, мұғалімдердің кәсіби деңгейін арттыруға, педагогикалық тәжірибені жүйелеуге ықпал етті. Ғылыми-практикалық конференцияларға қатысып, баяндамалар жасау арқылы өз тәжірибесін ғылыми ортада дәлелдеп, талқылауға ұсынды.

Ұстаз-ғалым «Рухани мұраны сақтау – ұлттық құндылықтарды ұрпақ санасына сіңіру» деген ұғымды берік ұстанған. Мінәш Әрхамқызы қызметінің тағы бір маңызды қыры – рухани мұраны сақтау және оны кейінгі ұрпаққа жеткізу ісіне қосқан үлесі [4], [8].

Ол үшін әдебиет пәні тек оқу материалы емес, халықтың тарихи жадын, мәдени болмысын танытатын рухани құрал болды.

Мінәш Әрхамқызының рухани әлемін түсінуде Мұхтар Әуезовпен байланысын ерекше атап өткен жөн. Бұл байланыс тек таныстық деңгейінде емес, тарихи, шығармашылық және рухани сабақтастық тұрғысында көрініс тапқан [3]. Ең алдымен, оның әкесі Әрхам Кәкітайұлының Мұхтар Әуезовпен тығыз қарым-қатынаста болғаны белгілі. Әуезов Абай мұрасын зерттеу барысында Әрхам сияқты куәгерлердің деректеріне сүйенген. Тіпті Әрхамның көмегімен Бақанас өңірінде артель ұйымдастырылуы да олардың өзара сенімі мен байланысының айғағы.

Осы ортада өскен Мінәш апай Мұхтар Әуезовті сырттай ғана емес, рухани жақын тұлға ретінде қабылдады. Кейін ол жазушы туралы «Ұлы адамның ұлылығы» атты естелік жазып, оның адамдық болмысын, ғалымдық келбетін, Абай мұрасын зерттеудегі еңбегін жоғары бағалады [8]. Мінәш Әрхамқызының естеліктерінде Әуезовтің тек ұлы жазушы ғана емес, Абай мұрасын ғылыми тұрғыда жүйелеген, оны әлемдік деңгейге көтерген тұлға ретіндегі бейнесі айқын көрінеді. Оның айтуынша, Әуезов – Абай мұрасын халық жадынан алып, ғылыми айналымға енгізген дәнекер [9].

Сонымен қатар, Ташкент қаласында өткен Абай мерейтойы кезінде Мінәш апай Мұхтар Әуезовтің сол қаладағы қызметі, оның САГУ-де дәріс беруі, қазақ зиялыларының тағдырындағы орны туралы да құнды мәліметтер келтірген [8]. Бұл деректер оның тек естелік жазушы емес, тарихи ақпарат жеткізуші екенін көрсетеді. Мінәш Әрхамқызы Ысқақова – Абай мұрасын насихаттауда ерекше орын алатын тұлға. Оның еңбегі – тек өткенді еске алу емес, тарихи жадты сақтау, ұрпақ санасына рухани құндылықтарды сіңіру жолындағы жүйелі қызмет. Ал Мұхтар Әуезовпен рухани байланысы оның қызметін жаңа деңгейге көтеріп, Абайтану ғылымының халықтық негізін тереңдетуге ықпал етті. Осы тұрғыдан алғанда, Мінәш Әрхамқызы – Абай мұрасын жеткізуші ғана емес, оны ұрпақ жадында тірілткен, рухани сабақтастықты сақтаған бірегей тұлға. Ұстаз әсіресе Абай Құнанбайұлы шығармаларын оқыту мен

насихаттауға ерекше көңіл бөлді. Оның пікірінше, Абай мұрасы адамгершілік тәрбиенің қайнар көзі, ұлттық дүниетанымның негізі, рухани жаңғырудың басты тірегі болып табылады. Сондықтан Мінәш Әрхамқызы сабақ барысында Абай шығармаларын терең талдатып, оның ойларын оқушылардың өмірлік ұстанымымен байланыстыра білді. Бұл тәсіл шәкірттердің әдебиетке деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, олардың рухани дамуына ықпал етті. Сонымен қатар, ұстаз тарихи деректерді жинақтау ісімен де айналысты. Ол Абай әулетіне қатысты мәліметтерді зерттеп, ел аузындағы әңгімелер мен шежірелерді жинап, оларды ғылыми айналымға енгізуге атсалысты [1]. Бұл еңбектер оның тек мұғалім ғана емес, зерттеуші, шежіреші тұлға екенін дәлелдейді.

Мінәш Әрхамқызының бұл бағыттағы қызметі ұлттық мәдени мұраны сақтауға, оны жүйелеуге және кейінгі ұрпаққа жеткізуге бағытталған маңызды қадам болды. Оның еңбегі арқылы оқушылар тек білім алып қана қоймай, өз халқының тарихы мен мәдениетін тереңірек танып өсті. Мінәш Әрхамқызының педагогикалық мұрасы екі ірі бағытта айқын көрінеді: әдістемелік жаңашылдық арқылы – білім беру сапасын арттыру; және рухани мұраны сақтау арқылы – ұлттық сананы қалыптастыру. Бұл екі бағыттың өзара байланысы оның ұстаздық қызметінің терең мазмұнын ашып, оны қазақ педагогикасындағы маңызды тұлғалардың қатарына қосады.

Ұстаз Мінәш апай республикалық басылымдарда Абай және қазақ классиктері туралы мақалалар жазды, бабалардың мұрасы мен ұлттық дәстүрлерді насихаттады, радио мен телеарналарда ұлттық мәселелер туралы пікір білдірді.

Абайдың 100, 125, 150-жылдық мерей тойлары қарсаңында «Абай ұрпақтары», «Абай үлгі-өнегесі», «Ертекші Баймағамбет», «Қатпа, Шәукембай туралы», «Құнанбай ұрпақтары», «Кәкітай Құнанбаев», «Әкем Әрхам туралы», «Мұхтар Әуезов», «Ортақ тұлға», «Ұлының ұлылығы», «Ағайынға наз», «Ызғұтты» және т.б. өзінің ұлы бабаларына қатысты мақалаларды республикалық, облыстық, аудандық басылымдарда жариялап отырды [4].

Абай музейінің ғылыми қорына Құнанбай, Абай, Кәкітай,

Әрхам жөнінде, қазіргі көзі тірі туыстары жөнінде аса құнды естелік-деректер, әкесінің «Зағипа» атты поэмасын, біраз заттар тапсырды [14]. Ұлағатты ұстаз Мінәш Әрхамқызы – қазақ педагогикасының көрнекті тұлғасы. Ол ұзақ жылдар бойы ұстаздықпен айналысып, қазақ тілін оқыту саласында әдістемелік зерттеулер жүргізді. Оның еңбектері бүгінгі күнде де маңызын жоғалтпайды. Осындай тұлғалардың өмірі мен қызметі – жас ұрпақ үшін үлкен өнеге. Ұстаз еңбегі әрқашан құрметке лайық, ал Мінәш Әрхамқызы сынды тұлғалар – сол құрметтің жарқын үлгісі.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Абай Құнанбайұлы. Қара сөздер. – Алматы: Жазушы, 2005.
2. Әуезов М. Абай жолы. – Алматы: Жазушы, 2002.
3. Әуезов М. Абай Құнанбаев. – Алматы: Ғылым, 1995.
4. Ысқақова М.Ә. Абай ұрпақтары // Абай журналы.
5. Ысқақова М.Ә. Абай үлгі-өнегесі // Жұлдыз журналы.
6. Ысқақова М.Ә. Құнанбай ұрпақтары // Семей таңы газеті.
7. Ысқақова М.Ә. Әкем Әрхам туралы // Абай ауылы газеті.
8. Ысқақова М.Ә. Ұлы адамның ұлылығы // Семей таңы газеті.
9. Мұхтар туралы естелік. – Алматы.
10. Кәкітай Ысқақұлы. Абай (өмірбаяны). – Алматы: Санат, 1997.
11. Қазақ ССР Оқу-ағарту министрлігінің материалдары. – Алматы, 1950–1980 жж.
12. Қазақстан мектебі журналы. – Алматы, әр жылдардағы сандар.
13. Бастауыш мектеп журналы. – Алматы, әр жылдардағы сандар.
14. Абай музейі ғылыми қоры материалдары.

КАЛИЕВА Бакытгул Саятовна

Абай облысының білім басқармасы

Семей қаласының «№51 жалпы орта
білім беретін мектебі» КММ, қазақ тілі
мен әдебиеті пәні мұғалімі

АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫ ОНЫ 6-СЫНЫПТА ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕМЕСІ (ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ КОНТЕКСТІНДЕ)

Аңдатпа. Бұл мақалада Абай Құнанбайұлы шығармаларының рухани-танымдық мазмұны 6-сынып оқу бағдарламасы негізінде («Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін», «Ғылым таппай мақтанба» өлеңдері мен 1, 7, 31-қара сөздері) жүйелі түрде талданып, оларды оқытуда инновациялық әдістер мен жасанды интеллект (ЖИ) құралдарын тиімді қолданудың ғылыми-әдістемелік негіздері қарастырылады. Абай мұрасының оқушының тұлғалық қалыптасуына ықпалы және цифрлық білім беру жағдайындағы өзектілігі айқындалады.

Түйінсөздер: Абай, рухани құндылық, қарасөз, 6-сынып, әдістеме, жасанды интеллект, құндылыққа бағдарланған білім.

Кіріспе. Қазіргі жаһандану дәуірінде ұлттық құндылықтарды сақтау мен оны жас ұрпақ санасына сіңіру – білім беру жүйесінің басым бағыттарының бірі. Осы тұрғыда Абай Құнанбайұлы шығармаларының маңызы ерекше. Абай мұрасы – тек әдеби мұра ғана емес, ол – тұтас философиялық, педагогикалық, адамгершілік

ілім.

Бүгінгі білім беру үдерісі цифрлық технологиялармен тығыз байланысты. Соның ішінде Жасанды интеллект мүмкіндіктерін оқу үдерісіне кіріктіру оқыту сапасын арттырудың маңызды факторы болып отыр. Сондықтан Абай шығармаларын оқытуда дәстүрлі әдістер мен инновациялық технологияларды ұштастыру өзекті мәселе ретінде қарастырылады.

Абай шығармаларының рухани-философиялық негіздері

6-сынып бағдарламасына енген Абай шығармалары мазмұндық тұрғыдан бір-бірімен өзара сабақтасып, оқушыға тұтас дүниетанымдық жүйе ұсынады.

«Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін» өлеңінде ақын сөз өнерінің қоғамдық мәнін айқындай отырып, поэзияны тәрбиелік құрал ретінде қарастырады. Бұл шығарма оқушыларға әдебиеттің қызметін түсіндіруде маңызды.

«Ғылым таппай мақтанба» – Абайдың педагогикалық-философиялық көзқарасының айқын көрінісі. Мұнда ұсынылған «бес асыл іс» пен «бес дұшпан» ұғымдары тұлға тәрбиесінің іргелі моделін құрайды.

1-қара сөз – өмірдің мәнін тануға бағытталған рефлексиялық ой;

7-қара сөз – баланың таным үдерісі мен тәрбиесінің психологиялық негіздерін ашады;

31-қара сөз – білімді меңгерудің тиімді жолдарын ұсынады.

Бұл шығармалардың барлығы оқушыны «толық адам» концепциясына бағыттайды. Абай іліміндегі бұл ұғым – жан-жақты дамыған, рухани кемел тұлға бейнесі.

Әдіснамалық негіздер және оқыту стратегиялары

Бұл шығармаларын оқытуда төмендегі ғылыми-әдіснамалық ұстанымдарды басшылыққа алу тиімді:

1. Құндылыққа бағдарланған оқыту

Абай көтерген мәселелерді оқушы өмірімен байланыстыру арқылы білімнің өміршеңдігін қамтамасыз ету.

2. Конструктивистік тәсіл

Оқушының білімді дайын күйінде қабылдамай, өз бетінше құрастыруына мүмкіндік беру.

3. Интеграциялық оқыту

Әдебиетті философия, психология, этика пәндерімен байланыстыру.

4. Сыни ойлау технологиялары

Абай идеяларын талдау, салыстыру, бағалау арқылы оқушының аналитикалық қабілетін дамыту.

Жасанды интеллект негізінде оқыту моделдері

Қазіргі таңда ChatGPT, білім беру платформалары мен цифрлық сервистер Абай шығармаларын оқытуда жаңа мүмкіндіктер ашады.

1. Интеллектуалды мәтіндік талдау

ЖИ көмегімен оқушылар:

- Мәтіннің идеясын анықтайды;
- Күрделі ұғымдарды түсіндіреді;
- Сұрақтарға жауап іздейді.

2. Жекелендірілген оқу траекториясы

ЖИ әр оқушының білім деңгейіне сәйкес тапсырмалар ұсына отырып, оқу үдерісін дараландырады.

3. Шығармашылық қабілетті дамыту.

ЖИ құралдары арқылы:

- эссе жоспарлау;
- пікірталас сұрақтарын құрастыру;
- альтернативті көзқарастар қалыптастыру жүзеге асады.

4. Формативті бағалау

ЖИ жедел кері байланыс беріп, оқушының білімін үздіксіз жетілдіруге ықпал етеді.

Практикалық жүзеге асыру үлгісі

Мысалы, «Ғылым таппай мақтанба» тақырыбын оқытуда:

- Бастапқы кезеңде: ЖИ арқылы «білімнің маңызы» туралы пікір жинақтау;
- Негізгі кезеңде: өлең мазмұнын талдау, «бес асыл іс» концепциясын модельдеу;

- Қорытынды кезеңде: оқушылар ЖИ көмегімен өзіндік рефлексия жасап, жеке даму жоспарын құрастырады.

Нәтижелері мен педагогикалық әсері, ұсынылған әдістеме негізінде:

- Оқушылардың функционалдық сауаттылығы артады;
- рухани-адамгершілік құндылықтары қалыптасады;
- цифрлық және сыни ойлау дағдылары дамиды;
- өзін-өзі тану деңгейі жоғарылайды.

Қорытынды. Қорыта айтқанда, Абай Құнанбайұлы шығармаларын 6-сыныпта оқыту – тұлға қалыптастырудың маңызды тетігі. Оны жасанды интеллект мүмкіндіктерімен ұштастыру білім берудің сапасын жаңа деңгейге көтереді. Бұл бағытта мұғалімнің кәсіби шеберлігі мен әдістемелік жаңашылдығы шешуші рөл атқарады.

МАНАБОВА Айнур Камильджановна

Абай облысының білім басқармасы
Семей қаласының «№17 жалпы орта
білім беретін мектебі» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ РУХАНИ МҰРАСЫ МЕН ОНЫҢ МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аңдатпа. Бұл мақалада Абай Құнанбайұлының рухани мұрасы мен оның мектепте оқыту әдістемесі қарастырылады. «Толық адам» ілімі қазіргі заманғы білім мен ұлттық тәрбиенің қалыптасуына негіз бола алады. Абай шығармаларының тілдік ерекшеліктерін оқыту арқылы оқушыларға ұлттық кодты таныту маңызды. Абайдың философиялық идеялары мен әдеби мұрасы ұлттық сананы арттырудың тиімді құралы болып табылады. Бұл семинарда Абайтануды оқытудың әдістемелік тәсілдері мен инновациялық әдістері талқыланады.

Кілт сөздер: Абай Құнанбайұлы, рухани мұра, толық адам, ұлттық тәрбие, тілдік ерекшелік, ұлттық код, мектеп, оқыту әдістемесі, философиялық идеялар, әдеби мұра.

Абай Құнанбайұлының рухани мұрасын мектепте оқыту әдістемесін жетілдіру арқылы заманауи білім мен ұлттық тәрбиені үйлестіру.

1. «Толық адам» ілімінің мазмұнын қазіргі білім жүйесінде

- тиімді қолданудың әдіс-тәсілдерін анықтау арқылы оқушылардың рухани дамуына ықпал ету.
2. Абай шығармаларының тілдік ерекшеліктерін терең зерттеп, оны мектеп бағдарламасына енгізудің әдістемелік нұсқауларын құрастыру.
 3. Абай шығармалары арқылы ұлттық кодты таныту үшін оқыту процесінде интерактивті әдістерді қолдану мүмкіндіктерін талдау.
 4. Абайтануды оқыту барысында оқушылардың ұлттық мәдениетке деген қызығушылығын арттыратын инновациялық әдістерді анықтау.

Абай Құнанбайұлының рухани қазынасы – қазақ халқының мәдениеті мен әдебиетінің асыл мұрасы. Оның шығармалары мен философиялық көзқарастары қазіргі заманда да өзектілігін жоғалтпай, ұрпақтан-ұрпаққа рухани тәрбие берудің қайнар көзі ретінде қызмет етіп келеді. Абайдың «Толық адам» ілімі қазіргі білім беру саласында ұлттық тәрбиенің негізін қалауға мүмкіндік береді. Бұл ілімнің басты мақсаты – адамды жан-жақты жетілдіру арқылы қоғамдық өмірге белсенді, рухани бай тұлғаларды тәрбиелеу.

Абай шығармаларының тілдік ерекшеліктері қазақ тілінің байлығын, көркемдігін көрсетіп, оқушылардың тілдік дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Мектеп бағдарламасында Абай шығармаларын оқыту арқылы оқушылардың тілдік құзыреттілігін арттыру – ұлттық мәдениетке деген қызығушылықты оятудың маңызды құралы.

Қазіргі қоғамдағы жаһандану үдерістері ұлттық мәдениет пен тілдің сақталуына қауіп төндіруде. Осы тұрғыдан алғанда, Абай шығармалары арқылы ұлттық кодты таныту – жас ұрпақты ұлттық болмысты сақтауға және дамытуға баулу болып табылады. Абайтануды оқыту әдістемесі осы мәселелерді шешуге бағытталған, ол оқушылардың рухани және мәдени дамуына ықпал етіп, ұлттық бірегейлікті сақтауға көмектеседі.

Жалпы, Абай Құнанбайұлының мұрасын мектепте оқыту

әдістемесі педагогикалық практикада маңызды рөл атқарады. Бұл әдістеме оқушылардың сыни ойлау қабілеттерін дамытуға, шығармашылық белсенділіктерін арттыруға, сондай-ақ рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруға ықпал етеді. Абай шығармаларын оқыту арқылы жастарды ұлттық мәдениетке тарту, олардың рухани әлемін байыту – қазіргі білім беру саласының өзекті мәселелерінің бірі.

Сонымен қатар, Абайдың рухани қазынасын мектепте оқыту әдістемесі білім беру жүйесінде инновациялық технологияларды қолдануға мүмкіндік береді. Бұл оқыту үрдісін тиімді ұйымдастыруға, оқушылардың білім сапасын арттыруға және олардың ұлттық мәдениетке деген қызығушылығын оятуға көмектеседі.

Абай Құнанбайұлының шығармашылығы қазақ халқының рухани қазынасының алтын қазығы болып табылады. Оның өлеңдері, қара сөздері мен философиялық ойлары ұлттық болмысты сақтап, жас ұрпақты тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады. Абайдың «Толық адам» ілімі қазіргі замандағы білім беру жүйесінде ұлттық тәрбиенің негізін салуға мүмкіндік береді. Бұл ілімнің басты мақсаты – адамның рухани және интеллектуалдық дамуына ықпал ету, оны жан-жақты дамыған тұлға ретінде қалыптастыру.

Абайдың шығармалары қазақ тілінің байлығы мен көркемдігін айқын көрсетеді. Оның тілдік ерекшеліктері оқушылардың тілдік дағдыларын дамытуға көмектеседі. Мектеп бағдарламасында Абай шығармаларын терең оқыту арқылы оқушылардың тілдік құзыреттілігін арттыруға болады. Бұл, өз кезегінде, ұлттық мәдениетке деген қызығушылықты оятудың маңызды құралы болып табылады.

Абайдың «Толық адам» ілімі қазіргі заманғы білім мен ұлттық тәрбиені үйлестіруде ерекше орын алады. Бұл ілім адамның рухани байлығын, моральдық құндылықтарын қалыптастыруға бағытталған. Оқушылардың рухани дамуы олардың жеке басының жетілуіне, қоғамда белсенді болуына ықпал етеді. Мұндай тұлғалар қоғамның дамуына өз үлесін қосады, себебі олар рухани тұрғыдан

бай әрі моральдық тұрғыдан тұрақты келеді.

Абай шығармаларының тілдік ерекшеліктері [Құнанбаев А., Алматы: Жазушы, 2005. – 300 б.]

Абай шығармаларының тілдік ерекшеліктерін оқыту – қазақ тілінің байлығын көрсету арқылы оқушылардың тілдік дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Абайдың тілдік қолданыстары, метафоралары мен теңеулері оқушылардың сөздік қорын байытуға, тілдік құзыреттілігін арттыруға көмектеседі. Бұл оқушылардың әдебиетке деген қызығушылығын арттырып, ұлттық мәдениетке деген құрметін оятады.

Ұлттық кодты таныту

Абай шығармалары арқылы ұлттық кодты таныту – қазіргі жаһандану үдерісінде ұлттық болмысты сақтаудың маңызды жолы. Абайдың туындылары қазақ халқының мәдени ерекшеліктерін, ұлттық құндылықтарын көрсетеді. Бұл шығармалар жастардың ұлттық мәдениетке деген қызығушылығын арттыруға, олардың рухани байлығын дамытуға ықпал етеді.

Абай мұрасын оқытуда инновациялық әдістерді қолдану білім беру жүйесінде жаңашылдықты енгізуге мүмкіндік береді. Интерактивті әдістер, мультимедиялық құралдар арқылы оқушылардың қызығушылығын арттыруға болады. Бұл әдістер оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, олардың білімін тереңдетуге ықпал етеді.

Абай Құнанбайұлының рухани мұрасын мектепте оқыту – ұлттық бірегейлікті сақтаудың маңызды құралы. Бұл мәселенің маңыздылығы оның оқушылардың рухани және мәдени дамуына қосатын үлесінде жатыр. Абай шығармалары арқылы жастарды ұлттық мәдениетке тарту, олардың рухани әлемін байыту – қазіргі білім беру саласының өзекті мәселелерінің бірі.

Абай Құнанбайұлының мұрасын оқыту әдістемесі – ұлттық тәрбиенің негізін қалауға бағытталған маңызды құрал. Бұл әдістеме оқушылардың рухани дамуына, олардың ұлттық мәдениетке деген қызығушылығын арттыруға, шығармашылық белсенділіктерін дамытуға ықпал етеді. Абай шығармаларының мәні мен маңызын

терең түсіну арқылы жастарды ұлттық болмысқа тарту, олардың рухани және интеллектуалдық дамуына ықпал ету – қазіргі заманғы білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі.

Абай Құнанбайұлының рухани мұрасы қазақ халқының мәдениеті мен ұлттық болмысын сақтауда ерекше маңызға ие. Оның шығармалары терең философиялық ойларымен және тілдік шеберлігімен ерекшеленеді, бұл өз кезегінде оқушылардың рухани және интеллектуалдық дамуына ықпал етеді. Абайдың «Толық адам» ілімі қазіргі білім беру жүйесінде ұлттық тәрбиенің негізін қалай отырып, жастардың жан-жақты дамуына мүмкіндік береді.

Абай шығармаларының тілдік ерекшеліктері оқушыларға қазақ тілінің байлығын түсінуге және сөздік қорын байытуға септігін тигізеді. Бұл ұлттық мәдениетке деген қызығушылықты арттырып, оқушылардың әдебиетке деген сүйіспеншілігін күшейтеді. Ұлттық кодты таныту арқылы жаһандану үдерісінде ұлттық болмысты сақтап қалу маңызды.

Мектепте Абай мұрасын оқытуда инновациялық әдістерді қолдану білім беру жүйесін жаңғыртуға ықпал етеді. Интерактивті және мультимедиялық құралдар оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Абайдың рухани мұрасын оқыту ұлттық бірегейлікті сақтаудың маңызды құралы болып табылады, оның мәні оқушылардың рухани және мәдени дамуына қосатын үлесінде жатыр.

Қорытындылай келе, Абай Құнанбайұлының мұрасын оқыту әдістемесі ұлттық тәрбиенің негізін қалау, оқушылардың рухани дамуына және ұлттық мәдениетке деген қызығушылығын арттыруға бағытталған маңызды құрал. Болашақта білім беру жүйесінің басты міндеті – жастарды ұлттық болмысқа тарту, олардың рухани және интеллектуалдық дамуына ықпал ету болмақ. Бұл бағытта мұғалімдерге интерактивті әдістерді қолдану және оқушылардың шығармашылық белсенділігін дамыту ұсынылады. Ұлттық құндылықтарды сақтауға барынша күш салу – келешек ұрпақтың рухани байлығын арттырудағы басты қадамдардың бірі.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Сүлейменов Ә., Абайдың философиялық көзқарасы. – Алматы: Ғылым, 1995. – 220 б.
2. Құнанбаев А., Шығармалар жинағы. – Алматы: Жазушы, 2005. – 300 б.
3. Мұхтарова Г., Абай шығармаларындағы тілдік ерекшеліктер // Қазақ әдебиеті. – 2017. – №3. – 45-48 б.
4. Омаров Т., Абайтану әдістемесі және оқыту процесі // Білім беру әдістемесі. – 2019. – №6. – 33-37 б.
5. Нұрғалиев Р., Ұлттық тәрбие және Абай ілімі. – Астана: Фолиант, 2012. – 185 б.
6. Сәрсенбай А., Абайдың рухани мұрасы [Электронды ресурс]. – Қолжетімді: <http://www.abai.kz> – Қаралған күні: 12.10.2023.
7. Жұмаділова Л., Абай және қазіргі қазақ тілі // Тіл және мәдениет. – 2020. – №2. – 12-15 б.

КУДАЙБЕРГЕНОВА Жазира Маликовна
Абай облысы білім басқармасы
Семей қаласы білім бөлімінің «№51 жалпы
орта білім беретін мектеп» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі
педагог-зерттеуші, филология
ғылымдарының магистрі

**А.ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫ:
МЕКТЕПТЕГІ ӘДЕБИ БІЛІМ МЕН
ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚ САБАҚТАСТЫҒЫ**

Аңдатпа. Бұл мақалада А.Құнанбайұлының рухани мұрасы мектептегі әдеби білім беру жүйесімен сабақтастықта қарастырылады. Ақын шығармаларындағы адамгершілік, білімге ұмтылу, еңбекқорлық, имандылық сияқты ұлттық құндылықтардың мәні ашылып, олардың жас ұрпақ тәрбиесіндегі рөлі айқындалады. Сонымен қатар, Абай шығармаларын оқыту арқылы оқушылардың ұлттық сана-сезімін қалыптастыру, рухани дамуын жетілдіру мәселелері талданады. Мақалада әдеби білім мен ұлттық құндылықтардың өзара байланысын қамтамасыз етудің тиімді әдіс-тәсілдері ұсынылады. Абай мұрасын заманауи білім беру жағдайында оқытудың өзектілігі көрсетіліп, оның тәрбиелік және танымдық маңызы негізделеді.

Қазақ әдебиетінің ұлы тұлғасы Абай Құнанбайұлының

шығармашылық мұрасы – ұлттық руханиятымыздың алтын қазығы. Оның өлеңдері мен қара сөздері адамгершілік, білім, еңбек, иман, әділет сияқты мәңгілік құндылықтарды дәріптейді. Бүгінгі мектептегі әдеби білім беру жүйесінде Абай мұрасын оқыту – тек әдеби танымды қалыптастыру ғана емес, сонымен қатар ұлттық құндылықтарды ұрпақ бойына сіңірудің маңызды тетігі. Осы тұрғыдан алғанда, Абай шығармаларының тәрбиелік, танымдық және әдістемелік маңызы ерекше.

Мәселенің әдістемесі

Абай мұрасын мектепте оқытуда кешенді әдістемелік тәсілдер қажет. Бұл мәселені қарастыру барысында салыстырмалы талдау, әдеби-теориялық зерттеу, педагогикалық тәжірибелерді саралау әдістері қолданылды. Сонымен қатар, оқушылардың жас ерекшелігі мен қабылдау деңгейіне сай оқыту технологияларының тиімділігі қарастырылды. Әдеби білім мен ұлттық құндылық сабақтастығын қамтамасыз ету үшін мәтіндік талдау, проблемалық оқыту, шығармашылық тапсырмалар беру тәсілдері маңызды [Қабдолов, 1992, 84 б.].

1. Абай мұрасындағы ұлттық құндылықтар жүйесі

Абай шығармаларында ұлттық болмыстың өзегі болып табылатын адамгершілік, ар-ождан, еңбекқорлық, білімге ұмтылу идеялары кеңінен көрініс табады. Мысалы, «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде ақын жастарды білімге, талапқа, терең ойға шақырады. Қара сөздерінде Абай адам тәрбиесінің негізін моральдық-этикалық құндылықтармен байланыстырады [Мұхамедханов, 1992, 116 б.]. Бұл идеялар қазіргі білім беру жүйесіндегі құндылыққа бағдарланған оқыту тұжырымдамасымен үндеседі.

2. Мектептегі әдеби білім берудегі Абай шығармаларының орны

Жалпы білім беретін мектептерде Абай шығармалары әр сынып деңгейінде жүйелі түрде оқытылады. Бұл – оқушылардың әдеби талдау қабілетін дамытуға ғана емес, ұлттық сана-сезімін

қалыптастыруға да ықпал етеді.

Мектептерде «Абайтану» пәнін тек біржақты қарастырып, қарапайым пән деңгейінде оқыту жеткіліксіз. Оны жан-жақты зерттеу, жобалау және шығармашылық әдістер арқылы оқушылардың бойына терең сіңіру қажет. Бүгінгі таңда бұл пән орыс тілінде білім беретін мектептерде де оқытылуда. Алайда мұндай мектептерде Абайдың өлеңдері мен поэмаларын тек үстіртін, жаттанды түрде меңгерту тиімді нәтиже бермейді. Керісінше, оқушы шығарманың мазмұнын терең түсініп, одан рухани және тәрбиелік тағылым ала алатындай деңгейде оқыту маңызды.

Қазіргі қоғамда ұлты қазақ болғанымен, тілі мен мәдениеті басқа ортада қалыптасқан адамдар да аз емес. Әрине, көп тіл білу – артықшылық, бірақ ана тілін жетік меңгеру одан да маңызды. Осы тұрғыдан алғанда, орыс сыныптарында оқитын оқушылар Абай шығармалары арқылы ұлттық дүниетаным мен салт-дәстүрді танып-біледі. Абайды танып, сүю арқылы олардың өз ұлтына деген құрметі мен сүйіспеншілігі арта түседі.

Сонымен қатар, «Абайтану» пәнін мүмкіндігінше қазақ тілінде оқыту тиімді болар еді. Себебі ақынның терең мағыналы сөздері аударма барысында өзінің бастапқы мәнін толық сақтай алмайды. Ал қазақ тілінде оқу оқушылардың тілдік дағдыларын дамытып қана қоймай, шығарманың мазмұнын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Тағы бір маңызды жайт – бұл пәнді тек дәстүрлі сабақ түрінде ғана емес, түрлі іс-шаралар, әдеби кештер, үйірмелер арқылы қызықты етіп ұйымдастыру қажет. Өйткені оқушының қызығушылығы – үздіксіз дамып отыратын үдеріс. Сонымен бірге, қазіргі жастар арасындағы әр түрлі әуесқойлық бағыттардың да тәрбиелік тұрғыдан дұрыс арнаға бағытталуы маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

Мысалы, қазіргі кейбір жасөспірімдер арасында Абай атап өткен келеңсіз құбылыстар әлі де кездеседі: шетелге орынсыз еліктеу, ұрлық-қарлық, үлкенді сыйламау, түрлі зиянды әдеттерге

тәуелділік және басқа да мәселелер. Осындай жағдайлардың алдын алудың тиімді жолдарының бірі – мектепте оқытылатын «Абайтану» пәні деп айтуға болады.

Бұл пәнді тек 9-сыныптан бастап емес, оқушының тұлғалық қалыптасуы басталатын 5-сыныптан енгізу орындырақ. Себебі мектеп – отбасынан кейін баланың тәрбиесіне тікелей әсер ететін маңызды орта. Сондықтан жас ұрпақты ерте жастан дұрыс бағытта тәрбиелеу қажет.

Мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік деңгейін көтеру мақсатында неге дәл «Абайтану» пәні енгізілді, ал «Фарабитану», «Шәкәрімтану», «Ясауитану» сияқты пәндер неге қарастырылмайды деген сұрақтар мұғалімдер мен ата-аналар тарапынан туындауы мүмкін. Бұл – өзекті мәселелердің бірі. Дегенмен, оқушылар Абайдың шығармаларын терең меңгеріп, оның нақыл сөздерін өмірлік ұстаным ретінде қабылдай алса, басқа да ұлы тұлғалардың еңбектерін түсініп игеруге негіз қаланады.

«Абайтану» пәнін оқытуда бақылау, әңгімелесу, тәжірибелік әдістерді қолдану тиімді. Әсіресе, әңгімелесу әдісі барысында барлық оқушылар белсенді қатысып, Абайдың өмірі мен шығармаларын ортақ талқылауға салады. Олар өз ойларын еркін жеткізіп, бір-бірімен пікір алмасады. Мұндай еркін форматтағы жұмыс оқушылардың материалды тез қабылдап, есте сақтауына оң ықпал етеді.

Кейбір оқушылар кітаптан өз бетінше оқығанда немесе мұғалімнің түсіндіруін тыңдағанда материалды толық меңгере алмай жатады. Осындай жағдайда мұғалім әңгімелесу әдісін қолдана отырып, келесі кезең – бақылау тәсіліне өтеді. Бұл арқылы әр оқушының Абай туралы білім деңгейін, пәнге деген қызығушылығын, сондай-ақ мінез-құлқындағы ерекшеліктерін аңғаруға болады. Мысалы, топ ішінде үнсіз отыру, сұрақтарға жауап бермеу, өз ойын еркін жеткізе алмау, ұялшақтық сияқты қасиеттер оқушының белсенділігінің төмендігін көрсетеді.

Осындай әдістерді жүйелі қолдану барысында мұғалім мен оқушы арасында өзара тәжірибе алмасу жүзеге асады. Мұғалім

тек теориялық біліммен шектелмей, тәжірибе жүзінде де кәсіби шеберлігін дамытады. Ал оқушылар үшін бұл сабақтар бір жағынан сергіту сәті іспетті болып, өзара пікір алмасу арқылы білімдерін тереңдетуге мүмкіндік береді.

Абайдың тағылымы тұтас бір мектептің тәрбиелік негізін құрай алады. Ақынның «Жасымда ғылым бар деп ескермедім» деген сөзі білімнің маңызын терең ұғындырады. Шын мәнінде, білім – шексіз тереңдікке ие ұғым. Абай «ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста» деп, тұлғаның жан-жақты дамуының қажеттілігін көрсетеді. Ол өз заманында-ақ білім мен тәрбиенің күдіретін жоғары бағалап, «Білімдіден шыққан сөз, талаптыға болсын кез» деп, ізденістің маңызын айқындап берген.

Қазіргі қоғамда да білімсіз өмір сүру қиын екені анық. Жақсы мамандық иесі болу үшін сапалы білім қажет. Абайдың «Тамағы тоқтық, жұмысы жоқтық, аздырар адам баласын» деген ойы да адамды жалқаулықтан, масылдықтан сақтандырады. Бұл – біреуге тәуелді болмай, өз еңбегімен өмір сүруге үндейтін маңызды тәрбие құралы.

Осы тұрғыдан алғанда, «Абайтану» пәнін оқушыларға түсінікті әрі қызықты ету үшін әр сыныпта арнайы тиімді сабақ жоспарлары жүйелі түрде қолданылуы қажет. Әсіресе 9-сыныпта бұл пән оқушыларға Абайдың тұлғасын терең танытып, оның рухани мұрасын саналы түрде меңгеруге бағытталуы тиіс.

Абай шығармашылығын оқыту барысында оның өлеңдерінің барлық жанрлық түрлері талданып, поэмаларының көркемдік әрі идеялық мазмұны ашылады, ал қара сөздерінің тақырыптық ерекшелігі мен тәрбиелік мәні терең түсіндіріледі. Осы пән арқылы оқушылар Ұлы Абайды жан-жақты танып, оның рухани-адамгершілік қағидаларын бойына сіңіріп өседі.

Абайдың әрбір сөзі жас ұрпақтың болашағына бағытталған құнды мұра болып табылады. Белгілі абайтанушы Мекемтас Мырзахметов «Абайтану іргетасқа айналды» атты еңбегінде бұл пәннің маңызына тоқталып, бұрын «Абайтану» мектептерде факультатив ретінде ғана оқытылғанын, бұл да белгілі бір

ілгерілеудің белгісі екенін атап өтеді. Сонымен қатар, ғалым пәнді толыққанды енгізу үшін арнайы оқулық пен хрестоматияны алдын ала дайындау қажеттігін айтады. Алайда ол кеңестік кезеңде қалыптасқан көзқарастардың ықпалы сақталып қалуы мүмкін екеніне күмән келтіреді. Оның пікірінше, жаңа бағдарлама жасалған жағдайда, Абай танымын М.Әуезов негіздеген бастапқы ғылыми арнадан ауытқытпай, әсіресе ақынның шығыс дүниесімен байланысы мәселесін назардан тыс қалдырмау маңызды.

Абайды оқыту барысында мұғалімдер тек мазмұнды меңгертумен шектелмей, шығарманың тәрбиелік мәнін ашуға ерекше көңіл бөлуі тиіс [Жұмалиев, 1967, 203 б.].

3. Әдеби білім мен ұлттық құндылық сабақтастығы

Әдеби білім беру – ұлттық тәрбиенің құрамдас бөлігі. Абай шығармалары арқылы оқушылар өз халқының мәдениеті мен дүниетанымын терең түсінеді.

Сабақтастықты қамтамасыз ету үшін:

- мәтіндерді өмірмен байланыстыра талдау;
- ұлттық дәстүрлер мен құндылықтарды салыстыру;
- оқушылардың жеке пікірін қалыптастыруға бағытталған тапсырмалар беру қажет. Бұл тәсілдер оқушының рухани дамуына ықпал етеді [Аймауытов, 1995, 145 б.].

4. Қазіргі білім беру жағдайындағы өзектілігі

Жаһандану дәуірінде ұлттық құндылықтарды сақтау мәселесі ерекше маңызды. Осы тұрғыда Абай мұрасын оқыту – ұлттық кодты сақтаудың тиімді жолдарының бірі.

Қазіргі жаңартылған білім мазмұны жағдайында Абай шығармаларын интеграцияланған сабақтарда қолдану, цифрлық ресурстар арқылы оқыту – білім сапасын арттырудың маңызды бағыты [Нұрғалиев, 2010, 78 б.].

Абай Құнанбайұлының рухани мұрасы – ұлттық тәрбиенің сарқылмас көзі. Мектептегі әдеби білім беру жүйесінде Абай шығармаларын тиімді оқыту арқылы оқушылардың рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға болады.

Әдеби білім мен ұлттық құндылықтардың сабақтастығы –

болашақ ұрпақты тәрбиелеудің негізгі шарты. Сондықтан Абай мұрасын оқытуда заманауи әдістерді қолдану, оның идеяларын терең түсіндіру – бүгінгі педагогиканың басты міндеттерінің бірі.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Аймауытов Ж. Психология. – Алматы, 1995.
2. Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы. – Алматы, 1967.
3. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы, 1992.
4. Мұхамедханов Қ. Абай мұрасының зерттелуі. – Алматы, 1992.
5. Нұрғалиев Р. Қазақ әдебиеті және эстетика. – Алматы, 2010.

КУНСЛЯМОВА Шынар Кунслямовна

Абай облысы білім басқармасы
Семей қаласының «№17 жалпы орта
білім беретін мектебі» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫН ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ РУХАНИ ТӘРБИЕ БЕРУ

Аңдатпа. Бұл мақалада Абай Құнанбайұлы шығармаларын мектеп оқушыларына оқыту арқылы олардың рухани-адамгершілік тәрбиесін қалыптастыру жолдары қарастырылады. Ақынның өлеңдері мен қарасөздері арқылы оқушылардың білімге құштарлығы, адамгершілік қасиеттері және ұлттық құндылықтарға деген құрметі артады. Абай мұрасы – жас ұрпақты тәрбиелеудің маңызды құралы екені айқындалады.

Мектеп оқушыларына Абай Құнанбайұлы шығармаларын оқыту арқылы рухани тәрбие беру – өте маңызды педагогикалық бағыттардың бірі. Абай мұрасы оқушының ішкі жан дүниесін байытып, адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға зор ықпал етеді.

Рухани тәрбие берудегі Абай шығармаларының маңызы ол – Абайдың өлеңдері мен қара сөздері. Олар оқушыларды адамгершілікке (адалдық, әділдік, мейірімділік) тәрбиелейді, білім

мен еңбектің құндылығын түсіндіреді, оқушыны өзін-өзі тануға, ойлануға жетелейді және ұлттық құндылықтарды құрметтеуге үйретеді. Мысалы, оның «Ғылым таппай мақтанба» өлеңі білімге ұмтылуды насихаттаса, қарасөздері терең философиялық ойларға баулиды.

Абай шығармаларын оқыту арқылы рухани тәрбие беру – қазіргі қоғамда жас ұрпақтың рухани-адамгершілік тәрбиесін қалыптастыруда ерекше маңызға ие болып отыр. Осы тұрғыда қазақтың ұлы ақыны Абай шығармалары – тәрбиенің сарқылмас қайнар көзі. Оның өлеңдері мен қарасөздері оқушылардың бойында ізгілік, еңбекқорлық, білімге құштарлық қасиеттерді қалыптастыруға үлкен ықпал етеді. Және Абай шығармаларының басты өзегі – адам болу, толық адам дәрежесіне жету. Сонымен қатар ақынның «Интернатта оқып жүр», «Әсемпаз болма әрнеге» сияқты өлеңдері де жастарды білімге, еңбекке, адалдыққа шақырады. Бұл шығармаларды оқу арқылы оқушылар тек тілдік білім алып қана қоймай, өмірлік құндылықтарды түсінеді.

Абайдың қара сөздері – терең философиялық ойларға толы мұра. Онда адам мінезі, қоғам, тәрбие, білім туралы маңызды мәселелер қозғалады. Мысалы, жетінші қара сөзінде бала тәрбиесі мен адамның қалыптасуы туралы айтылса, отыз сегізінші қара сөзінде имандылық, адамгершілік мәселелері кеңінен қарастырылады. Бұл идеялар оқушылардың рухани дүниесін байытып, ой-өрісін кеңейтеді.

Мәселен, Абай шығармаларын оқыту барысында мұғалімдер түрлі әдіс-тәсілдерді қолдануы тиіс. Яғни, пікірталас, рөлдік ойындар, шығармашылық тапсырмалар болса, эссе жазу арқылы оқушылардың ойлау қабілетін дамытуға болады. Сонымен қатар, Абайдың нақыл сөздерін өмірмен байланыстыра отырып талдау – олардың тәрбиелік мәнін арттырады.

Абай шығармаларын оқыту – тек әдеби білім беру емес, ол – оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеудің тиімді жолы. Ақын мұрасын терең меңгерген оқушы өз болашағына жауапкершілікпен қарап, қоғамға пайдалы тұлға болып қалыптасады. Сол себепті

Абай шығармаларын мектеп бағдарламасында жүйелі түрде оқыту арқылы оқушылардың рухани дамуына, ұлттық құндылықтарды құрметтеуіне және адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына зор ықпал етуге болады. Сондықтан Абай мұрасын жас ұрпақ тәрбиесінде кеңінен пайдалану-бүгінгі күннің басты міндеттерінің бірі.

Абай мұрасының әр тарауы дербес еңбектерге татиды. Осы мұраның ең тереңі, ең бағалысы, ең баяндысы-сыршыл лирика. Жалпы Абайдың өлеңдері көп емес, аудармаларымен қосқанда 200-ден аз асады. Мұның бір бөлегі – философиялық өлеңдер. Кей өлеңдері лирика болғанымен, философиялық, ақиялық сөздер кірістірілген. Үздік ақын Абай өлеңнің лирикалық қасиетін жақсы білген. Содан да, лирикасының көбінде өмір философиясы хақындағы толғаныстар кездеседі. Лирикаларына өмір философиясына тән ғақылия сөздерді шебер сіңіріп отырады. Сондықтан оның өлеңдері ақыл шуағын шашып тұрады [Абай журналы, 1994, 7 б.].

Поэзия – Абай үшін ой қиялының қанаты. Мәселен, «Абайдың қарасөздері қазақ тілі сабағында» тақырыбындағы негізгі мақсат – Абай шығармаларын оқушыларға толтыра, асылдандыра жеткізу, Абай қазақ халқының дара, дана ұлы екендігі, Абайдың дүние танымының, ой-өрісінің кеңеюіне ықпал еткен орыс достарының рөлі, Абайдың қарасөздеріндегі ойлылықпен айтылған даналық сөздерге тоқталу болса, «Абай өлеңдеріндегі бұйрық райлы етістіктердің қолданысы» тақырыбында Абай өлеңдерінде бұйрық райлы етістіктердің орны басым екендігін айтуға болады [Қазақ тілі мен әдебиеті, 1995, 55 б.]. Абай өлеңдеріндегі кездесетін бұйрық райлы етістіктердің ғана қолданылу жүйесін қарастыра отырып, ұлы ақынның ғажайып мұрасының ешқашан өлмейтұғын өміршендігіне, оның болашақ буындармен байланысын қарастыруға болады. Абайдың көбіне нақыл сөздер боп келетін қарасөздерінің біразы да мектепте оқытылады.

Ана тіліміздің бай сөздік қорын қалыптастырудың негізін қалаған кемеңгер тұлға адамзатқа ортақ тақырыптарды биік

дәрежеге көтеріп, жырлай білді. Оның шығармашылығының құндылығы да осында.

Абайды тек қана қазақ халқының рухани азығы емес, әлемдегі әр халықтың өз тілінде сөйлеп, оларға рухани азық болатынын, сабақ барысында оқушыларға насихаттау басты міндетіміз. Ұлы Абайды толық танып білу үшін жаңа қарқынмен, өзгеше шабытпен оқушыларға әр түрлі әдістерді қолдану арқылы оқушы бойына сіңіре білуіміз керек [Е.Сағындықов, 1998, 27 б]. Яғни, Абайдың шығармалары жалпы орта білім беретін мектептерде оқытылады, солардың ішінде ақынның нақыл сөздері. Яғни, бұл афоризм сөздердегі ұлы ақынның терең ойлары, даналық пікірлері жататындықтан, оларды талдап түсіндіру, оқушыларға таныту мұғалімдерге талап етіледі. Мұның шығарманың мазмұнын түсінуге де, тілін түсінуге де септігі бар. Ол ғана емес, афоризмдерді әсіресе, өзге ұлт өкілдері оқушыларының тілін дамыту бағытында пайдалану сөзсіз керек болады. Егер Абай афоризмдерін, ақын өлеңдерін тек қана өткен уақытта ғана пайдаланып қойсақ, онда бұл асыл сөздердің мазмұнының шегін, қызмет аясын тарылтқан болар едік. Ұлы ақынның афоризмдерін ретін тауып пайдаланудың жолын мұғалім өзі әркез ойластырып отырғаны дұрыс. Бұл – Абайды тануда, оның шығармаларының рухани тәрбиесін тануда, оның сөздері арқылы өзін көмекке алу деген сөз. Біздің басты міндетіміздің өзі – Абай шығармаларын оқушыларға білім және тәрбие беру барысында, ретіне қарай, сабаққа байланысты, сабақтан тыс тәрбие ісінде мүмкіндігін тауып мұғалімнің пайдалануына көмек боларлық материал беру, шығармалардың жолдарын көрсету [Қ.Өмірәлиев, 1968, 7 б].

М.Әуезовтің «Абай» романы – бүткіл совет әдебиетінің аса үздік жетістіктерінің бірі. Осы шығарманы оқыту арқылы оқушыларды Абайдың өмір кезеңдерін талмай зерттеуге, жалықпай жинауға, әртүрлі фактілерден біртұтас көркем тұлға жасауға бағыштады, ақынның өмірі мен шығармасын, өмір тіршілігі мен болмыс-тұрмысын бар қырынан жан-жақты зерделей білуге үйретеді [Абай журналы, 1994, 18 б.].

Мұхтар Әуезов жазған «Абай жолы» – қазақ әдебиетіндегі ең құнды шығармалардың бірі. Бұл роман тек тарихи оқиғаларды суреттеп қана қоймай, жас ұрпаққа терең рухани тәрбие беретін мектеп болып табылады. Шығармадағы Абай Құнанбайұлы бейнесі арқылы оқушылар өмірлік құндылықтарды меңгереді [Абай журналы, 1997, 54-55 б.].

1. Адамгершілікке тәрбиелеу

Романда Абайдың әділдігі, мейірімділігі, қарапайымдылығы кеңінен көрінеді. Ол әлсізге қамқор болып, әділетсіздікке қарсы тұрады. Бұл оқушыларға: жақсылық жасауға, адал болуға, адамды құрметтеуге тәрбиелейді.

2. Білім мен ғылымға құштарлық

Абай үнемі білім іздеп, орыс және шығыс мәдениетін меңгереді. Оның білімге деген ұмтылысы оқушыларға: оқуға ынта қою, өзін дамыту, дүниетанымды кеңейту сияқты қасиеттерді қалыптастырады.

3. Әділдік пен шындықты дәріптеу

Шығармада қоғамдағы теңсіздік, би-болыстардың әділетсіздігі көрсетіледі. Абай осы әділетсіздікке қарсы күреседі. Бұл оқушыларды: шындықты айтуға, әділ болуға, батылдыққа үйретеді.

4. Ұлттық құндылықтарды құрметтеу

Романда қазақ халқының салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, тұрмыс-тіршілігі кеңінен бейнеленген. Бұл: ұлттық сана қалыптастырады, ата-баба дәстүрін құрметтеуге үйретеді

5. Еңбек пен жауапкершілік

Абайдың ел ісіне араласуы, халыққа қызмет етуі – оқушыларға үлгі. Бұл: еңбекқор болуға, жауапкершілікті сезінуге тәрбиелейді.

Қорытынды. «Абай жолы» романы-оқушылардың рухани әлемін байытатын, адамгершілік қасиеттерін қалыптастыратын аса маңызды шығарма. Ол жас ұрпақты білімді, әділ, елін сүйетін тұлға болып қалыптасуға жетелейді.

Абай шығармаларын оқыту арқылы рухани тәрбие беру ол – қазақ халқының ұлы ойшылы, ақын, ағартушы Абай Құнанбайұлы

шығармаларын жас ұрпақты рухани тұрғыдан тәрбиелеудің сарқылмас қайнар көзі болып табылады. Оның өлеңдері мен қара сөздері адамгершілік, білім, еңбек, әділдік, имандылық сияқты құндылықтарды терең насихаттайды. Сондықтан мектеп оқушыларына Абай мұрасын оқыту – олардың рухани дамуының маңызды негізі болып табылады.

Ақын шығармаларының басты ерекшелігі – адам жанының тереңіне үңілуі. Ақын «толық адам» концепциясын ұсынып, адамның кемелдену жолын көрсетеді. Бұл ілім арқылы оқушылар өз бойындағы жақсы қасиеттерді дамытып, жаман әдеттерден аулақ болуға үйренеді.

Қорыта айтқанда, Абай Құнанбайұлы шығармаларын оқыту – оқушыларға рухани тәрбие берудің тиімді жолдарының бірі. Ақын мұрасындағы адамгершілік, білімге ұмтылу, еңбекқорлық, әділдік сияқты құндылықтар жас ұрпақтың тұлға болып қалыптасуына зор ықпал етеді. Абай ілімі арқылы оқушылар өз болмысын танып, өмірлік ұстанымдарын қалыптастырады. Сондықтан Абай шығармаларын жүйелі түрде оқыту – саналы, тәрбиелі, рухы биік ұрпақ тәрбиелеудің маңызды негізі болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Абай журналы, 1993 ж., №7, 44-45 беттер;
2. Абай журналы, 1994 ж., №10, 6-8 беттер;
3. Абай журналы, 1994 ж., №11, 18-20 беттер;
4. Абай журналы, 1997 ж., №1, 54-58 беттер;
5. Қазақ тілі мен әдебиеті, 1995 ж., №4, 55-57 беттер;
6. Ержан Сағындықов Мақалалар жинағы, 1998 ж., Семей, 27-28 беттер;
7. Абай журналы, 2014 ж., №1, 24-28 беттер;
8. Қ.Өмірәлиев «Абайдың нақыл сөздерін оқу-тәрбие ісінде пайдалану», «Мектеп» баспасы, Алматы, 1968 ж. 4-7 беттер.

ОӘК: 37.016:821.512.122(092)

МУХАМЕТОВА Толкин Болыскановна
Семей қаласының «№4 жалпы орта білім
беретін мектебі» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі,
педагог-зерттеуші

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫН МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Аңдатпа. Мақалада Абай Құнанбайұлы шығармаларын мектепте оқытудың маңызы жан-жақты қарастырылады. Автор ақын шығармаларының оқушылардың адамгершілік қасиеттерін қалыптастырудағы, ұлттық құндылықтарды меңгертудегі және танымдық қабілеттерін дамытудағы рөлін талдайды. Сонымен қатар, қазіргі білім беру жүйесіндегі Абай мұрасын оқытудың өзектілігі мен тиімді әдіс-тәсілдері сипатталады. Зерттеу нәтижесінде Абай шығармаларын оқыту жас ұрпақты рухани тұрғыдан дамытуда маңызды құрал екендігі дәлелденеді.

Тірек сөздер: Абай, әдебиет, мектеп, тәрбие, ұлттық құндылық, оқыту әдістемесі, дүниетаным.

Кіріспе. Қазақ халқының рухани мәдениеті мен ұлттық болмысын қалыптастыруда Абай Құнанбайұлы шығармаларының алатын орны ерекше. Ұлы ақынның мұрасы – тек әдеби туынды ғана емес, сонымен қатар терең философиялық, педагогикалық және

тәрбиелік мәні бар рухани қазына. Сондықтан Абай шығармаларын мектепте оқыту – жас ұрпақты ұлттық құндылықтар негізінде тәрбиелеудің маңызды құралы болып табылады.

Қазіргі білім беру жүйесінде оқушының тек білімін ғана емес, оның дүниетанымын, адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру басты міндеттердің бірі. Осы тұрғыда Абай шығармаларын оқыту ерекше маңызға ие.

Негізгі бөлім

1. Абай шығармаларының тәрбиелік мәні

Абай шығармаларының негізгі өзегі – адамгершілік, білім, еңбек, әділдік сияқты құндылықтар. Ақын өз еңбектерінде «Адам бол» қағидасын басты ұстаным ретінде көрсетеді. Бұл ұстаным бүгінгі білім беру жүйесінің де негізгі мақсаттарымен үндеседі.

Ғылыми еңбектерде Абай шығармаларын оқыту жас ұрпақты адамгершілікке, еңбекқорлыққа және білімге ұмтылуға тәрбиелейтіні атап көрсетіледі. Ақынның қара сөздері мен өлеңдері арқылы оқушылар жақсылық пен жамандықты ажыратуды, өзін-өзі тәрбиелеуді үйренеді.

Сонымен қатар, Абай адамның қалыптасуына қоғамның әсерін ерекше атап өтеді. Бұл идея қазіргі педагогикадағы әлеуметтік тәрбие ұстанымдарымен сәйкес келеді.

2. Танымдық және білімдік маңызы

Абай шығармалары оқушылардың ойлау қабілетін, тіл байлығын, дүниетанымын дамытуда маңызды рөл атқарады. Әдебиет пәнінің негізгі мақсаты – оқушының көркем мәтінді түсіну, талдау, бағалау дағдыларын қалыптастыру болса, Абай шығармалары бұл талаптарға толық жауап береді.

Ақын шығармаларын оқу барысында оқушылар:

- көркем ойлау қабілетін дамытады;
- ұлттық дүниетанымды меңгереді;
- философиялық ойлауға үйренеді;
- әдеби тіл нормаларын игереді.

Абай шығармалары тек әдеби білім беріп қана қоймай, оқушының сыни ойлауын қалыптастырады. Оның

шығармаларындағы терең ойлар оқушыны талдауға, пікір айтуға жетелейді.

3. Ұлттық құндылықтарды қалыптастырудағы рөлі

Қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық құндылықтарды сақтау – маңызды мәселе. Осы тұрғыда Абай мұрасы – ұлттық тәрбиенің қайнар көзі.

Зерттеулерде Абай шығармалары арқылы оқушыларға ұлттық болмыс, салт-дәстүр, моральдық нормалар үйретілетіні көрсетілген. Ақын шығармаларында қазақ қоғамының болмысы, халықтың мінез-құлқы, дүниетанымы көрініс табады.

Сондықтан мектепте Абайды оқыту: ұлттық сана қалыптастырады; патриоттық сезімді арттырады; рухани құндылықтарды сіңіреді.

4. Қазіргі білім беру жүйесіндегі өзектілігі

Бүгінгі таңда білім беру жүйесі жаңарып, оқыту әдістері өзгеруде. Осыған байланысты Абай шығармаларын оқытуда да жаңашыл тәсілдерді қолдану қажеттілігі туындайды.

Ғылыми зерттеулерде Абай мұрасын оқыту жаңа формациядағы тұлғаны тәрбиелеуде маңызды екені атап көрсетіледі. Бұл: тұлғалық-бағдарлы оқыту, сын тұрғысынан ойлау технологиясы, шығармашылық тапсырмалар арқылы жүзеге асады.

Абай шығармаларын оқыту тек мазмұнды меңгерту емес, оқушыны ойландыру, өзіндік пікір қалыптастыруға бағытталуы тиіс.

5. Әдістемелік аспектілер

Абай шығармаларын мектепте тиімді оқыту үшін: жас ерекшеліктеріне сай іріктеу; мәтінді талдау әдістерін қолдану; шығармашылық тапсырмалар беру; пікірталас, эссе жазу сияқты әдістерді пайдалану қажет.

Зерттеулерде Абай шығармаларын оқыту бағдарламасын жүйелеу, әдістемені жетілдіру қажеттілігі де атап көрсетілген.

Қорытынды. Қорытындылай келе, Абай шығармаларын мектепте оқыту – білім беру жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі.

Ол оқушылардың рухани дамуына, адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына, сана-сезімінің артуына, танымдық қабілеттерінің дамуына ықпал етеді.

Абай мұрасы – мәңгілік құндылық. Сондықтан оны мектепте терең әрі жүйелі оқыту – әрбір ұстаздың басты міндеттерінің бірі.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Құнанбаев А., Шығармаларының толық жинағы. – Алматы: Ғылым, 1977.
2. Абай шығармаларын оқытудың маңызы.
3. Абай Құнанбаев шығармашылығын орта мектепте оқыту әдістері.
4. Абай шығармаларын мектепте оқыту мәселелері.
5. Бастауыш сыныпта Абай шығармаларын оқытудың тәрбиелік мәні.
6. Абай шығармаларын жаңашыл әдістемемен оқыту.

ОӘК: 81092

СЕРИКБАЕВА Гүлмира Амангельдиновна
Абай облысының білім басқармасы
Семей қаласының «№4 жалпы орта білім
беретін мектеп» КММ, орыс тілі мен әдебиеті
пәнінің мұғалімі, педагог-зерттеуші

АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ МЕН АЛЕКСАНДР СЕРГЕЕВИЧ ПУШКИН ҮНДЕСТІГІ

Абай Құнанбайұлы мен Александр Пушкин шығармашылығындағы үндестік мәселесі – әдебиеттану ғылымындағы өзекті тақырыптардың бірі. Бұл үндестік тек көркемдік ұқсастықтармен шектелмей, терең философиялық, адамгершілік және рухани құндылықтардың сабақтастығын көрсетеді. Әсіресе, Абайдың «толық адам» ілімі тұрғысынан қарастырғанда, Пушкин поэзиясымен идеялық жақындық айқын байқалады.

Абайдың «толық адам» концепциясы – оның дүниетанымының өзегі. Ақын бұл ілімінде адам бойындағы ақыл, қайрат және жүрек үйлесімін негізгі шарт ретінде қарастырады. «Толық адам» – рухани кемелденген, әділетті, мейірімді, білімді тұлға. Абайдың пікірінше, адам өзін-өзі жетілдіру арқылы ғана қоғамға пайда әкеледі. Бұл идеялар оның қара сөздері мен өлеңдерінде жүйелі түрде көрініс табады.

Осы тұрғыдан алғанда, Александр Пушкин шығармаларынан

да «толық адамға» тән қасиеттерді байқауға болады. Пушкин кейіпкерлері көбіне ішкі қайшылықта өмір сүрсе де, ар-ождан, намыс, адалдық мәселелерін алдыңғы орынға қояды. Мысалы, оның Евгений Онегин романындағы Татьяна бейнесі – рухани тазалықтың, шынайы сезімнің символы. Ол өз махаббатына адал бола отырып, моральдық жауапкершілікті жоғары қояды. Бұл қасиеттер Абай сипаттаған «толық адам» ұғымымен үндеседі.

Абай мен Пушкин поэзиясындағы адамгершілік мәселесі де ортақ сипатқа ие. Абай надандық, жалқаулық, өсек сияқты қоғам дертіне қарсы күрессе, Пушкин де өз дәуіріндегі әлеуметтік әділетсіздік пен рухани дағдарысты сынға алды. Екі ақын да жеке тұлғаның ішкі мәдениеті мен тәрбиесіне ерекше мән береді. Бұл олардың ағартушылық бағыттағы ортақ ұстанымдарын көрсетеді. Сонымен қатар, екі ақынның шығармаларында еркіндік идеясы маңызды орын алады. Пушкин үшін еркіндік – жеке тұлғаның табиғи құқығы болса, Абай үшін еркіндік – рухани тәуелсіздік, яғни адамның өз нәпсісін жеңіп, ақыл мен жүрекке бағынуы. Осы тұрғыдан қарағанда, Абайдың «толық адам» ілімі Пушкин көтерген еркіндік идеясын тереңдете түседі. Абайдың Пушкин шығармаларын аударуы да бұл үндестіктің нақты дәлелі болып табылады. Ақын Пушкиннің Евгений Онегин романынан үзінділерді қазақ тіліне аударып қана қоймай, оны ұлттық дүниетанымға бейімдеді. Нәтижесінде бұл шығарма қазақ оқырманына түсінікті, жақын дүниеге айналды. Абайдың аудармалары тек тілдік емес, мәдени трансформацияның үлгісі болды.

Ғылыми тұрғыдан алғанда, Абай мен Пушкин шығармашылығының үндестігі – типологиялық және тарихи-әдеби байланыстардың нәтижесі. Екі ақын да өз қоғамының рухани жаңғыруына ықпал етті, адам болмысының терең мәселелерін көтерді. Абайдың «толық адам» концепциясы арқылы Пушкин шығармаларын қайта пайымдау – әдебиеттанудағы маңызды бағыттардың бірі.

Қорытынды. Қорытындылай келе, Абай мен Пушкин

үндестігі – адамзаттық құндылықтардың ортақтығын дәлелдейтін құбылыс. Абайдың «толық адам» ілімі мен Пушкин поэзиясындағы гуманистік идеялар өзара сабақтасып, тұлғаның рухани кемелдену жолын көрсетеді. Бұл үндестік екі халық әдебиетінің ғана емес, жалпы әлемдік әдебиеттің ортақ мұрасы болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Абай Құнанбайұлы. Шығармалар жинағы.
2. Александр Сергеевич Пушкин. Таңдамалы шығармалар.
3. «Евгений Онегин» – роман.
4. Әуезов М. «Абай жолы» романы.
5. Қазақ әдебиеті тарихы. – Алматы.
6. Орыс әдебиеті тарихы.

ЖОЛБАРЫСОВ Нұрлан Мұстафаұлы

Абай облысы, Семей қаласы

«Бауыржан Момышұлы атындағы

№34 жалпы орта білім беретін мектебі» КММ,

қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ САТИРА

Аңдатпа. Бұл мақалада Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы сатиралық бағыттың қалыптасуы, оның әлеуметтік және тәрбиелік мәні, көркемдік ерекшеліктері жан-жақты талданады. Сонымен қатар, ақын шығармалары арқылы қазақ халқының ұлттық болмысы, дүниетанымы, мінез-құлқы, яғни ұлттық кодтың көрінісі айқындалатыны қарастырылады. Ақынның қоғамдағы әділетсіздік, паракорлық, надандық сияқты келеңсіз құбылыстарды әшкерелеудегі шеберлігі сараланады.

Қазақ әдебиетінің тарихында Абай Құнанбайұлының алатын орны ерекше. Ол – ұлттық әдебиетті жаңа сапалық деңгейге көтерген, қазақ поэзиясына терең философиялық ой мен сыншыл реализмді енгізген ұлы тұлға.

Абай шығармашылығының маңызды қырларының бірі – сатиралық бағыт. Ақын өз дәуіріндегі қоғамдық қайшылықтарды, әлеуметтік теңсіздікті, адамдар бойындағы жағымсыз қасиеттерді дәл әрі өткір тілмен бейнеледі. Оның сатирасы – қоғамның айнасы ғана емес, сонымен қатар қазақ халқының ұлттық болмысын,

мінезін, рухани деңгейін танытатын көркем құрал.

Осы тұрғыдан алғанда, Абай шығармалары ұлттық кодты танытудың маңызды қайнар көзі болып табылады. Ұлттық код – халықтың тарихи жадын, дүниетанымын, мінез-құлқын, рухани құндылықтарын сақтайтын ұғым. Абай сатирасы осы ұлттық болмысты әрі сынай отырып, әрі түзетуді мақсат еткен ерекше көркем жүйе ретінде көрінеді.

Зерттеу әдістемесі

Зерттеу барысында тарихи-әдеби талдау, салыстырмалы әдіс, жүйелеу, жинақтау тәсілдері қолданылды. Сонымен қатар Абай шығармаларына қатысты әдебиеттанушы ғалымдардың еңбектері негізге алынып, теориялық тұжырымдар жасалды.

Абай сатирасының тарихи-әлеуметтік негіздері

Абай сатирасының қалыптасуы XIX ғасырдағы қазақ қоғамының саяси-әлеуметтік жағдайымен тығыз байланысты. Патшалық Ресейдің отарлау саясаты, ел ішіндегі билік жүйесінің өзгеруі, болыстық басқару жүйесінің қалыптасуы қоғамда жаңа қайшылықтарды туғызды. Бұл кезеңде дәстүрлі қазақ қоғамының басқару құрылымы өзгеріп, ел ішіндегі билікке ұмтылу, мансап үшін талас күшейді. Болыстық сайлаулар әділетсіздікке, рушылдыққа, паракорлыққа жол ашты. Нәтижесінде, ел басқару ісі халық мүддесіне емес, жеке бастың пайдасына қызмет ететін құралға айналды.

Болыстар мен билердің паракорлығы, әділетсіздігі, халықты қанауы – Абай шығармаларының негізгі нысанасына айналды. Ақын бұл құбылыстарды сырттай бақылаушы ретінде емес, ішкі жан дүниесімен сезініп, өткір сынға алды. Ол қоғамдағы әділетсіздіктің түп-тамырын терең түсініп, оны поэзия тілімен дәл жеткізе білді. Сонымен қатар, қазақ қоғамындағы надандық, білімсіздік, рушылдық сияқты келеңсіз құбылыстар да ақын

сынының өзегіне айналды. Абай бұл мәселелерді жеке адамдардың кемшілігі ретінде ғана емес, тұтас қоғамдық дерт ретінде қарастырды. Сондықтан оның сатирасы кең әлеуметтік мағынаға ие болды.

Ақынның сыншыл көзқарасы оның азаматтық ұстанымымен тығыз байланысты. Ол халықтың тағдырына бейжай қарамай, ел ішіндегі әділетсіздіктерді түзетуге ұмтылды. Осы тұрғыдан алғанда, Абай сатирасы – тек көркемдік тәсіл емес, ұлттық сананы оятуға бағытталған рухани күш болып табылады.

Сатираның көркемдік ерекшеліктері

Абай сатирасы көркемдік тұрғыдан терең әрі көпқырлы. Ол ирония, сарказм, мысқыл, кекесін сияқты тәсілдерді шебер қолданды.

Ояз барда қылықты
Ояз жоқта етпеймін.
Кәкір-шүкір, көр-жерді,
Пайда көріп, ептеймін
[1,63-6].

Бұл жолдарда екіжүзділік, жағымпаздық сияқты мінездер дәл әрі қысқа түрде бейнеленген. Бұл – ұлттық мінездің жағымсыз тұстарының көрінісі.

Мұхтар Әуезов пен Бейсембай Кенжебаев кезінде былай деп жазды: «Абай би-болысты жексұрын, жаман етіп көрсету арқылы, сынау арқылы патша үкіметін, патша үкіметінің отаршылдық саясатын сынады. Жұртқа патша үкіметін де жексұрын етіп көрсетті» [1,26-27-6]. Сондықтан Абай билеуші таптан, бай-жуандар тобынан жеріді, іргесін аулақ салды. Ақыл-ойын, ақындық күш-қуатын билеуші таппен күресуге жұмсады.

Тұрсын Жұртбай бұл жөнінде: «Абай ... шындықты ашып айтып, өлеңіне арқау етті...» дейді [8,118-6].

Абайдың тілдік шеберлігі оның сатирасын ерекше әсерлі етеді. Әрбір сөз, әрбір теңеу нақты әлеуметтік мазмұнға ие. Бұл – ұлттық ойлау жүйесінің көркем көрінісі.

Абай және сыншыл реализм

Абайдың сөз кестесі мен суреткерлік шеберлігін Х.Сүйіншәлиев зейінді зерделеген: «Абайдың бұл сияқты сындары жай сипай салды сын емес және ол жеке адамдардың мінез-құлықтарындағы, іс-әрекеттеріндегі кемістіктерді түзетіп қана қояды тілейтін дәрменсіз де емес. Абай сындарының нысанасы айқын. Ол жеке адамдар емес, түгел қоғамдық топ, үстем қоғамның әлеуметтік негізіне бағытталған, тиген жерін ойып түскендей саяси бағыты айқын сын. Сондықтан Абай шығармаларының озық үлгілерін жай ағартушылық реализм тұрғысынан танудың өз де дәл емес. Ол нағыз сыншыл реализм үлгісіндегі шығармалар ретінде танылуы тиіс. Асылы, Абай шығармаларының сиқырлы сырының көзі – оның жай шыншылдығында ғана емес, сол сыншыл реализм әдебиеті жеткен жоғары сатыға, нағыз көркемөнер сатысында қазақ поэзиясын көтере білуінде, өз шығармаларын сол биік тұрғыдан шығара білуінде болса керек....

Тіл ұстарту жолдары ақындық интеллект, поэзияның қоғамдық сырын аша білуі – бәрі қосылып, Абайдың сыншыл реализм әдебиетінің өкілі дәрежесіндегі ақын екендігін толық танытпақшы» [4,329-6].

Абай не айтса да өз дәуірінің жүрек сыздатар ауыр мұңын, сол қазақ қоғамындағы үстем тап өкілдерінің тұлғасындағы жағымсыз әдеттер мен жиренішті қылықтарды өзінің жүйрік ойымен, сергек санасымен түйсіне білді. Ойшыл осындай заман келбеті мен болыс, байлардың, билердің халыққа жасаған қиянаттарын сатираның ұшқыр жебесімен жеріне жеткізе дөп түйреді. Бұл – Абайға ғана тән ақындық ерекшелік, ақын әлемінің түрлі сырлы құпиялар қазынасынан хабар береді.

Абай сол заманда болыс-билердің озбырлығын, әділетсіздігін

көріп: «бұл қу мен сұмдар басқаны қуартпай, суалтпай тыныштық көрер емес» деп, оларды халық алдында қаралады. Өзінің қолындағы мықты құралы – поэзиядағы сатиралық жанрдың улы отымен өртеп, сол кездегі қазақ елін етегінен кейін тартып отырған ірік-шірікті өлтіре түйреді. [5,65-6].

Абайдың сатиралық өлеңдерінің негізінде ақынның халықтың жыраулар тағдырына, мұңлық өміріне алдымен осылар, осындай өз құлқыны мен мансабын ойлайтын мақтаншақ та надан, озбыр да сұм, екіжүзді әкімдер кінәлі деген халықтық ой жатыр. Қоғамдағы ащы шындықты сөз шебері Абай өзіндік таным таразысынан өткізіп барып, поэзия өткір алдаспанымен түрейді:

Барып келсе Ертістің суын татып,
Беріп келсе бір арыз бұтып-шатып,
Елді алып, Еділді алып есіреді,
Ісіп-кеуіп, қабарып келе жатып.
Әрі-бері айналса аты арықтап,
Шығынға белшесінен әбден батып.

[1,26-6].

«Бірде арнау өлең экспромтты түрде әзіл-сықақ, әжуа-қалжың түрінде туып жатса («Көжекбайға», «Абралыға», «Мырзақұлға» т.б.), кейде олар аса өткір әлеуметтік-саяси тақырыптарға орай туындайды. Абай қаламынан туған ірілі-ұсақты арнау өлеңдердің бәрі де өз заманының сол ортаға түгелдей мәлім болған» –деп баяндаған М. Мырзахметұлының құндылығы жоғары пікірі ақиқатты кестелейді. [6,106-6].

Абайдың сыншыл реализмі – шындықты боямасыз жеткізуінде. Ол қоғамдағы кемшіліктерді жасырмай, ашық айтып, халықты ойлануға, өзін-өзі тануға шақырады. Осы тұрғыдан алғанда, ақын шығармалары тек көркем туынды ғана емес, әлеуметтік-философиялық мәні зор еңбектер болып табылады.

Болыс бейнесі – сатираның негізгі нысанасы

Абай шығармаларында болыс бейнесі ерекше орын алады. Бұл образ арқылы ақын ұлттық мінездегі бұрмаланған тұстарды ашады Абайдың сатиралық сипаттағы өлеңдеріне әдебиеттанушы ғалымдар әрқилы салиқалы пікірлер айтып, ғылыми көзқарастарын білдірген. Кезінде М.Әуезов пен Ж.Аймауытов бірлесіп жазған «Абайдың өмірі һәм қызметі» мақаласында ақынның сыншылдығы және «Болыс болдым, мінеки» өлеңінің жазылуы жайлы былайша мағыналы ой түйіндейді: «Шаншып алма ащы тіл, ызалы күлкі, кекесін де Абайдан табылады. Ұнатпаған халықтарды көріп, кекеп, жерлеп, мысқыл қылған жерлері көп. «Болыс болдым, мінеки» деген өлеңі жаман болысты сықақ қылған ылғи кекесін. Мінді кекеп айтқанына кей жерлеріне үстірт қараған кісі түсінбей қалуға да болады. Мысалы, паракор болыс туралы кекеп айтқаны мынау:

...Кісімсі қайда жүрсең олжаға тоқ,
Шоқыма халық көзінше қарғаша боқ.
Жұрт-жас бала, ешнәрсесін тартып алма,
Білдіртпей ептеп алсаң залалы жоқ.
Жат елге жадағайда сөйле шәрғез,
Тар жерде тайпалудан танба әр кез...» – ,

дейді.

[2,139-б].

Ғалым Х.Сүйіншәлиев болса, ақын шығармашылығындағы сатиралық сарын турасында құнды пікір білдірген. «Абайдың қазақ билерін, болыстарын сынаған өлеңдерінде Абайдың шыншыл ақын ғана емес, сыншы ақын екенін де байқауға болады. Қазақ болыстарының сайланған күннен бастап шұғылданатын іс-әрекеттерін, мінез-құлықтарын айқын танытып, олардың типтік бейнелерін жасап берді. Олардың болыс болғандығы мақсаттары ел қамы үшін қызмет ету емес, өз қамы, өз құлқыны екенін танытты. Олардың жұмысы ел ішіндегі дау-жанжалды басу емес, оны қоздыра түсіп, мал табу, зәбір-жапа шеккен мүсәпірге теңдік әперу емес,

жәбірлеуші байдан, ұрыдан т.б. дәукестен пара алу.

Қайнайды қаның,
Ашиды жаның
Мінездерін көргенде... –

деп, Абайдың бұларға қарсы қаны қайнап, халыққа жаны ашып отырады. Абай дуандар тобынан осылайша жиренді, бұлардың мінезін көріп шошынды, қылмысын көріп түршікті. Ақынның өз сөзімен айтқанда, олардан Абай: «Бетті бастым, қатты састым, тұра қаштым жалма-жан...» [3,24-б], – дейді.

Арнау өлеңдердегі сатиралық сарын

«Бірде арнау өлең экспромтты түрде әзіл-сықақ, әжуа-қалжың түрінде туып жатса («Көжекбайға», «Абралыға», «Мырзақұлға» т.б.), кейде олар аса өткір әлеуметтік-саяси тақырыптарға орай туындайды. ... Абай қаламынан туған ірілі-ұсақты арнау өлеңдердің бәрі де өз заманының сол ортаға түгелдей мәлім болған», –деп баяндаған Мекемтас Мырзахметұлының құндылығы жоғары қомақты пікірі ақиқатты кестелейді. [6,106-б].

Абай «Көкбайға», «Көжекбайға» арнау өлеңдерінде әзіл-сықақ, әжуа-қалжың негізінде адам бойындағы жағымсыз қылықтарды сынға ала отырып, сатираның улы жебесін қадайды. «Көкбайға» арнаған өлеңінде осы құбылысқа тәнті боламыз:

Мынау азған қу заман
Қалыбында тұрмайды.
Біреу малды ұрлайды,
Біреу басты қорлайды.
[1,43-б].

Бұл жолдарда ақын тек жекелеген адамдарды емес, тұтас қоғамдағы мінез-құлық дағдарысын көрсетеді. Яғни, мұнда

ұлттық кодтың бұзылуы – адалдық, әділдік, ұят сияқты дәстүрлі құндылықтардың әлсіреуі айқын аңғарылады.

Абайдың «Көкбайға», «Көжекбайға», «Мәз болады болысың», «Болыс болдым, мінеки» т.б. арнау өлеңдері қазақ әдебиетіндегі шын мағынасындағы сатиралық мазмұндағы өлеңдердің айшықты өрнектері. Болыс, билердің образдарын сыншылдықпен сипаттап, сұрқия болмыстарын көз алдымызға елестетіп, өлеңмен ескерткіш тұрғызғандай кескіндеп берген Абай – хас суреткер десек артық айтқандық емес. Бірінен бірі өтетін қу, зымиян болыс, билердің болмысы көңіл мұнарасында шынайылықпен суреттеліп, тамаша сынға алынған. Абайдың кейіпкерлері ойдан ешбір шығарылмаған, барлығы ұзын тіршілікте ғұмыр кешіп, тірлік қылған шынайы образдар. Осы жөнінде ғалым Әбділда Жиреншин: «Күлембай Бозамбайұлы – Абайдың құрдасы. 1888 жылы Бақанас өзенінде болған черевычайный съезде Мұқыр еліне болыс сайланған. «Болыс болдым, мінеки» дейтін өлеңді Абай осы Күлембайға арнап жазған» – дейді. [7,471-6].

Абай шығармаларының нысанасы – сол заманның қасіреті. Абайдың «Болыс болдым, мінеки» өлеңі жаңа мазмұндағы сатиралық уыты күшті өлең. Өлең қоғамдағы ақиқатты шынайы айшықтайды. Болыс болған қазақтың мінез-құлқы өлеңде үшінші жақтан суреттеледі. Ал, «Күлембайға» өлеңіне көз жүгіртсек, сол заманның ақиқатына, саяси-әлеуметтік құбылыстарға тереңнен бойлай түсеміз.

...Ояз келсе, қайтер ең,
Айдаһардай ысқырып?
Отырасың үйінде
Өз өзіңнен күш кіріп.
Босқа-ақ түсіп қаларсың,
Біреу кетсе үшкіріп!.. –
[1,58-6].

деуінде-ақ, халықты қанап, өз мақсат, мүддесі үшін қарапайым елді

қан қақсатқан, көз жасын аяусыз төккен озбыр болыстың азғын болмысын көреміз. Бұл жерде ақын ұлттық мінездің бұрмаланған үлгісін әшкерелейді: билікке масаттану, әлсізге зорлық көрсету, екіжүзділік. Мұндай сипаттар қазақтың дәстүрлі әділет, ар-намыс, елдік сияқты құндылықтарына қайшы келеді.

Осының негізінде біз ақынның суреттеуіндегі болыс образының өмірде шынайы болғандығын, Абайдың ақындық кестесі, өзіндік қолтаңбасы арқылы сол замандағы тарихи кезеңнің өлең айшықтарымен парак бетіне түскендігіне куә боламыз. Әділдікке көз жұма қараған болыстардың ойы тек мал жию, ұлыққа жағыну, болыстығын пайдаланып, кедейлерге әлімжеттілік көрсету еді. Ақын осының бәрін көре білді, надандыққа кейіді.

Осылайша, Абайдың арнау өлеңдеріндегі сатиралық сарын тек жеке адамдарды әшкерелеу емес, ұлттық кодтағы ауытқуларды көрсетуге бағытталған. Ақын қоғамдағы теріс мінездерді сынау арқылы қазақ халқының шынайы болмысын сақтап қалуды, рухани құндылықтарды қайта жаңғыртуды көздейді

Сатира және «Толық адам» ілімі

Абайдың «толық адам» ілімі оның сатирасымен тығыз байланысты. Ақын адам бойындағы кемшіліктерді сынау арқылы кемелдікке жетудің жолын көрсетеді. Оның пікірінше, адам баласы рухани тұрғыдан жетілу үшін ең алдымен өз бойындағы теріс қасиеттерден арылуы қажет.

Сатира – тек әшкерелеу құралы емес, сонымен қатар тәрбиелік мәні зор көркемдік тәсіл. Ол адамды өзін-өзі тануға, өз мінез-құлқына сын көзбен қарауға, қателіктерін түзетуге шақырады. Абай өз шығармаларында надандық, жалқаулық, мақтаншақтық, екіжүзділік сияқты қасиеттерді сынай отырып, оқырманды адамгершілікке, адалдыққа, әділдікке үндейді.

«Толық адам» ілімінің негізінде ақыл, жүрек, қайрат үйлесімі жатыр. Абай сатирасы осы үш қасиеттің бірлігін бұзатын мінездерді әшкерелеуге бағытталған. Яғни, ақын адам болмысының

кемелденуіне кедергі келтіретін рухани дерттерді дәл көрсетіп, олардан арылудың жолын меңзейді.

Сонымен қатар, Абайдың сатиралық туындылары оқырманға тек сыртқы мінез-құлықты емес, ішкі жан дүниені де тәрбиелеудің маңызын ұқтырады. Ақынның ойынша, қоғамды өзгерту әрбір адамның өзін өзгертуінен басталады. Сондықтан оның сатирасы жеке тұлғаның рухани жетілуіне қызмет етеді.

Осы тұрғыдан алғанда, Абай сатирасы мен «толық адам» ілімі өзара сабақтасып жатқан біртұтас рухани жүйе ретінде қарастырылады. Бұл жүйе адамды кемелдікке жетелейтін, ұлттық тәрбиенің негізін құрайтын маңызды идеялық тұғыр болып табылады.

Абай сатирасының тәрбиелік және танымдық маңызы

Абай сатирасы бүгінгі қоғам үшін де өзекті. Онда көтерілген мәселелер: парақорлық, әділетсіздік, надандық – қазіргі заманда да өз маңызын жойған жоқ. Қоғамдық қатынастар өзгергенімен, адам бойындағы кейбір жағымсыз қасиеттер әлі де сақталып отыр. Сондықтан Абайдың ащы сыны мен тағылымды ойлары бүгінгі оқырман үшін де құндылығын жоғалтпайды.

Ақын шығармалары оқушыларды адамгершілікке, әділдікке, адалдыққа тәрбиелейді. Ол жас ұрпақты теріс мінездерден жирендіріп, дұрыс өмірлік ұстаным қалыптастыруға ықпал етеді. Осыған байланысты Абай сатирасын мектепте оқыту – тек әдеби білім беру ғана емес, сонымен қатар тәрбиелік мәні зор маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Абайдың сатиралық шығармаларын оқытуда тиімді әдіс-тәсілдерді орынды қолдану мұғалімнің кәсіби шеберлігіне байланысты. Сабақ барысында оқушылардың танымдық белсенділігін арттыратын, сыни ойлау қабілетін дамытатын әдістерді пайдалану қажет.

- Шығармашылық тапсырмалар беру – оқушыларға өлең бойынша эссе жазу, кейіпкерге мінездеме беру, қазіргі қоғаммен салыстыру сияқты тапсырмалар ұсыну олардың ойлау қабілетін дамытады.
- Мәтінді талдау – сатиралық өлеңдердің мазмұнын, көркемдік ерекшеліктерін талдау арқылы оқушылар шығарманың идеялық мәнін терең түсінеді.
- Рөлдік ойындар – болыс, би, халық өкілдері сияқты кейіпкерлердің рөлін сомдау арқылы оқушылар тарихи жағдайды сезініп, кейіпкер мінезін жақсы ұғынады.
- Пікірталас ұйымдастыру – «Абай сынаған мінездер бүгінгі қоғамда бар ма?» сияқты сұрақтар төңірегінде пікір алмасу оқушылардың сыни көзқарасын қалыптастырады.

Сонымен қатар, заманауи білім беру талаптарына сай интерактивті әдістерді, цифрлық ресурстарды пайдалану да тиімді нәтиже береді. Бұл оқушылардың пәнге қызығушылығын арттырып, Абай шығармаларын терең әрі саналы меңгеруіне мүмкіндік жасайды.

Қорыта айтқанда, Абай Құнанбайұлының сатиралық шығармалары қазақ әдебиетіндегі сыншыл реализмнің биік үлгісі болып табылады. Ақын қоғамдағы келеңсіз құбылыстарды батыл сынап, халықтың рухани дамуына ықпал етті.

Абай сатирасы – тек өткен дәуірдің шындығы емес, бүгінгі қоғам үшін де маңызды рухани құрал. Ол адам бойындағы жағымсыз қасиеттерден арылуға, әділетті қоғам құруға үндейді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Абай. Қалың елім қазағым. Шығармалары – Алматы: Жалын, 1995 – 384 б.
2. Әуезов М., Аймауытов Ж., Абайдың өмірі һәм қызметі. /Абай. 1995, №1-2, 208 б.

3. Сүйіншәлиев Х., Абайдың қара сөздері. – Алматы: ҚМКӘБ, 1956.
4. Сүйіншәлиев Х., XIX ғасыр әдебиеті. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 360 б.
5. Мырзахметұлы М., Жүрегіңнің түбіне терең бойла. – Алматы: Рауан, 1995, – 39 б.
6. Мырзахметұлы М., М.Әуезов пен Абайтану проблемалары. – Алматы: Ғылым, 1982. – 296 б.
7. Абай Құнанбаев. Шығармаларының бір томдық толық жинағы. Ред. Ә.Жиреншин. – Алматы: жазушы, 1961. – 468 б.
8. Жұртбай Т., Күйесің, жүрек...сүйесің... – Алматы: Қайнар, 2009. – 277 б.

АЙТКАЗИНА Жанат Мейрамғалиевна
Абай облысы білім басқармасы
Семей қаласы білім бөлімінің
«№50 жалпы орта білім беретін
ІТ-мектеп-лицейі» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пән мұғалімі

«ТОЛЫҚ АДАМ» ІЛІМІ БІЛІМ БЕРУ МЕН ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ ЖҮЙЕСІНДЕ

Аңдатпа. Мақалада Абай Құнанбайұлы негіздеген «толық адам» тұжырымдамасы қандай уақыт болмасын білім беру мен ұлттық тәрбие жүйесінде маңыздылығы, қалыптастыру жолдары қарастырылады. Сонымен қатар, қазіргі білім беру жүйесінде Абай ілімін қолданудың тиімді әдіс-тәсілдері ұсынылады. Білім беруде ақынның қара сөздері мен поэзияларының тұлға тәрбиесіндегі әлеуеті талданады. Ұлттық құндылықтарды білім беру процесіне интеграциялау жолдары және Абайдың рухани мұрасы «толық адам» ілімінің тәрбиелік мүмкіндіктері ұсынылады.

Білім беру жүйесі тек академиялық біліммен шектелмей, тұлғаның рухани, адамгершілік және ұлттық құндылық тұрғысынан дамуына бағытталуы қажет. Абай Құнанбайұлының «толық адам» ілімі – жеке тұлғаның ішкі үйлесімділігі мен кемелденуін қалыптастыруда кешенді ілім. Жас өреннің күнделікті өмірде Абайдың қара сөздеріндегі адамдық қасиеттер, ізгілікті

өмір, білімге құштарлық және қоғам алдындағы жауапкершілік туралы идеяларды түсіне алуы, қажеттілігін сіңіре алуы – өмірлік ұстанымына айналады. Абай өз дәуіріндегі қоғамның кемшіліктерін ашық айтты, сол кемшіліктердің адамзат бойында болғанына ашынып, халықты еңбекке, әділеттілікке, бірлікке үндеді. Ол ойлары бүгінгі қоғам үшін де маңызды.

Абай шығармаларын оқыта отыра әдеби білім берумен бірге оқушының рухани-адамгершілік тәрбиесін қалыптастыру үдерісі мұғалім алдындағы басты мақсат. Оқытудың негізгі қағидаттары: тұлғалық-бағдарлы бағыт – әр оқушының жеке көзқарасын қалыптастыру, құндылыққа негізделген оқыту – Абай идеяларын өмірмен байланыстыру, интерактивтілік – оқушының белсенді қатысуын қамтамасыз ете отыра «адам болу» деген Абай арманына үлес қосу.

Толық адамды қалыптастыратын заманауи бағыт-бағдарлар

Бағыт	Мазмұны	Мақсат	Қолдану тәсілі
Ақыл (танымдық даму)	Зерттеу қабілеті, білімге құштарлық, сыни ойлау	Тұлғаның ой-өрісін кеңейту, өмірлік білімге жетелеу	Жобалық жұмыстар, ғылыми зерттеулер, интерактивті сабақтар
Қайрат (әрекеттік даму)	Еңбекқорлық, мақсатқа жету, жауапкершілік	Іскерлік дағдыларын қалыптастыру, әрекетке тәрбиелеу	Практикалық тапсырмалар, әлеуметтік жобалар, волонтерлік-шаралар
Жүрек (адамгершілік, моральдық даму)	Мейірімділік, гуманизм, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар	Қоғамдық сезімін арттыру, адамгершілік құндылықтарды дарыту	Қоғамдық қызмет, шығармашылық жобалар, этика сабақтары

Ұлттық тәрбие	Мәдени мұра, тарих, дәстүр, тіл	Тұлғаның ұлттық санасын қалыптастыру, патриоттық сезімді дамыту	Мәдени шаралар, фольклорлық сабақтар, ұлттық әдебиет талдауы
Рухани және шығармашылық даму	Өзін-өзі тану, өнер, әдебиет, мораль	Тұлғаның ішкі үйлесімділігін, шығармашылық қабілетін дамыту	Өнер сабақтары, әдеби шығармаларды талдау, шығармашылық эсселер

Абай шығармаларының мазмұнын талдап түсініп, рухани құндылықтарын анықтап әр оқушының санасына сіңіру – болашағымыздың да тұғырлылығына әкеледі. Абайдың «толық адам» концепциясы оның 17-қара сөзінде айқын көрініс табады «Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, сонда толық боласың елден бөлек» [Абай, 1890/2003] Бұл тұжырым тұлғаның үйлесімді дамуын көрсетеді. Қандай тақырып болмасын, оқып, талдатып, үйлесімділікке жету қажет. Осы үш қасиетті біріктіріп кемел тұлғаны қалыптастырамыз. Абайдың педагогикалық көзқарастарына «Білім – адам дамуының негізі», «Тәрбие – тұлғаның қалыптасу құралы», «Еңбек – өмірдің мәні» екенін өмірмен байланыстыра, дәлелді мысал келтіре жетеміз. Бұл жерде қай уақытта болмасын тиімді әдістер мен технологиялар: сыни ойлау технологиясы (оқушылардың өз пікірін дәлелдеуге үйретеді), диалогтік оқыту (пікір алмасу арқылы терең түсіну қалыптасады), жобалық әдіс (Project-Based Learning) (оқушылар Абай тақырыбында зерттеу жұмыстарын жүргізеді) және әрқашан АКТ қолдану (бейнесабақтар, онлайн ресурстар, платформалар, креативті тапсырмалар), Кейс-стади (жағдаяттық талдау). Оқушылардың жас ерекшелігіне сәйкес Рөлдік ойын (Role Play) әдісі қай уақыт болмасын күшін жоймайды. Оқушылар: «Абай», «Қазіргі жас», «Ұстаз» рөліне түсіп, нәтижесінде эмпатия, түсіну, шығармашылық қабілеті дамиды. Жасанды интеллект [ЖИ] дұрыс қолдану да өз нәтижесін береді.

Абай өлеңдері бойынша бейнеролик жасайды, ЖИ көмегімен сурет генерациялайды, өлеңге визуалды интерпретация жасайды. Персонализацияланған оқытуда ЖИ әр оқушыға жеке тапсырма, жеке түсіндіру, деңгейіне сай материал ұсынады. Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің үздік педагогы Қ.Бітібаеваның «Ой тастау – ойланту-ойлау» технологиясы қолдану оқушының тұлғалық дамуын, өз бетінше ізденуін, зерттеу қабілетін арттырады. Бұл әдісте шығарма негізінде әдеби пікірталас, бірге оқу, тақырыпты талдау оқушыны тұжырым жасау қабілетінің артуына әкеледі. [Қ.Бітібаева 2, 74]. Мұғалім бұл тәсіл арқылы оқушыға мақсат қою арқылы бағыт-бағдар көрсетіп, шығармашылыққа жетелейді. Бұл технология 5-11 сыныптарда әдебиет, тарих пәнін оқытуда тиімді. Оқушы табысқа жетуде салыстырмалы әдіс арқылы «бес асыл істі» ұстанады, «бес дұшпаннан аулақ болады, өмірлік ұстанымдарын айқындайды. Өмірден мысал келтіруге бағыттап, осындай жолдағы тұлғалар туралы дәлелді мысал тауып келу тапсырмасын беру де ұтымды. Оларды өзге танымал тұлғалармен бірге кейде өз туғандарының жеңісін, жетістігін мысалға келтіруге бағыттап жіберсе ұқсап бағуға тырысады. Ішкі мотивациясы оянады. Мысалы, адамгершілік ілімі десек 38-қара сөзінде: «Адам баласын заман өсіреді, кімде-кім жаман болса, оның замандасының бәрі виноват» дегеніндей оқушылар талдай отыра өзара тәрбиелеу процесіне еніп кетеді.

«Толық адам» ілімін инфографика арқылы талдау, түсіндіру.

Оқушылар Абайдың адамның қоғаммен тығыз байланыста дамитынын түсінеді, орта қалыптасады. Сонымен қатар, 17-қара сөзіндегі «ақыл, қайрат, жүрек» туралы «Үшеуің басыңды қос, бәрін де жүрекке билет» деп өмірдің мәнін игереді. «Ғылым таппай мақтанба өлеңі» жастарға арналған рухани бағдарлама мына дамыған заманда елі үшін, қоғам үшін ғылымға көңіл бөлуді, заман ағымынан қалмауды көздейді. [Абай, 1886/2003]. Мәтін мазмұнымен жұмыс жасауда «Талап, еңбек, терең ой» мен «қанағат, рақым ойлап қой» арқылы жетістікке жеткізетін қасиеттерді саралауды меңгереді.

Тек еңбек арқылы ғана адам бақытқа жететінін визуалды түрде ойлап, түсініп, қадам басады. Бүгінгі ғылым мен техниканың дамыған заманында дамуды ойлайды. Философияны визуалды тілде сөйлетуде Этно-футуризмге Абайдың ілімін заманауи дизайн, муралдар және инфографика арқылы түсіндіру де өте тиімді. «Толық адамның» 3D моделін жасап, оның әрбір мүшесіне (көз – сұлулықты көру, құлақ – өсек емес, ілім тындау) мағына беру.

Этно-футуризм – дәстүр мен болашақтың тоғысқан тұсы. Абай Құнанбайұлы ілімін осы бағытта жеткізу – оның идеяларын бүгінгі визуалды тілге аударып отыра оқушының шығармашылығын арттыру да тиімді. Бұл өте әсерлі әрі заманауи тәсіл. Нәтижесінде аргументтер келтіреді, сөйлеу мәдениеті, дәлелдеу қабілеті дамиды. Цифрлық құралдармен біріктіруде Kahoot, – тест, викторина, Quizlet – терминдер жаттау, Google Classroom – тапсырма беруде платформалары тиімді. Бұл тәсілдер оқушылардың тек білімін емес, рухани және тұлғалық дамуын қамтамасыз етеді. Абай Құнанбайұлы шығармаларын оқытуда заманауи әдістер мен жасанды интеллект технологияларын қолдану – білім сапасын арттыру мен қатар тәрбиеге нәтижелі ықпал етеді. 38-кара сөзінде Абай «Адамзаттың бәрін сүй, бауырым деп» – деп,

[Абай, 1890/2003] жалпы адамзаттық гуманизмді алға тартады. Бұл қазіргі білім берудегі құндылыққа негізделген білім беру бағытында өте маңызды. Имандылық пен ар-ұят десек Абай шығармаларында ар, намыс, ұят ұғымдары жиі кездеседі. Өз ұлтын құрметтеуге, әрқашан білімге ұмтылу, адам болуға тәрбиеленеді. Бұл – қазақ тәрбиесінің негізгі құндылықтары. Абай идеяларын білім беру жүйесінде тиімді қолдану – болашақ ұрпақтың рухани кемелденуінің кепілі. Оқушыға заманауи білім беруді тиімді үйлестіре алу жауапкершілігі маңызды. Оқушыға оқылатын шығарманы дайын күйінде түсінуі үшін мұғалімнің жүргізетін жұмысы, оқушыға шығармашылық жағдай жасау, еркіндік беру де әдебиетті оқытудағы басты назар аударарлық іс. Абай шығармаларын оқытуда қазақ халқының өмірін, тарихын, тыныс-тіршілігімен танысып қана қоймай еңбекшілдікті, қажырлылықты, ұлттық құндылықты, сол замандағы білім алудың қиыншылығын да түсінеді. Сонымен қатар әлеуметтік жауапкершілік (Eco-Fullness) «Толық адам» тек өз басын емес, айналасын да ойлауы тиіс. Экологиялық мәдениетті де қалыптастыру – табиғатты аялауды «Адам бол!» қағидасының ажырамас бөлігі ретінде қарастырсақ бүгінгі күндегі волонтерлік қозғалыстар «қайырымдылыққа» да алып келеді. Eco-Fullness = Саналы адам + Таза орта + Жауапты әрекет жүреді. Әлеуметтік жауапкершілік бүгінгі күнде тәрбилеудің маңызды қадамдары.

Қазіргі жаһандану жағдайында жастардың тұлғалық қалыптасуына, адамгершілік құндылықтарды меңгеруіне Абай ілімі – бағыт-бағдар беретін өмірлік философия. Абай ілімінің заманауи біліммен байланысы функционалдық сауаттылық пен өмір бойы білім алу қағидаларымен үндеседі. «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасындағы тұлға тәрбиесін ұлттық негізде ұйымдастыруға бағытталған құндылықтар жүйесі мен тәрбие мазмұны Абайдың «Толық адам» ілімімен өзара сабақтас, мағыналық үндестікке құрылған. Тәуелсіздік және отаншылдыққа, әділдік пен жауапкершілікке, еңбекқорлық пен кәсіби біліктілікке, жасампаздық пен жаңашылдыққа, бірлік және ынтымаққа, заң

мен тәртіпке білім мен тәрбие бере отыра қазіргі білім алушының болмысын қалыптастыруда нақты құрал ретінде қолданыс табады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Абай Құнанбайұлы. (2003). Өлеңдер жинағы. Алматы: Жазушы.
2. Мұхтар Әуезов. (1945). Абай Құнанбаев. Алматы.
3. Қоянбаев, Ж. (2004). Педагогика. Алматы.
4. Байтұрсынұлы, А. (1991). Әдебиет танытқыш. Алматы.
5. Бітібаева Қ. О. Абай шығармаларын мектепте оқыту. Өскемен, 2005.

КУРМАНГАЛИЕВА Зульфия Кадылбековна
Абай облысының білім басқармасы
Семей қаласының «№26 жалпы орта білім беретін
мектебі» КММ, қазақ тілі мен әдебиеті пәні
мұғалімі

«ТОЛЫҚ АДАМ» ІЛІМІ ЗАМАНАУИ БІЛІМ МЕН ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІ ҚАЛЫПТАСТЫРАТЫН БАҒЫТ-БАҒДАР

Аңдатпа. Мақалада Абайдың толық адам ілімі талданады. Абай танымындағы рухани кемелдену мұратының мәні айқындалады. Аталған жұмыста Абай шығармаларындағы жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесі сараланады.

Кілт сөздер: Абай, құндылықтар жүйесі, көзқарас, кемелдену, заңдылық.

Абай – қазақ жазба әдебиетінің негізін салушы. Ол өз поэзиясында халық тілін негізгі құрал етті. Халық өмірін поэзия кестесіне түсірді. Өмір шындығын терең қамтып, оның қайшылығын көрсетіп берді. Әлеуметтік көзқарасы жағынан Абай ағартушы-демократ болды.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» мақаласында: «Біз Абайдың «толық адам» тұжырымын қайта зерделеуіміз керек. Бұл бағытта ғалымдарымыз тың зерттеулерді қолға алуы қажет. «Толық адам» концепциясы, шындап келгенде, өміріміздің кез келген саласының, мемлекетті басқару мен білім жүйесінің, бизнес пен

отбасы институттарының негізгі тұғырына айналуы керек деп есептеймін», – деді [Тоқаев Қ. «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан», «Егемен Қазақстан» 09 қаңтар, 2020 ж.].

Абай сипаттаған толық адам кім? «Иә, тыңнан тұңғыш жол салған тағдырдан қиын, одан даңқты еш нәрсе жоқ. Абай өтіп кеткен кісі емес, ол қазір гүлденіп өркендеген қуатты қазақ поэзиясының көш басында тұр», – дейді жазушы Давид Кугультинов [Кугультинов Д., 1971, 5 б.].

Абай өз шығармаларында адам болудың талап-тілектерін атап, өзінің гуманистік танымы тұрғысынан өскелең ұрпақтың адамшылық негіздері, бойға ұялатар қасиеттері қандай болмақ деген ойға ерекше көңіл бөледі. Ақын өз шығармаларында шарқ ұрып іздегені – толық адам. Абайдың толық адамы – рухани жетілген, кемеліне келген адам.

Абай шығармаларында артық сөз, орынсыз, пікір кездеспейді. Бәрі де бір белгілі өлшемге сай, терең ойға құрылған. Абай өлеңдерінің, философиялық қара сөздерінің тақырыбы жан-жақты. Ұлы данышпан өмір, қоршаған орта, болмыс сыр, олардың заңдылықтары туралы көп толғанды. Өзін мазалаған сауалдарға жауап табуға тырысты. Мен осы кіммін? Жан иелері өмірінің түпкі мәні неде? Барлық адам баласы, жан-жануарлар да тамақтанады, ұйықтайды, қорғанады. Сонда адам баласының басқа жан иелерінен айырмашылығы неде? Міне, әркімді де толғандыратын терең сырлы осындай сұрақтарға жауап іздейді. Сол сұрақтарға жауап береді. Ой тұжырымын жасайды. [Абайдың дүниетанымы мен философиясы, 1995, 38 б.].

«Адам өмірінің мақсаты – кемелдену мен жетілу», – дейді Абай. Абайдың айтуынша, жан жүректе орын тепкен. Жан адамның тыныс-тіршілігін, іс-әрекетін жүрек арқылы басқарады. Егер жан жетілмеген болса, онда адамның іс-әрекетінде де кемшілік болады. Ішкі дүниесі тазарып, жетілген адам ғана қателікке ұрынбай, өмірде дұрыс жолмен жүреді. Адам баласының бақытты өмір сүруі жүрегінің тазалығымен тығыз байланыста деген ой түйінін шығарады.

Абай өмір жолын тануды білімге, ғылымға негіздеу керек

деген қағиданы ұстанады:

Дүние де өзі, мал да өзі,
Ғылымға көңіл бөлсеңіз.

[Абай, 1961, 92 б.]

Абай «көкірегі сезімді», ойлы ұрпаққа үміт артады. Жастық шақта әр түрлі өнер үйренуге талпыну керектігін, уақытты бос өткізбеу керектігін ескертеді. «Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат» өлеңінде:

Керек іс бозбалаға – талаптылық,
Әртүрлі өнер, мінез, жақсы қылық.
Кейбір жігіт жүреді мақтан күйлеп,
Сыртқа пысық келеді, көзге сынық.

[Абай, 1961, 86 б.]

Абай еңбекпен келген табыс адал жолға бастайды. Саналы оймен, ақылмен істеген іс нәтижелі болады деп санайды. Оны

Өзіңе сен, өзіңді алып шығар,
Еңбегің мен ақылың екі жақтап, –

[Абай, 1961, 265 б.]

дейді.

Ақыл, қайрат, жүректің бірлігінде жүректі бірінші орынға қояды. Он жетінші қара сөзінде: «қан меннен тарайды, жан менде мекен қылады, менсіз тірлік жоқ. Мен таза болсам, адам баласын алаламаймын: жақсылыққа елжіреп еритұғын – мен, жаманшылықтан жиреніп тулап кететұғын – мен, әділет, ынсап, ұят, рақым, мейірбаншылық дейтұғын нәрселердің бәрі меннен шығады», – дей келе, «Біреуінің күні жоқ біреуінсіз, Ғылым сол үшеуінің жөнін білмек, – деп ғылымға ден қояды. «Үш-ақ нәрсе адамның қасиеті: Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек», – деп ой тұжырымдайды. [Абай, 2020, 36 б.]

Мұндағы «ыстық», «нұрлы», «жылы» эпитеттеріне ақын терең мағына берген. Ақылдың өзін «нұрлы ақыл», «суық

ақыл» деп бөлген ақын жоғарыдағы қарасөзінде айтқандай, әділет, нысап, ұят, рақым, мейірбаншылықтың ұясы жүрекке бірінші орынды беруі, соған ішкі қуатты, ақыл-ойды билетуі – адамзатты гуманизмге шақыруы және әрбір адамның бойында мейірбандықтың, адамдықтың үстем болуын қалауы еді. Әрине, Абайдың бұл философиялық дүниетанымының ұлы ойшыл, ғалым әл-Фарабиден бастау алып жатқанын білеміз. «Жүрек басты мүше, мұны тәннің ешқандай мүшесі билемейді. Бұдан кейін ми келеді, бірақ мұның үстемдігі бірінші емес, екінші, өйткені ол барлық басқа мүшелерді билейтін болса, оның өзін жүрек билейді», – деп ой түйетін Фараби де жүректі бірінші орынға қойған болатын.

Абай шығармалары өзінің құндылығын, тәрбиелік мәнін жоймақ емес. Ақын мұрасы – халқының сарқылмас қазынасы.

Асыл сөзді іздесең,
Абайды оқы, ерінбе.
Адамдықты көздесең,
Жаттап оқы көңілге, –

деп Сұлтанмахмұт Торайғыров [Торайғыров, 1987, 131 б.] жырлағандай Абай білім мен тәрбие беруде біздің темірқазығымыз. «Толық адам» ілімі заманауи білім мен ұлттық тәрбиені қалыптастыратын бағыт-бағдар болуы тиіс.

Ұлт ұстазы, Алаштың аяулы перзенті Ахмет Байтұрсынұлы Абайды танудың жолдарын ұсынған. Біріншіден, «Абайды қазақ баласы тегіс танып, тегіс білуі керек», екіншіден, «Абай сөзі дүниеде қалғаны – қазаққа зор бақ. Бетін түзеп жөн сілтеген кісілерге де, сілтеген жолды түп-тура тапқан адамға да қазақ балалары талай алғыс берер», үшіншіден, «Абай шығармашылығы ұлттық сөз өнерінің тұтастай бір жаңа дәуірінің тың көркемдік – эстетикалық арнасының бастауы» дейді. Олай болса, бүгінгідей құбылмалы заманда замана көшіне ілесіп, адаспайтын сара жолды табуда Абай шығармаларының орны ерекше. Абайды таныту арқылы саналы ұрпақ тәрбиелейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Абай. Шығармаларының бір томдық толық жинағы. Алматы, Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1961.-694 б.
2. Абай. Қара сөз. Алматы: Атамұра, 2020.-200 б.
3. Абайдың дүниетанымы мен философиясы. Алматы, 1995ж.
4. Кугультинов Д. Тыңнан тұңғыш жол салған. «Элиста», 1971ж.
5. Тоқаев Қ. «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» «Егемен Қазақстан» 09 қаңтар, 2020 ж.
6. Торайғыров С. «Сарыарқаның жаңбыры» Алматы: «Жазушы» баспасы, 1987.-160 б.

БЕКШОИЫНОВА Жадыра Солтангазыевна
Абай облысының білім басқармасы
Семей қаласының «№44 жалпы орта білім
беретін мектеп» КММ, қазақ тілі мен әдебиеті
пәнінің мұғалімі

«ТОЛЫҚ АДАМ» ІЛІМІ – ЗАМАНАУИ БІЛІМ МЕН ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІ ҚАЛЫПТАСТЫРАТЫН БАҒЫТ-БАҒДАР

Аңдатпа. Бұл мақалада Абай Құнанбайұлының «Толық адам» ілімінің мәні, мазмұны және оның заманауи білім беру жүйесіндегі орны қарастырылады. Автор «толық адам» тұжырымдамасының негізі болып табылатын ақыл, қайрат, жүрек үйлесімін талдай отырып, оның тұлғаның жан-жақты дамуына әсерін көрсетеді. Сонымен қатар, мақалада бұл ілімнің ұлттық тәрбиедегі рөлі, қазіргі қоғамдағы маңызы және мектеп тәжірибесінде қолданудың тиімді әдістері сипатталады. Зерттеу нәтижесінде Абай ілімінің бүгінгі ұрпақты рухани-адамгершілік тұрғыда тәрбиелеудегі өзектілігі айқындалады.

Қазіргі жаһандану дәуірінде ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, бәсекеге қабілетті тұлға тәрбиелеу – білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі. Бұл тұрғыда Абай Құнанбайұлы ұсынған «Толық адам» ілімі – рухани-адамгершілік тәрбиенің терең философиялық негізі болып табылады. Абайдың бұл ілімі тек өткеннің мұрасы ғана емес, бүгінгі білім беру жүйесінде де

өзектілігін жоғалтпаған, жас ұрпақты тәрбиелеудің маңызды бағытына айналған тұжырым.

«Толық адам» ұғымы – жан-жақты дамыған, рухани бай, білімді, еңбекқор, ар-ұятты жоғары қоятын кемел тұлғаның бейнесі. Сондықтан бұл ілімді қазіргі білім беру үдерісіне енгізу – ұлттық тәрбиені жаңғыртудың тиімді жолы.

1. «Толық адам» ілімінің мәні мен мазмұны Абайдың «Толық адам» ілімі оның қара сөздері мен өлеңдерінде кеңінен көрініс тапқан. Ақын адам бойындағы үш негізгі қасиетті ерекше атап көрсетеді:

- Ақыл
- Жүрек
- Қайрат

Осы үшеуі үйлесім тапқандағана «толық адам» қалыптасады. Абайдың пайымдауынша, тек білімді болу жеткіліксіз, адамгершілік пен жүрек жылуы қатар жүруі тиіс.

Абайдың «Толық адам» ілімі – адам бойындағы ақыл, қайрат, жүрек үйлесіміне негізделген тұжырым. Ақынның қарасөздері мен өлеңдерінде бұл идея кеңінен қозғалады.

Абайдың айтуынша:

- Ақыл – білім мен парасат;
- Қайрат – ерік-жігер;
- Жүрек – мейірім мен адамгершілік.

Осы үшеуі біріккенде ғана кемел тұлға қалыптасады.

Абайдың 17-қара сөзінде:

«Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, сонда толық боласың елден бөлек» деген тұжырымы бүгінгі білім беру жүйесіне де тікелей қатысты. Бұл – тұлғаның тек зияткерлік емес, рухани тұрғыдан да дамуын көздейтін терең философия

2. Заманауи білім беру жүйесіндегі «Толық адам» концепциясы

Қазіргі білім беру жүйесі функционалдық сауаттылықты, сыни ойлауды, шығармашылық қабілетті дамытуды мақсат етеді. Алайда тек білім беру жеткіліксіз, оқушыны тұлға ретінде қалыптастыру маңызды.

Осы тұрғыда «Толық адам» ілімі:

- тұлғаның рухани дамуын;
- ұлттық сана мен мәдениетті;
- адамгершілік құндылықтарды;
- әлеуметтік жауапкершілікті қалыптастыруға бағыт береді.

Мектеп тәжірибесінде бұл ілімді жүзеге асыру үшін:

- Абай шығармаларын терең талдау;
- тәрбие сағаттарында адамгершілік тақырыптарды көтеру;
- ұлттық құндылықтарға негізделген жобалар ұйымдастыру;
- оқушылардың өзін-өзі тануына мүмкіндік беру сияқты әдістер тиімді болып табылады.

3. Ұлттық тәрбиедегі рөлі «Толық адам» ілімі – ұлттық тәрбиенің өзегі. Қазақ халқының тәрбиелік дәстүрлері де осы іліммен үндес келеді. Мысалы:

- үлкенді сыйлау;
- кішіге қамқор болу;
- адал еңбек ету;
- ар-намысты жоғары қою сияқты қасиеттер Абай ілімінің негізгі қағидаларымен сәйкеседі.

Ұлттық тәрбие – тек салт-дәстүрді үйрету емес, ол – тұлғаның рухани әлемін қалыптастыру. Осы тұрғыда Абай ілімі оқушыларға:

- өзін тануға;
- дұрыс шешім қабылдауға;
- өмірлік мақсат қоюға бағыт береді.

4. «Толық адам» ілімін оқытудағы тиімді әдістер

Мектепте бұл ілімді тиімді меңгерту үшін келесі әдістерді қолдануға болады:

1. Интеграциялық тәсіл. Абай шығармаларын қазақ тілі мен әдебиеті, тарих, өзін-өзі тану пәндерімен байланыстыра оқыту.
2. Сыни ойлау әдістері. Оқушыларға сұрақ қою, пікірталас ұйымдастыру арқылы олардың ойлау қабілетін дамыту.
3. Жобалық жұмыс. «Толық адам қандай болуы керек?»

тақырыбында жобалар қорғау.

4. Рөлдік ойындар. Абай кейіпкерлерінің бейнесін сомдау арқылы оқушылардың түсінігін тереңдету.

5. Рефлексия. Оқушылар өз бойындағы қасиеттерді саралап, өзін-өзі дамыту жолдарын анықтайды.

5. Қазіргі қоғамдағы маңызы

Бүгінгі қоғамда технология дамығанымен, рухани құндылықтардың әлсіреу қаупі бар. Осы жағдайда Абайдың «Толық адам» ілімі:

- жастарды рухани құндылықтарға баулиды;
- ұлттық болмысты сақтауға ықпал етеді;
- адамгершілік дағдарыстың алдын алады.

Бұл ілім – тек жеке тұлғаны емес, тұтас қоғамды дамытуға бағытталған идея.

Заманауи білім берудегі орны

Қазіргі білім беру жүйесінде тек білім беру жеткіліксіз.

Оқушы:

- сыни ойлай алатын
- рухани құндылықтарды түсінетін
- жауапкершілігі жоғары тұлға болуы тиіс

Абай ілімі осы талаптарға толық жауап береді. Сондықтан:

- әдебиет сабақтарында Абай шығармаларын талдау
- тәрбие сағаттарында қолдану
- жобалық жұмыстар ұйымдастыру өте тиімді әдіс болып табылады.

Қорыта айтқанда, Абай Құнанбайұлы ұсынған «Толық адам» ілімі – бүгінгі білім беру жүйесі үшін аса маңызды рухани бағдар. Ол заманауи білім мен ұлттық тәрбиені ұштастыра отырып, жан-жақты дамыған тұлға қалыптастыруға негіз болады.

Болашақ ұрпақтың бойына адамгершілік, білім, ұлттық құндылықтарды сіңіру – ұстаздардың басты міндеті. Осы жолда Абай ілімі – сарқылмас қазына, бағыт-бағдар беретін темірқазық.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Абайдың қара сөздері
2. Абай жолы
3. Қазақстан Республикасының білім беру тұжырымдамалары
4. Қазақ әдебиеті оқулықтары мен ғылыми мақалалар

САЙЛЕНОВА Аяулым Болатбекқызы
Абай облысы білім басқармасы
Семей қаласы білім бөлімінің
«№ 50 жалпы орта білім
беретін ІТ-мектеп-лицейі» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

«ТОЛЫҚ АДАМ» ІЛІМІНІҢ ЗАМАНАУИ БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ МАЗМҰНЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ руханиятындағы ізгілік идеясының тарихи сабақтастығы Ақи ілімінен бастап Абайдың «Толық адам» тұжырымдамасына дейінгі желіде қарастырылады. Түркі дүниесіндегі жомарттық, парасат, әділет, қанағат, хәл секілді рухани ұстанымдардың Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Қожа Ахмет Ясауи, Абай және Шәкәрім мұраларындағы көрінісі сараланып, олардың қазіргі білім мен тәрбие жүйесіндегі құндылықтық маңызы айқындалады. Зерттеудің негізгі мақсаты – Абайдың «Толық адам» ілімін заманауи білім беру мен тәрбиенің рухани-әдіснамалық негізі ретінде таныту. Мақалада толық адам ұғымының ақыл, қайрат, жүрек, ғылым, рақым, әділет секілді негізгі категориялары талданып, олардың тұлға қалыптастырудағы, ұлттық дүниетанымды нығайтудағы және құндылыққа негізделген білім беру үдерісіндегі орны көрсетіледі. Зерттеу нәтижесінде «Толық адам» ілімінің қазіргі жастардың рухани-адамгершілік болмысын жетілдіруде, әлеуметтік жауапкершілігін арттыруда

және ұлттық тәрбиені жаңғыртуда маңызды бағыт-бағдар бола алатыны дәлелденеді.

Кіріспе. Қазақ дүниетанымында ұрпақ тәрбиесі қашанда ұлт болашағының басты өзегі саналған. Халық даналығындағы: «Бір жылдығын ойлаған бидай егеді, он жылдығын ойлаған тал егеді, мың жылдығын ойлаған ізгілік егеді» деген тағылымды ой – ұлттық тәрбиенің мәңгілік темірқазығы. Бұл қағида жас ұрпақ санасына адамдық, кісілік, ізгілік қасиеттерін сіңірудің өміршен формуласын танытады.

Қазіргі жаһандану жағдайында білім беру жүйесінің мақсаты тек ақпарат меңгерген тұлға емес, рухани-адамгершілік құндылықтарды бойына сіңірген, әлеуметтік жауапкершілігі жоғары, ұлттық болмысы берік саналы азамат тәрбиелеу болып отыр. Осы тұрғыдан алғанда, Абайдың «Толық адам» ілімі – заманауи біліммен тәрбиені қалыптастыратын басты бағыт-бағдарлардың бірі.

Абайдың «Толық адам» ілімі XX ғасырда әдебиетші ғалым В.Г.Куницын айтқандай: «... XX век чудовищно засорил не только биосферу земли, то что гораздо опаснее – духовное поле земли» [Куницын В., 1980, 16-б], – деп айтқаны бүгінгі қазақ болмысы мен рухани әлеміндегі экологиялық жағынан да, моральдік жағынан да өзгеріп бұзылу, ластану жағы көзге ұрып тұр. Себебі, қазақ халқының Абай дәуіріне дейін рухани әлемі монолитті тұтас қалыпта болса, отаршылдық саясат қазақтың табиғи болмысы мен рухани әлемін одан сайын ыдыратып, саналы түрде бұзды.

Абайдың «Толық адам» ілімі Әл-Фарабидің парасатты адам жайлы ойларымен сабақтас. Бұл ілім негізі ғалымның «Қайырымды қала тұрғындары» деп аталатын еңбегінде баяндалған. Елбасы болған адамның бойында 12 түрлі қасиеттің болуы туралы ойын баяндауынан Әл-Фарабидің парасатты адам жайлы ой-танымының желісі айдан анық аңғарылып тұрады. Абай шығыстық һәм батыстық дүниетаным бұлақтарынан нәр алып, Әл-Фарабидің мектебін қайталады. Абайдың шығысы «Әлемнің

екінші ұстазынан» бастау алды. Бұл жөнінде профессор Мекемтас Мырзахметұлы: «Әбу Насыр әл-Фараби мен Абай пікіріндегі кейбір сабақтастықтардың болмысына назар аударып, пікір сарабына салғанда, алдымен, әрине, қазақ жерінің ұлы екі ойшылының көзқарастары мен танымындағы ұқсас жақтары бөлекше сөз етілмек. Абай шығармаларындағы ой желісінің нәр алар рухани көздерін өзі сілтеп отырған тура және жанама деректермен салыстыра отырып аша алсақ қана, көздеген мақсатқа біршама жақындай түспекпіз. Бұл іспеттес жанама деректер көзінің біріне ұлы ғұлама әл-Фараби мен Абай мұраларындағы ой желісінде орын алған пікір сабақтастығын да жатқызар едік» [Әл-Фараби, 2019, 93-б].

Қазақ руханиятындағы ізгілік идеясының тарихи сабақтастығы

Қазақ даласындағы ізгілік туралы ойлардың тамыры тереңде жатыр. Оның бастау көздері көне Тұран кеңістігіндегі рухани мұралармен сабақтас.

Ежелгі қытайдағы Конфуцийдің «жэнь» ұғымы адамды сүйөді білдірсе, зороастризмдегі қайырымдылыққа негізделген танымдар да ізгілік идеясын дамытты. Бұл желі Алып Ер Тоңға тұлғасымен байланысты «Ақи» ілімінде ерекше көрініс тапты. Ондағы жомарттық, қолы ашықтық, адамға қызмет ету идеясы кейінгі жәуанмәртлік ілімінің рухани өзегіне айналды [Мырзахметұлы М., 2020, 209-б].

Ақи ілімінің тарихи маңызы – оның түркі дүниесіндегі ізгілік философиясының алғашқы рухани көпірі болуында. Осы арна әл-Фарабидің «Парасатты адам» тұжырымында тереңдеп, Баласағұнның «Құтты білік» дастанындағы Әділет, Ақыл, Дәулет, Қанағат ұғымдары арқылы жүйеленді [Мырзахметұлы М., 2010, 105-б].

Абайдың «Толық адам» ілімі және оның тәрбиелік мәні

Қазақ философиялық ойының биік шыңы – Абайдың «Толық адам» ілімі. Бұл ілімнің негізінде адам болмысының үш тірегі:

ақыл, қайрат, жүрек үйлесімі жатыр. Абай адамдық кемелдікке жеткізетін басты сипаттар ретінде ғылым, рақым, әділет, шапағат ұғымдарын алға шығарады.

Ақынның «Адам болам десеңіз» деген әйгілі тезисі – бүгінгі білім философиясы үшін де маңызды ұстаным. Себебі білімнің түпкі мақсаты тек кәсіби маман даярлау емес, адам болмысының кемелденуіне ықпал ету.

Абайдың пайымынша, адамды толықтыққа жеткізетін жол – ақыл мен қайратты жүректің басқаруына беру. Яғни, білім мейіріммен, ғылым әділетпен, күш адамзат игілігімен ұштасқанда ғана толық адам қалыптасады [Құнанбайұлы А., 2005, 207-б].

Бұл идея қазіргі педагогикадағы құндылыққа бағдарланған білім беру, эмоционалдық интеллект, soft skills, әлеуметтік жауапкершілік секілді ұғымдармен терең үндеседі.

Заманауи білім жүйесіндегі толық адам ілімінің орны

Бүгінгі таңда цифрлық қоғамда жас ұрпақтың ақпаратқа қолжетімділігі артқанымен, рухани тұтастық мәселесі күрделене түсті. Осы тұста Абайдың толық адам концепциясы білім мен тәрбиенің мазмұнын жаңғыртатын рухани-әдіснамалық негіз бола алады.

Толық адам ілімін заманауи білім беру жүйесінде мына бағыттарда тиімді қолдануға болады:

1. Құндылыққа негізделген тәрбие. Оқушы бойында әділет, рақым, жауапкершілік, адалдық секілді қасиеттерді қалыптастыру.
2. Тұлғалық даму. Баланың тек академиялық жетістігін емес, мінезін, ерік-жігерін, өзін-өзі тануын дамыту.
3. Ұлттық дүниетаным. Абай, әл-Фараби, Баласағұн, Ясауи мұраларын оқу арқылы ұлттық сана мен рухани иммунитетті күшейту.
4. Әлеуметтік бейімделу. Жастарды қоғамға пайдалы болуға, еріктілікке, қайырымдылық мәдениетіне баулу.

Тәрбие үдерісіндегі практикалық маңызы

Толық адам ілімі мектеп пен жоғары оқу орындарындағы тәрбие жұмысында мынадай практикалық нәтижелер береді:

- тұлғаның рухани тұрақтылығын қалыптастырады;
- моральдық тандауда дұрыс шешім қабылдауға үйретеді;
- ұлттық болмысты сақтайды;
- жаһандану жағдайындағы рухани дағдарыстан қорғайды;
- білімді ізгілікпен ұштастырады.

Әсіресе, қазіргі жастар арасында кездесетін немқұрайлылық, рухани әлсіздік, тұтынушылық сана, әлеуметтік оқшаулану мәселелерін еңсеруде бұл ілімнің маңызы зор.

Қорытынды. Абайдың «Толық адам» ілімі – оның философиялық және моральдық тұжырымдарының негізі. Бұл ілім Абайдың адамның жан дүниесінің кемелденуі, рухани және моральдық жетілуі туралы ойларын бейнелейді. «Толық адам» түсінігі арқылы Абай адам бойындағы үш негізгі қасиетті атап көрсетеді: жүрек (сезім), ақыл (ақыл-ой), және қайрат (ерік-жігер). Осы үш қасиет үйлесімді дамыған кезде, адам «Толық адам» деңгейіне жетеді. Абайдың пікірінше, осы үш қасиет бірлікте және үйлесімде болса, адам толық кемелденген тұлға бола алады. Ақыл, жүрек және қайрат бір-бірін толықтырып, адамды рухани, моральдық тұрғыдан жетілген, өмірдегі нағыз мақсатын түсінетін тұлғаға айналдырады. Абайдың «Толық адам» концепциясы қазіргі қоғамда да өзекті болып отыр. Ол адамгершілік, білім, қайраттылықты насихаттау арқылы адамзаттың рухани дамуына ықпал етеді. Бүгінгі күннің жеке тұлғасы үшін бұл ілім өзін-өзі дамыту, моральдық құндылықтарды сақтауға ұмтылу, қоғамға қызмет ету секілді қағидаларды өзек етеді. Абайдың философиялық тұжырымдары адамның өзін-өзі жетілдіруге және қоғамда моральдық құндылықтарды насихаттауға бағытталған рухани бағдар болып қала береді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Мырзахметұлы М. Абайтану, 10-том. Абайдың адамгершілік мұраттары. – Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2020. – 340 б.
2. В.Г. Куницын «Верность правды», издательство «Знание», Москва, 1980.
3. Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. Алматы, 2019.
4. Абай. Шығармалары. 1-том. 2005, Алматы: Жазушы.
5. Мырзахметұлы М. Абайтану: оқу құралы – Алматы, 2010 – 152 б.

КАЛИЯСОВА Асем Манатовна

Абай облысы білім басқармасы
Аягөз ауданы білім бөлімінің «№ 5 жалпы
орта білім беретін мектебі» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

ТОЛЫҚ АДАМ ІЛІМІ-ҰРПАҚ ТӘРБИЕСІНІҢ ӨЗЕГІ

Аңдатпа. Бұл мақалада Абай Құнанбайұлы ұсынған «Толық адам» ілімінің мәні мен оның ұрпақ тәрбиесіндегі рөлі қарастырылады. Автор Абайдың адамгершілік, білім, еңбек, мейірім мен әділеттілік қағидаларын насихаттай отырып, тұлғаның жан-жақты қалыптасуына ықпал ететін негізгі құндылықтарды айқындайды. Сонымен қатар, «Толық адам» ілімінің қазіргі қоғамдағы маңызы мен жас ұрпақтың рухани дамуына әсері талданады.

Ұлы Абай Құнанбайұлының шығармалары мен тағылымды ғұмыры қазақ халқының рухани жаңғыруының негізі болды. Оның «Толық адам» ілімі – адамгершілік, білім, еңбек, мейірім және әділеттілік қағидаларын насихаттайтын құндылықтар жиынтығы. Бүгінде Абайдың идеялары интеллектуалды ұлт қалыптастыру жолында айнымас бағдаршам іспеттес. Әсіресе, Абайдың «Толық адам» ілімін ұрпақ тәрбиесінің негізіне айналдыру – үлкен жауапкершілік пен қасиетті міндет.

Хакім Абай өз заманында халықтың рухани және білім деңгейін көтеруді басты міндет етіп қойды. Ол интеллектуалды ұлт қалыптастыру үшін бірнеше маңызды қағидаларды ұсынды.

Білім алу сатысында Абай «Ғылымды сүйсең, жастан үйрен» деп, ғылым мен білімнің ұлттық дамудағы маңызын ерекше атап өтті.

Еңбек пен қажыр-қайрат «Сақалын сатқан кәріден, еңбегін сатқан бала артық» деген ойы арқылы еңбексүйгіштікті дәріптеді.

Өзгелерден үйрену үшін Абайдың өз шығармаларында орыс, араб, парсы әдебиеті мен ғылымынан үйрену туралы айтқан сөздері бүгінгі ұрпақ үшін де өзекті. Ата-ананың міндеті ретінде балаларына Абай ұсынған бұл қағидаларды түсіндіру арқылы олардың ғылымға, еңбексүйгіштікке және рухани дамуға қызығушылығын арттыру деп білемін.

Толық адам ілімі – ұрпақ тәрбиесінің негізі

Абайдың «Толық адам» ілімі үш негізден тұрады: ақыл, жүрек, қайрат. Бұл қасиеттерді үйлесімді дамыту арқылы адам жетілуге және қоғамға пайда әкелуге ұмтылады. Абайдың идеалдары бойынша тәрбиеленген ұрпақ – ата-ананың өмірлік ұстанымдарының айнасы. еңбексүйгіш, ізденімпаз болса, балалар да осы қасиеттерді бойына сіңіреді.

Абай Құнанбайұлының «Толық адам» ілімі қазіргі білім беру мен тәрбие жүйесін дамытуда ерекше маңызға ие. Абайдың адамгершілікке, рухани байлыққа және білімге деген көзқарасы еліміздегі оқыту мен тәрбиенің сапасын арттыруда маңызды бағдар бола алады. Осыған сүйене отырып, бірнеше инновациялық идеяны ұсынуға болады.

Ата-аналарға арналған тренингтар ұйымдастыру, онда олар балаларын «Толық адам» ілімі негізінде қалай тәрбиелеуге болатынын үйренеді.

Қолөнер, өнер, ғылым және білім саласында жетістіктерімен көзге түскен «Толық адам» бейнелерін насихаттау.

Абайдың шығармаларындағы білімге, ақылға және ғылымға үндейтін идеялар бүгінгі қоғамда интеллектуалды ұрпақ тәрбиелеудің негізін құрайды. Демек, ғылым мен білімге деген қызығушылықты ояту, заманауи талаптарға жауап беру. Мысалы 32 қарасөзінің бірінші бағамында білім-ғылым үйренбекке талап

қылушыларға әуелі білмек керек. Талаптың өзінің біраз шарттары бар. Оларды білмек керек, білмей іздегенмен табылмас дей отырып әр алған білімін болашақта іске жаратамын деп түсіну керек.

Абай Құнанбайұлының шығармашылығы ұлттық құндылықтар мен рухани – адамгершілік тәрбиенің қайнар көзі болып табылады. Абайдың еңбектері қазіргі қоғамдағы ұрпақ тәрбиесіне кері әсер ететін бірқатар проблемаларды анықтап, оларды жоюдың тиімді жолдарын ұсынады. Мәселе: Кейбір жастарда жалқаулық басым. Абайдың еңбексүйгіштік туралы өсиеттері еленбей келеді. Шешу жолдары ретінде «Әсемпаз болма әрнеге» өлеңіндегі еңбек пен табандылықты дәріптеу. Оқушылар арасында еңбекке баулу жобаларын ұйымдастыру аса қажет. Сонымен қоса «Адам болам десеңіз» өлеңінде Абай адам бойындағы жаман қасиеттерді сынай отырып, олардан арылу жолдарын көрсетеді. Бұл жастардың өз-өзін сыни тұрғыдан бағалауға, өмірдегі әр түрлі жағдайларға дұрыс баға беруге үйретеді. Әрбір мәселені талдауға, логикалық тұрғыдан ойлауға, себебін іздеуге бағыттайды.

Абай адамдықтың биік деңгейін иманмен өлшеген.

Өзінің қара сөздерінде «Толық мұсылман болмай – толық адам болмайды» деп, кесіп айтқан. Абайдағы толық адам туралы ойдың о бастағы төркіні «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінен бастау алып, ақынның «Адам болам десеңіз» деген тезисі негізінде ары қарай желілеп таратылып, жыл өткен сайын күрделене түсуде. Толық адамның тұла бойын толтырар ізгі қасиеттер «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде айқын көрсетілген. Бес нәрседен қашық бол, Бес нәрсеге асық бол, Адам болам десеңіз. Тілеуің, өмірің алдында, Оған қайғы жесеңіз. Өсек, өтірік, мақтаншақ, Еріншек, бекер малшашпақ – Бес дұшпаның білсеңіз. Талап, еңбек, терең ой, Қанағат, рақым, ойлап қой – Бес асыл іс, көнсеңіз. Осы өлеңді білмейтін қазақ жоқ шығар. Абайды кім оқымады, Абай туралы кім жазбады десеңізші! Пікірлер күнде өзгереді, ал Абай сол қалпы. Өлеңге келер болсақ, өте түсінікті өлең. Жаман мен жақсының ара жігін бөліп, талдап жазған. Мүмкін дәл солай қабылдау керек шығар...? Бірақ мен өзімше бір талдау жасадым. Өлеңде бір реттілік заңы байқалады. Мысалы: Өсек, өтірік, мақтаншақ, Еріншек, бекер

мал шашпақ... Бәрі осы өсектен басталады. Әңгіме болсын деп өсек айтамыз. Ал өтірік қосылмаса өсектің дәмі келмейді. Өсек пен өтірікті қатар айтқан адам мақтанудан да құр қалмайды. Осы үшеуі негізі еріншек, жалқау адамның әрекеті. Тірлігі бар адамның өсек айтуға да уақыты болмасы сөзсіз! «Жұмысы жоқтық, тамағы тоқтық, аздырар адам баласын». Тағы да Абай!!! Жұмыссыз, жалқау адам «бекер мал шашпағанда» қайтеді. Талап, еңбек, терең ой, Қанағат, рахым ойлап қой... Таудай талапсыз армандарға жету екі талай. Талап бар, енді мақсатқа жету үшін еңбек, жай еңбек емес, терең оймен ұштасқан еңбек керек. Осы үшеуі болған жерде нәтиже де болуы сөзсіз. Сол нәтижеге қанағат етіп, адамдарға қол созып, рақым ойлап қоюды да ұмытпау керек. Әрине, бұл тек менің өз ойым ғана...! Адам болу туралы ой танымын «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде көп нәрсенің төркінінен хабар беруі себепті

М. Әуезов бұл өлеңді «Абайдың, әсіресе, көп ой қорытпай айтқан мағыналы да програмдық бір өлеңі», – деп ерекше мән бере бағалауында үлкен сыр жатыр. Осылайша Абай жас өркеннің бағдар түзер айқындамасы ретінде талап, еңбек, терең ой, қанағат, рахымды атайды. Абай атаған бес қасиет негізінен толықтықты танытатын үш қасиетті құрайды: талап пен еңбек – қайратты танытса, терең ойыңыз – ақыл, ал қанағат пен рахым – жүректен туатын қасиеттер. Адам бойындағы осы үш қасиетті ерекше танып білуге тұратын таным екенін ақын «Малға достың мұңы жоқ малдан басқа» өлеңінде: Үш-ақ нәрсе – адамның қасиеті: Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек – деп нақтылай түседі. «Ыстық қайрат» – бұл үнемі ізденіс үстінде болу, тек қана алға ұмтылу, жасампаз болу. «Нұрлы ақыл» – елге сәуле түсіріп, ізгілікті іс істеу, алла берген ақылды тек жақсылыққа жұмсау. Ал, «жылы жүрек» – иманды, иман жүзді болу, адамдарға құрметпен қарау, олардың мұң-мұқтажын, көңіл-күйін ұға білу. Міне, осы үш қасиет ізгілікті мақсатта пайдаланылған жағдайда ғана толымды адам деген мәртебеге ие болуға болады. Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, Сонда толық боласың елден бөлек – дейді. Олай болса, Абай үшін дүниенің басты құндылығы – адам, жәй ғана адам емес, рухани тұрғыда кемелденген толымды адам. Абайдың арманындағы

толық адамның іргетасы дінмен ұштасып, дінмен дамиды және дінмен жетіледі. Адамзат өркениетіндегі барлық игі қасиеттер: дін, иман, ғылым, білім, тәрбие, әдеп, өнер, құқық, іскерлік, тапқырлық, қайраткерлік, азаматтық, жомарттық, әділеттік, т.б. бойында жетілдіре білген, дамытқан адам – Абай ұсынған «толық адам» концепциясына толық лайықты бола алады.

Хакім Абайдың «Толық адам» ілімі мен интеллектуалды ұлт қалыптастыру идеялары – ұрпақ тәрбиесінің басты қағидаттары. Абайдың шығармалары адамгершілік пен рухани құндылықтарды насихаттай отырып, әрбір адамның жеке дамуына және қоғамдағы орнына ерекше мән береді.

Қорыта айтқанда, «Құдайдан қорық, пендеден ұял, адал жүріп, адал тұр, дұшпаныңа әділ бол, мықты болсаң, өзіңнің нәпсінді жең, ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста. Ақырын жүріп, анық бас, пайда ойлама, ар ойла. Жан аямай кәсіп қыл, ісім өнсін десең, ретін тап, бес нәрсеге асық бол, бес нәрседен қашық бол», – деген Абайдың тағылымдарын жас ұрпаққа жеткізіп, олардың бойына білімге құштарлық, еңбекқорлық, мейірімділік және әділеттілік сияқты қасиеттерді сіңіру. Тек осындай ұрпақ қана еліміздің болашағын жарқын етіп, ұлттық идеалдарға сай интеллектуалды ұлт қалыптастыра алады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Өкінішті көп өмір кеткен өтіп...: Өлеңдер, поэмалар, қара сөздер. – Алматы: «Раритет», 2008. – 384б. 5.
2. Мұхамеджанұлы Қ., Абайдың ақын шәкірттері. – Алматы: «Дәуір», 1993. – 224б. 6.
3. Мұхтар Әуезов энциклопедиясы – Алматы: «Атамұра», 2011.
4. Сейсенбаев Р., «Абай қара сөз» – Алматы «Атамұра», 2016.

ОӘК 37.013.43

ИБРАЙЫМОВА Жұлдуз Саркытовна
Абай облысы Мақаншы ауданы
«Мақаншы орта мектеп-бақшасы» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
педагог-зерттеуші

**«ТОЛЫҚ АДАМ» ІЛІМІ ЗАМАНАУИ
БІЛІМ МЕН ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІ
ҚАЛЫПТАСТЫРАТЫН БАҒЫТ-БАҒДАР**

Аңдатпа. Бұл мақалада «Толық адам» ілімінің мәні мен маңызы, оның заманауи білім беру жүйесі мен ұлттық тәрбие үдерісіндегі орны қарастырылады. «Толық адам» тұжырымдамасы адамның рухани кемелденуі, адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуы және ақыл, жүрек, қайрат үйлесімі арқылы тұлғаның жан-жақты дамуын көздейді. Автор қазіргі білім беру кеңістігінде осы ілімді қолдану арқылы ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, бәсекеге қабілетті, рухани бай ұрпақ тәрбиелеудің маңызын айқындайды. Мақалада «Толық адам» идеясының тәрбиелік әлеуеті мен оның жастардың дүниетанымын қалыптастырудағы рөлі ғылыми тұрғыда сараланады. Зерттеу нәтижесінде бұл ілімнің бүгінгі қоғам үшін өзектілігі дәлелденіп, оны білім беру жүйесіне енгізудің тиімді жолдары ұсынылады.

Қазіргі жаһандану дәуірінде ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, бәсекеге қабілетті, рухани бай тұлға қалыптастыру – білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі. Осы тұрғыдан

алғанда, қазақ халқының ұлы ойшылы Абай Құнанбайұлы негізін қалаған «Толық адам» [Құнанбайұлы, 2010, 144 б] ілімі ерекше маңызға ие. Бұл ілім жеке тұлғаның жан-жақты дамуын, рухани кемелденуін және адамгершілік қасиеттерінің үйлесімді қалыптасуын көздейді.

Бүгінгі қоғамда технократиялық ойлау басымдық алып отырған кезеңде адам бойындағы ізгілік, әділет, мейірім секілді құндылықтардың әлсіреу қаупі байқалады. Сондықтан «Толық адам» [Құнанбайұлы, 2010, 144б] ілімін жаңаша пайымдап, оны білім беру мен тәрбие жүйесіне енгізу – өзекті мәселе болып табылады.

Зерттеудің мақсаты – «Толық адам» ілімінің мәнін ашу және оның заманауи білім беру жүйесі мен ұлттық тәрбиедегі рөлін айқындау. Осы мақсатқа жету үшін мынадай міндеттер қойылады: «Толық адам» ұғымының теориялық негіздерін саралау; оның ұлттық тәрбиедегі орнын анықтау; қазіргі білім беру үдерісінде қолдану жолдарын қарастыру; жастардың рухани дамуына ықпал ету мүмкіндіктерін талдау.

Ғылыми әдебиеттерде «Толық адам» [Құнанбайұлы, 2005, 312б] іліміне қатысты түрлі көзқарастар қалыптасқан. Мәселен, белгілі абайтанушы Мекемтас Мырзахметұлы бұл ұғымды Абайдың рухани-философиялық жүйесінің өзегі ретінде қарастырып, оны «адамның ішкі жан дүниесін кемелдікке жеткізетін ілім» [Мырзахметұлы, 2014, 320 б] деп бағалайды.

Ал, зерттеуші Ғ.Есім «Толық адам» тұжырымдамасын ұлттық философияның биік шыңы деп атап, оның негізінде «иман, парасат және ізгілік» [Ғ.Есім, 2012, 384 б] жатқанын айқындайды. Сонымен қатар, әдебиеттанушы Зейнолла Қабдолов адам болмысының кемелденуі туралы ойларды қазақ әдебиетінің негізгі өзегі ретінде бағалап, Абай ілімінің тәрбиелік әлеуетін ерекше атап өтеді [Қабдолов, 2007, 376 б] «Толық адам» ілімінің қазіргі қоғамдағы маңызы зор.

Ол – тек рухани ұстаным ғана емес, сонымен қатар тұлға тәрбиесінің әмбебап үлгісі. Бұл ілімді білім беру жүйесіне

енгізу арқылы ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, саналы, жауапкершілігі жоғары, парасатты ұрпақ тәрбиелеуге мүмкіндік туады. Демек, «Толық адам» тұжырымдамасы – заманауи білім мен ұлттық тәрбиені ұштастыратын маңызды бағыт-бағдар болып табылады.

I. «Толық адам» ілімінің теориялық негіздері

«Толық адам» ұғымының мәні мен мазмұны. Қазақ руханиятындағы «Толық адам» ұғымы – адам болмысының кемелдікке жетуін сипаттайтын терең философиялық категория. Бұл ұғымның негізін қалаған Абай Құнанбайұлы адамды тек биологиялық немесе әлеуметтік тіршілік иесі ретінде емес, рухани-адамгершілік тұрғыдан жетілген, өзін-өзі тануға ұмтылған тұлға ретінде қарастырады.

«Толық адам» – ақыл-парасаты кемел, жүрегі мейірімге толы, қайраты әділетті іске бағытталған, ішкі үйлесімге жеткен жан. Оның басты мазмұны – адам бойындағы ізгі қасиеттердің тұтастығы мен үйлесімді дамуы. Бұл тұжырымдама жеке тұлғаның өзін жетілдіруі, қоғам алдындағы жауапкершілігі және рухани тазалығы секілді құндылықтарды алдыңғы орынға қояды. Абай іліміндегі ақыл, жүрек, қайрат үйлесімі. Абайдың «Толық адам» ілімінің өзегін құрайтын негізгі қағида – «ақыл, жүрек, қайрат» [Мырзахметұлы, 2002, 256 б] үштігінің үйлесімділігі.

Ұлы ойшылдың пікірінше, адам бойындағы осы үш қасиет бір-бірімен тең дәрежеде дамығанда ғана кемелдікке жетуге болады. Ақыл – таным мен білімнің көзі, ол адамға дұрыс жолды айқындауға көмектеседі. Қайрат – әрекет пен ерік-жігердің көрінісі, ол адамның мақсатқа жетуіне серпін береді. Ал жүрек – мейірім мен адамгершіліктің мекені, ол адамды ізгілікке жетелейді.

Абай бұл үшеуінің ішінде жүрекке ерекше мән беріп, оны «билік иесі» ретінде таниды. Осы үйлесім бұзылған жағдайда адам бойында біржақтылық пайда болып, рухани кемелдікке жету мүмкін болмайды. Сондықтан «Толық адам» қалыптастыру – осы

касиеттердің бірлігін қамтамасыз етумен тығыз байланысты.

Рухани-адамгершілік тәрбиенің философиялық негіздері. «Толық адам» ілімі рухани-адамгершілік тәрбиенің терең философиялық негізіне сүйенеді. Бұл ілімнің түп-тамыры жалпыадамзаттық құндылықтармен қатар, қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымымен сабақтас.

Адамның ішкі жан дүниесін жетілдіру, өзін-өзі тану, ар-ождан тазалығын сақтау – осы тәрбиенің басты қағидалары. Философиялық тұрғыдан алғанда, «Толық адам» идеясы адам мен қоғам, тұлға мен мораль арасындағы үйлесімділікті қамтамасыз етуге бағытталған.

Зерттеуші Ғарифолла Есім бұл ілімді «ұлттық философияның өзегі» [Ғ.Есім, 1996, 272 б] деп бағалап, оның негізінде адамгершілік пен имандылық құндылықтары жатқанын атап өтеді. Осылайша, «Толық адам» ілімінің теориялық негіздері – тұлғаның жан-жақты дамуын қамтамасыз ететін, рухани кемелдікке жетелейтін тұтас философиялық жүйе болып табылады.

II. «Толық адам» ілімінің ұлттық тәрбиедегі орны

Ұлттық тәрбие – ұлттың рухани өзегін сақтап, оны келер ұрпақ санасына сіңірудің басты тетігі. Осы тұрғыдан алғанда, Абай Құнанбайұлы негізін қалаған «Толық адам» ілімі ұлттық құндылықтармен терең сабақтас. Қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымында адалдық, ар-ұят, үлкенді сыйлау, кішіге қамқор болу, қонақжайлық, имандылық сияқты қасиеттер тұлға тәрбиесінің өзегі болып табылады. Бұл құндылықтар «Толық адам» тұжырымдамасында да көрініс тауып, жеке тұлғаның рухани-адамгершілік тұрғыдан қалыптасуына негіз болады.

Зерттеуші Зейнолла Қабдолов ұлттық тәрбиенің мәнін әдебиет пен руханият арқылы түсіндіре отырып, адам болмысының көркемдік және адамгершілік тұрғыдан қалыптасуына ерекше мән береді [Қабдолов, 2007, 371 б]. Демек, «Толық адам» ілімі – ұлттық тәрбиенің мазмұнын байытатын, оны жаңа деңгейге

көтеретін рухани бағдар. Қазақ дүниетанымындағы адамгершілік ұстанымдар. Қазақ дүниетанымы – ізгілік пен адамгершілікке негізделген терең философиялық жүйе. Онда «ар», «намыс», «ұят», «иман» ұғымдары ерекше маңызға ие. Бұл ұстанымдар адам мінез-құлқының өлшемі ретінде қызмет етеді.

«Толық адам» ілімі осы құндылықтарды жүйелеп, оларды тұлғаның ішкі жан дүниесінің ажырамас бөлігі ретінде қарастырады. Философ Ғарифолла Есім қазақ дүниетанымындағы адамгершілік қағидаларды «имандылық философиясы» [Ғ.Есім, 1996, 252 б] деп атап, оның негізінде рухани тазалық пен парасат жатқанын көрсетеді. Яғни, бұл ілім – халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан рухани тәжірибесінің ғылыми-философиялық жүйеге түсуі. Жастар тәрбиесінде «толық адам» қағидаларының рөлі.

Қазіргі жастар тәрбиесінде «Толық адам» қағидаларын басшылыққа алу – уақыт талабы. Себебі бүгінгі ақпараттық қоғамда жас ұрпақтың дүниетанымы сан түрлі ықпалға ұшырауда. Осындай жағдайда олардың бойында рухани тұрақтылық пен адамгершілік иммунитет қалыптастыру маңызды. «Толық адам» ілімі жастарды өзін-өзі тануға, білімге ұмтылуға, еңбекқорлыққа, әділеттілік пен мейірімділікке тәрбиелейді. Бұл туралы Абай Құнанбайұлы «адам болам десеңіз» деп, әр адамды өзін жетілдіруге шақырады.

Зерттеушілердің пікірінше, «Толық адам» қағидаларын білім беру мен тәрбие үдерісіне енгізу – жастардың рухани деңгейін көтерудің тиімді жолы. Бұл ілім арқылы жас ұрпақ тек білім алып қана қоймай, адамгершілік тұрғыдан кемелденуге ұмтылады. Нәтижесінде, ұлттық сана-сезімі жоғары, ел болашағына жауапкершілікпен қарайтын тұлға қалыптасады.

Осылайша, «Толық адам» ілімінің ұлттық тәрбиедегі орны – ерекше. Ол ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, тұлғаның рухани дамуын қамтамасыз ететін маңызды рухани-әдіснамалық негіз болып табылады.

III. Заманауи білім беру жүйесіндегі «Толық адам» тұжырымдамасы

Қазіргі білім беру жүйесі тек академиялық білім берумен шектелмей, тұлғаның рухани-адамгершілік дамуын қамтамасыз етуді басты мақсаттардың бірі ретінде қарастырады. Осы тұрғыдан алғанда, Абай Құнанбайұлы негізін қалаған «Толық адам» тұжырымдамасы заманауи білім мазмұнымен үйлесім табады.

Білім беру үдерісіндегі жаңартылған мазмұн оқушының сыни ойлауын, шығармашылық қабілетін дамытуға бағытталғанымен қатар, оның ішкі рухани әлемін байытуды да көздейді. Қоғамдағы «рухани жаңғыру» идеясы ұлттық сана мен мәдени кодты сақтай отырып, білім мен тәрбиені ұштастыру қажеттігін алға тартады. Бұл ретте «Толық адам» ілімі – білім мазмұнын ізгілендірудің, оны ұлттық құндылықтармен байытудың маңызды құралы.

«Толық адам» ілімін білім беру жүйесіне тиімді енгізу үшін кешенді педагогикалық тәсілдер қажет. Ең алдымен, бұл ұғымды оқу бағдарламаларына кіріктіру, әсіресе әдебиет, тарих, өзін-өзі тану, тәрбие сағаттары арқылы жүзеге асыру маңызды.

Абай шығармаларын терең талдау арқылы оқушыларға ақыл, жүрек, қайрат үйлесімінің мәнін ұғындыруға болады. Сонымен қатар, интерактивті әдістер, пікірталас, эссе жазу, жобалық жұмыстар арқылы оқушылардың рухани ой-санасын дамыту тиімді нәтиже береді. Зерттеуші Ғарифолла Есім «Толық адам» ілімін қазіргі білім жүйесінің рухани өзегі ретінде қарастырып, оны ұлттық тәрбиемен ұштастыру қажеттігін атап өтеді. [Ғ.Есім, 1996, 250 б]

Демек, «Толық адам» қағидаларын оқу-тәрбие үдерісіне енгізу – оқушылардың тек білімді ғана емес, саналы әрі парасатты тұлға болып қалыптасуына мүмкіндік береді. Мұғалімнің рөлі және педагогикалық тәжірибе. Заманауи білім беру жүйесінде мұғалімнің рөлі ерекше. Мұғалім – тек білім беруші ғана емес, сонымен қатар рухани тәрбиеші, тұлға қалыптастырушы жетекші.

«Толық адам» тұжырымдамасын жүзеге асыруда ұстаздың

жеке үлгісі, кәсіби шеберлігі мен рухани деңгейі шешуші мәнге ие. Мұғалім оқушыға тек білім беріп қана қоймай, оның бойында адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруы тиіс. Педагогикалық тәжірибеде мұғалімдер оқушылармен сенімді қарым-қатынас орнатып, олардың ішкі әлеуетін ашуға бағытталған әдістерді қолдануы қажет.

Бұл – диалогтік оқыту, рефлексия, тұлғалық-бағдарлы оқыту сияқты тәсілдер арқылы жүзеге асады. Абай Құнанбайұлы «Ұстаздық еткен жалықпас, үйретуден балаға» [Құнанбайұлы, 2010, 144б] деген қағидасы бүгінгі мұғалімге де бағдар береді.

Осылайша, «Толық адам» тұжырымдамасы заманауи білім беру жүйесінде тұлғаның жан-жақты дамуын қамтамасыз ететін маңызды әдіснамалық негіз болып табылады. Оны тиімді жүзеге асыру – білім беру сапасын арттырумен қатар, рухани кемел ұрпақ тәрбиелеудің кепілі.

IV. «Толық адам» ілімін жүзеге асырудың тиімді тетіктері

Қазіргі білім беру кеңістігінде «Толық адам» ілімін тиімді жүзеге асыру үшін инновациялық әдістер мен заманауи тәрбиелік технологияларды қолдану маңызды. Бұл бағытта тұлғалық-бағдарлы оқыту, құндылыққа негізделген білім беру, жобалық және зерттеушілік әдістер ерекше рөл атқарады. Оқушыларды тек ақпарат алушы емес, өз ойын еркін жеткізе алатын, сыни тұрғыдан ойлайтын тұлға ретінде қалыптастыру – басты мақсат.

Осы орайда Абай Құнанбайұлы іліміндегі адамгершілік, ізгілік, еңбекқорлық идеяларын сабақ мазмұнына кіріктіру арқылы оқушылардың рухани дүниесін байытуға болады. Интерактивті тәсілдер: пікірталас, кейс-стади, эссе, рөлдік ойындар, рефлексия – оқушының өзін-өзі тануына, ішкі әлеуетін ашуына ықпал етеді.

Сонымен қатар, цифрлық технологияларды тиімді пайдалану арқылы ұлттық құндылықтарды жаңа форматта ұсыну мүмкіндігі артады. Мұндай әдістер «Толық адам» қағидаларын заманауи талаптарға сай жүзеге асыруға жол ашады. Оқушылардың тұлғалық

дамуын бағалау.

«Толық адам» ілімін жүзеге асыруда бағалау жүйесі де ерекше мәнге ие. Дәстүрлі бағалау көбіне білім деңгейін анықтауға бағытталса, қазіргі талап оқушының тұлғалық дамуын кешенді түрде бағалауды қажет етеді. Бұл ретте қалыптастырушы бағалау, өзін-өзі бағалау, кері байланыс, портфолио әдістері тиімді болып табылады.

Оқушының тек академиялық жетістіктері ғана емес, оның адамгершілік қасиеттері, әлеуметтік белсенділігі, жауапкершілігі, шығармашылық қабілеті де назарға алынуы тиіс. Зерттеуші Ғарифолла Есім тұлғаның кемелденуін тек біліммен емес, рухани деңгейімен өлшеу қажеттігін атап өтеді. [Ғ.Есім, 1996, 256 б]

Осыған сәйкес, бағалау жүйесі оқушының ішкі дамуын, өзін-өзі жетілдіруін ынталандыратын бағытта құрылуы қажет. Тәрбие мен білімнің сабақтастығы. «Толық адам» ілімінің тиімді жүзеге асуы тәрбие мен білімнің өзара тығыз байланысына негізделеді.

Білім беру үдерісінде тәрбие элементтері үздіксіз әрі жүйелі түрде жүзеге асырылғанда ғана тұлғаның жан-жақты дамуына қол жеткізуге болады. Бұл – сабақ пен сыныптан тыс жұмыстардың, мектеп пен отбасы тәрбиесінің үйлесімділігін талап етеді.

Абай ілімінде білім мен тәрбиенің ажырамас бірлігі ерекше атап көрсетіледі. Мекемтас Мырзахметұлы бұл туралы: «Абайдың толық адам ілімі – тәрбие мен білімнің тұтас жүйесі» [Мырзахметұлы, 2002, 250 б] деп тұжырымдайды. Демек, оқу үдерісінде берілетін білім тәрбиелік мазмұнмен толықтырылып, оқушының рухани дамуына бағытталуы тиіс.

Қорытындылай келе, «Толық адам» ілімін жүзеге асырудың тиімді тетіктері – инновациялық әдістерді қолдану, тұлғалық дамуды кешенді бағалау және тәрбие мен білімнің сабақтастығын қамтамасыз ету арқылы жүзеге асады. Бұл бағыттар тұлғаның рухани кемелденуіне және қоғамда өз орнын табуына негіз болады.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде «Толық адам» ілімінің терең философиялық мазмұны мен оның заманауи білім беру жүйесі

мен ұлттық тәрбиедегі маңызы жан-жақты айқындалды. Атап айтқанда, Абай Құнанбайұлы негізін қалаған бұл ілімнің өзегінде адам болмысының рухани кемелденуі, ақыл, жүрек, қайрат үйлесімі арқылы тұлғаның жан-жақты дамуы жатқаны дәлелденді.

Сонымен қатар, зерттеу барысында «Толық адам» тұжырымдамасының ұлттық құндылықтармен тығыз байланыста екені және оның жастар тәрбиесінде маңызды әдіснамалық негіз бола алатыны анықталды.

Ғалымдар Ғарифолла Есім мен Мекемтас Мырзахметұлы еңбектерінде бұл ілімнің адамның рухани жетілуіне бағытталған әмбебап жүйе екені ғылыми тұрғыда негізделген. «Толық адам» ілімінің бүгінгі қоғамдағы маңызы ерекше. Қазіргі жаһандану жағдайында рухани құндылықтардың әлсіреуі, жастардың санасына сыртқы ықпалдардың күшеюі – өзекті мәселелердің бірі. Осындай кезеңде Абай ілімін жаңаша зерделеп, оны білім беру мен тәрбие үдерісіне енгізу қоғамның рухани жаңғыруына ықпал етеді.

Бұл ілім – тек өткеннің мұрасы емес, бүгінгі күннің де, болашақтың да рухани тірегі. Ол адамды ізгілікке, әділеттілікке, білімге ұмтылуға жетелей отырып, тұлғаның ішкі үйлесімін қалыптастырады. Болашақ ұрпақ тәрбиесінде «Толық адам» ілімі негізгі бағыт-бағдар бола алады.

Себебі ол ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, заманауи талаптарға сай, бәсекеге қабілетті әрі рухани бай тұлға қалыптастыруға мүмкіндік береді. Білім беру жүйесінде бұл тұжырымдаманы тиімді жүзеге асыру – ұстаздардың кәсіби шеберлігі мен жаңашылдығына байланысты.

Сондықтан «Толық адам» қағидаларын оқу-тәрбие үдерісіне жүйелі түрде енгізу – ел болашағын тәрбиелеудің маңызды кепілі. Қорыта айтқанда, «Толық адам» ілімі – ұлттық тәрбиенің темірқазығы, заманауи білім берудің рухани негізі және кемел ұрпақ қалыптастырудың сенімді жолы.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Абай Құнанбайұлы. Қара сөздер. – Алматы: Жазушы, 2010. – 144 б.
2. Абай Құнанбайұлы. Шығармаларының толық жинағы. – Алматы: Ғылым, 2005. – 312 б.
3. Мекемтас Мырзахметұлы. Абайтану. – Алматы: Санат, 2014. – 320 б.
4. Мекемтас Мырзахметұлы. Абай және Шығыс. – Алматы: Қазақстан, 2002. – 256 б.
5. Ғарифолла Есім. Хакім Абай. – Алматы: Атамұра, 2012. – 384 б.
6. Ғарифолла Есім. Сана болмысы. – Алматы: Ғылым, 1996. – 252-272 б.
7. Зейнолла Қабдолов. Сөз өнері. – Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 371-376 б.

ОСПАНОВА Динара Есимхановна

Абай облысының білім басқармасы
Семей қаласының «№43 жалпы орта
білім беретін мектеп» КММ, қазақ тілі
мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ОҚЫТУ

Аңдатпа. Бұл мақалада Абай Құнанбайұлы шығармаларының тілдік ерекшеліктерін оқыту әдістемесі қарастырылады. Автор Абай тілінің көркемдік-стильдік сипатын, сөз қолдану шеберлігін, ұлттық таным мен дүниетанымды бейнелеудегі тілдік құралдардың қызметін талдайды. Сонымен қатар, оқушыларға ақын шығармалары арқылы қазақ тілінің байлығын меңгертудің тиімді жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: Абай, оқыту әдістемесі, тілдік ерекшелік.

Абай – сан тағдыры бар, небір сұрлеу-соқпақтардан өткен қазақ халқының маңдайына біткен бақ жұлдызы. Ол өзінің пәлсапалық ойларымен, өмірден түйген мол тәжірибесімен қай заманда болсын озық тұр. Неге десек, Абай күллі адамзатқа ортақ идея мен адамгершілік мәселесін қозғап, одан шығар жарқын жолын ұсынып кетті. Оның шығармалары қысылғанға жеңілдік, қиналғанға көмек, адасқанға бағдар берері сөзсіз. Алма-кезек алмасқан, мынау технология ғасырының өзінде Абайдың сөзі бізге

рухани азық болуда. Дана Абай, алдыменен, өзі сүйген қазақ халқы тарихтың биік, ашық сахнасына шығуы үшін Абай еріншектік, дарақылық, жалқаулық, күншілдік, өтірікшілік, өсекшілдік, мақтаншақтық, жағымпаздық, жікшілдік сияқты қасиеттерді сынап-мінеп, ел көзін ашуға тырысады. Себебі, Абай бұрынғы бабаларымыздың бойынан көрген «кемшіліктерді» себеп ретінде емес, сол замандағы саяси-әлеуметтік қатынастардың салдары ретінде қарастыруға жол ашқан.

Ақын көркемдік сана мен философияны ұштастырып, асыл сөздерін біздің еншімізге қалдырды. Ендеше, ақынның сол сөз нәрін қазір қалай қолданып жүрміз? Оқушыларды қалай оқытып жүрміз?

«Адамзаттың Абайы» атанған хакім, ақын, ойшыл Абай бар ойының асылын келер ұрпаққа, өзі айтқандай, «қалың елі қазағына» арнады. Оның шығармашылық қызметінің негізгі мұраты – адам тәрбиесі.

Зерттеулерге жүгінсек, Абайдан 8 мыңдай өлең жолы, яғни 175 өлең, 55 аударма өлең, 45 қара сөз, 3 поэма, 27 ән, 2 күй қалған дейді. Жалпы білім беретін мектеп бағдарламасында қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы 10-сыныптың қазақ әдебиеті пәнінде Абайдың өлеңдері, қарасөздері, поэмаларына сағаттар берілген. Осының ішінде 7 өлең, 4 қарасөз, бір поэмасы берілген. Оларға арнайы оқу мақсаттары қойылған.

Абай шығармалары	Түрі	Оқу мақсаттары
Абайдың өмірі мен шығармашылығы. «Сегіз аяқ»	Өлең/3 сағат	10.1.1.1 әдеби шығарманың сюжеттік-композициялық құрылысын талдау арқылы идеялық мазмұнын терең түсіну; 10.1.2.1 әдеби шығармадағы көтерілген мәселелерді ұлттық мүдде тұрғысынан ашу.

«Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы» өлеңі	Өлең/2 сағат	10.1.5.1 шығармадағы ұлттық құндылықтардың әлемдік тақырыптармен үндестігін ашу; 10.2.5.1 әлем және қазақ әдебиетіндегі құндылықтардың үндесуін талдап, өзіндік ой қорыту.
«Көңілім қайтты достан да, дұшпаннан да»	Өлең/2 сағат	10.3.2.1 көркем шығармадағы көтерілген мәселелердің жаңашылдығына сыни тұрғыдан баға беру; 10.2.3.1 шығармадағы көркемдегіш құралдар мен айшықтау амалдарының қызметін талдау.
«Сабырсыз, арсыз, еріншек»	Өлең/1 сағат	10.2.3.1 шығармадағы көркемдегіш құралдар мен айшықтау амалдарының қызметін талдау.
«Қалың елім, қазағым, қайран жұртым»	Өлең/2 сағат	10.1.5.1 шығармадағы ұлттық құндылықтардың әлемдік тақырыптармен үндестігін ашу; 10.3.4.1 шығарманы идеялық жағынан мазмұндас туындылармен салыстыра отырып, әдеби сын жазу.
«Болыс болдым, мінеки»	Өлең/1 сағат	10.3.1.1 шығарманы мазмұндас туындылардың үлгілерімен салыстырып, тарихи және көркемдік құндылығын бағалау; 10.2.1.1 әдеби шығарманың композициясын уақыт пен кеңістік тұрғысынан талдау.
«Лай суға май бітпес қой өткенге»	Өлең/2 сағат	10.2.1.1 әдеби шығарманың композициясын уақыт пен кеңістік тұрғысынан талдау.

Он жетінші қарасөзі	Қарасөз/2 сағат	10.1.4.1. көркем шығармалардан алған үзінділерді ғаламдық тақырыптағы өзекті мәселелермен байланыстыру.
Отыз екінші қарасөзі	Қарасөз/1сағат	10.1.3.1 көркем шығармадағы кейіпкерлер жүйесін жинақтау мен даралау.

Жоғарыда аталған шығармалардағы талданатын негізгі мәселелер:

1. Сөз өнері, ақындық, тіл мәселесі
2. Адам мінезі
3. Дос пен дұшпан айырмасы
4. Ел басқару, атқамінерлердің бейнесін сынға алу
5. Парақорлық, оның зардабы
6. Жағымсыз, жат мінездерді сынау
7. Әлеуметтік теңсіздік, ел ішіндегі келеңсіздік
8. Жан мен тән тәрбиесі
9. Өмір мен өлім арақатынасы
10. Өмір мәні, мағынасы т.б.

Абайдың осы шығармаларын оқыту арқылы оқушылардың бойындағы мынадай құзыреттілік пен құндылықтарды дамытуға жол ашуға болады:

1. Тұлғалық құзыреттілік;
2. Шығармашылық құзыреттілік;
3. Танымдық құзыреттілік;
4. Ой-сана құзыреттілігі.

Құндылықтар:

1. Отбасы құндылығы;
2. Білім, ғылым құндылығы;
3. Сөз өнері, әдебиетке деген құндылық;
4. Жалпы адамзатты сүйуге деген құндылық;
5. Жақсылыққа үндеу құндылығы.

Айтылған құндылықтар мен дағдыларды оқушы бойына дарытуда Абай шығармаларының тілдік ерекшеліктері мен қолданған сөз сапасына аса қатты мән беру тиімді. Неге десек, ақынның өзі сөз құдіреті арқылы қоғамды түзетпек болады. «Сөз түзелді, тыңдаушы, сен де түзел...» – деп, үндеу тастайды.

Абайға дейінгі қазақ тілі мен Абайдан кейінгі тілдің арасында үлкен сапалық айырмашылық бар. Абай халық тілінің бай қазынасын сұрыптап, оны жаңа философиялық ұғымдармен, абстрактілі түсініктермен байытты. Оның тілі – образ бен ойдың, сезім мен парасаттың синтезі. Оқыту процесінде басты назарды осы «тілдік реформаторлық» қырына аудару қажет.

Абай Құнанбайұлының шығармалары – қазақ әдеби тілінің негізі, ұлттық кодтың алтын дінгегі. Оның тілдік мұрасын оқыту тек қана филологиялық талдау емес, сонымен бірге оқушының интеллектуалдық және рухани деңгейін көтерудің құралы.

Абай өлеңдері мен қара сөздеріндегі ой айқындығы синтаксистік құрылымның жинақылығында. Ол ұзақ, шұбалаң сөйлемдерден қашып, афористік, қысқа әрі нұсқа құрылымдарды енгізді.

Ақын шығармаларының лексикалық ерекшеліктерін үш үлкен топқа бөліп қарастыруға болады:

Төл сөздер. Халықтық лексиканы жаңа мағынада қолдану (мысалы: «жүрек», «нұр», «сәуле» сөздерінің философиялық мәні).

Арабизмдер мен парсизмдер. Ислам философиясы мен шығыс классикасынан енген терминдер («ыхлас», «иман», «ғақлия»).

Орыс тілінен енген сөздер. Заман талабына сай жаңа ұғымдар («закон», «самородный», «интернат») [58].

Абай шығармаларының тілдік ерекшеліктерін оқытуда оқушылардың қызығушылығын арттыру және материалды терең меңгеру үшін келесі практикалық әдіс-тәсілдерді қолдануға болады.

I Кезең. Мәтіндік талдау

1-тапсырма. «Сөз картасы» әдісі арқылы «Сегіз аяқ» өлеңінің бір шумағын алып, оның лексикалық қабатын зерттеу.

Нұсқаулық: Оқушы сөздің тура мағынасын, Абай қолданған ауыспалы мағынасын және синонимдік қатарын анықтайды.

Мысалы: Төл лексика және бейнелі сөздер

Абай бұл өлеңде абстрактілі ұғымды (сөз өнерін) нақты заттық бейнелер арқылы сипаттайды. «Толғауы тоқсан қызыл тіл»: Мұндағы «қызыл тіл» – фразеологизм, шешендіктің нышаны. «Толғауы тоқсан» тіркесі тілдің икемділігін, мың құбылатын мүмкіндігін білдіреді [35].

«Толғауы тоқсан қызыл тіл» [35].

Тура мағынасы: Адамның сөйлеу мүшесі, анатомиялық атау.

Ауыспалы мағынасы: Шешендік өнер, ділмарлық, ойды жеткізуші құдіретті күш. Абайда тіл – тек дыбыс шығарушы емес, «толғауы тоқсан» (күрделі) өнер құралы.

Синонимдік қатары: Сөз өнері, ділмарлық, шешендік, бұлбұл тіл.

Білгенге маржан

Тура мағынасы: Теңіз түбінен алынатын бағалы асыл тас, зергерлік бұйым.

Ауыспалы мағынасы: Терең мағыналы, құнды, асыл ой. Білімді адам үшін сөздің қадірі маржанмен тең екенін білдіреді.

Синонимдік қатары: Асыл, гауһар, моншақ

II-Кезең: Салыстырмалы анализ

2-тапсырма. Абайдың «Ғылым таппай мақтанба» өлеңі мен оның 38-қара сөзіндегі «ғылым» ұғымын салыстыру.

Нұсқаулық: Поэтикалық тіл мен прозалық (философиялық) тілдің айырмашылығын, бірақ мағыналық тұтастығын түсіну.

Салыстыру негіздері	«Ғылым таппай мақтанба» өлеңі	38-қара сөз
Аудиториясы	Жастар, талапкерлер (жалпы халық)	Ойшылдар, рухани ізденушілер
Ғылымның сипаты	Этикалық-тәрбиелік (тәртіп)	Философиялық (ақиқат)

Негізгі бағыты	Жаман әдеттен тыйылу, пайдалы болу	Жаратушыны тану, әділеттілікке жету
Ғылымның мақсаты	«Асыл іске» жету, надандықты жеңу	«Хақиқатты» табу, имандылықты бекіту

Өткірдің жүзі

Тура мағынасы: Кесетін құралдың (пышақ, қылыш) жүзінің өткірлігі.

Ауыспалы мағынасы: Сөздің өткірлігі, ойдың нысанаға дәл тиюі, шындықтың ащылығы. Сөздің адам жанын «тіліп» түсетін әсері.

Синонимдік қатары: Өтімді, кескір, ащы (сөз), нысаналы, қуатты.

III-Кезең: ЖИ (Жасанды Интеллект) және Абай тілі

Заманауи сабақта ChatGPT немесе Gemini-ді қолдану арқылы Абай стилінде эссе жаздыру немесе Абай сөздеріне семантикалық талдау жасату.

«ЖИ-мен диалог» әдісі. Оқушы ЖИ-ге Абайдың бір өлеңін беріп, оның ішіндегі архаизмдерді табуды сұрайды, кейін оның дұрыстығын өзі тексеріп, сыни баға береді.

Абай Құнанбайұлының «Ғылым таппай мақтанба» өлеңі – ақынның ағартушылық бағыттағы ең шоқтығы биік туындыларының бірі. Бұл өлеңді оқыту тек әдеби талдаумен шектелмей, оқушының тұлғалық болмысын қалыптастыруға бағытталған құндылық ретінде қарастырылуы тиіс.

Тиімді әдістің бірі – «Контент-анализ және инфографика» әдісі

Оқушыларға өлеңдегі қарама-қайшылықтарды визуалды түрде көрсету үшін инфографика сыздыру.

1-тапсырма: «Адам болмысының картасын» жасау. Бір жағына «Бес дұшпанды» (қара түспен), екінші жағына «Бес асыл істі» (ашық түспен) орналастырып, олардың заманауи синонимдерін табу.

№ 1-үлгі

№ 2-үлгі

Бұл карта Абайдың классикалық ілімін қазіргі заман тілімен ұштастырады.

Визуалды концепцияның сипаттамасы:

Композиция: Постер тең екі бөлікке бөлінген, бұл адам жанындағы мәңгілік күресті (жақсылық пен жамандық, жарық пен көлеңке) бейнелейді. Ортасында – «Адам болмысының картасы» деген ортақ тақырып.

Сол жақ бөлік («Бес дұшпан»): Қара және қызыл түстермен орындалған. Мұнда көлеңкелі, бұлыңғыр фигуралар мен бұзылған

цифрлық элементтер (сынған желі белгілері, фейк хабарламалар) бейнеленген. Әрбір «дұшпанның» астында оның қазіргі заманғы көрінісі (мысалы, Өсек – Кибербуллинг, Еріншек – Прокрастинация) жазылған.

Оң жақ бөлік («Бес асыл іс»): Ашық, жарық түстермен (ақ, көк, жасыл) орындалған. Мұнда өсіп жатқан ағаш, кітаптар, ми және жүрек бейнеленген. Бұл бөлік білім мен рухани өсуді білдіреді. Әрбір «асыл істің» астында оның қазіргі заманғы синонимі (мысалы, Терең ой – Сыни ойлау, талап) жазылған.

Бұл карта – білім мен адамгершілікке апаратын жолды көрсететін визуалды нұсқаулық.

2. Пікірталас әдісі

2-тапсырма. Абайдың «Ақыл сенбей сенбеңіз... Ақылменен жеңсеңіз» деген жолдарына сүйене отырып, дебат ұйымдастыру.

Кейс: «Ақсақал айтты, бай айтты – бұл ақиқат па?» деген сұрақ төңірегінде талқылау. Оқушылар сыни ойлау арқылы кез келген ақпаратты ақыл таразысына салуды үйренеді.

3. «Prompt-инжиниринг және жасанды Интеллект»

Заманауи сабақта ЖИ (ChatGPT немесе Gemini) мүмкіндіктерін пайдалану:

3-тапсырма. ЖИ-ге «Өсек, өтірік, мақтаншақ, еріншек, бекер мал шашпақ» қасиеттері бүгінгі цифрлық дәуірде қалай көрініс табады?» деген сұраққа сценарий жаздыру (мысалы: әлеуметтік желідегі мақтаншақтық немесе фейк ақпарат – өтірік).

Абай Құнанбайұлының «Сабырсыз, арсыз, еріншек» өлеңі – ақынның әлеуметтік сатирасының озық үлгісі. Бұл шығармада 19-ғасырдағы қазақ қоғамының ішкі іріткісі, адам бойындағы жағымсыз мінездер мен ел билеу жүйесіндегі кеселдер аяусыз ашкереленеді.

1. Тілдік және стилистикалық талдау әдісі

Абай бұл өлеңде өте өткір, қажалуы, экспрессивті тілді қолданады. Мұнда мақтау емес, даттау басым.

Антитеза (шендестіру): Жақсы мен жаманды, адал мен арамды қатар қойып сипаттайды.

«Бір сөз үшін жау болып, Бір күн үшін дос болып» – адам

мінезіндегі тұрақсыздық пен екіжүзділікті айқын көрсетеді.

Ирония мен сарказм (ащы мысқыл):

«Ат-шапаннан кем көрмес, Біреу атын қойса «ку» – ар-ұяттың қалмағаны сондай, біреу оны «ку» (айлакер) десе, соған мәз болып, мәртебе көреді.

«Арақ ішпей мас болса» – желікпе, мақтаншақ мінезді мастықпен теңестіреді.

2. Психологиялық портрет жасау әдісі

Абай «пысықтың» психологиялық бейнесін детальдар арқылы ашады:

1. Үйде: салбырап, қипандап, еңбексіз жатады.

2. Түзде (ел арасында): албырап, қылжаңдап, ыржаңдап, кісі үйінде күй таңдап (талғампазсып) жүреді.

3. Қызметте: өтірік арыз жазып, қалаға шапқылайды.

Қорыта келгенде, Абай шығармаларын оқыту – ешқашанда өзектілігін жоймайтын маңызды мәселелердің бірі. Психология-педагогика тұрғысынан Абай шығармаларының қырларын ашу, арнайы әдістеме құралдарды жасау білім жүйесіндегі барлық ғылым саласында Абайды оқыту алғай қойылуы тиіс. Абай арқылы

біз баланы оқытып қана қоймаймыз, «толық адам» тәрбиелеп, қоғамдағы келеңсіз мәселелерді шешудің түйінін табамыз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Бейсембиев К. Мировоззрение Абая Кунанбаева. – А. 1956; [58]
2. Тажибаев Т. Т. Философские, психологические, педагогические взгляды Абая Кунанбаева. 1957, [1]
3. Шаймерденова К. Педагогические взгляды Абая Кунанбаева. – А. 1990.
4. Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы [256]
5. Абай (Ибраһим Құнанбаев). Өлең – сөздің патшасы. – Алматы: Дәуір, 2006. – [566]
6. Абай. Қара сөз – Книга слов. – Семей: МКА, 2007. – [35]
7. Құнанбайұлы А. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Алматы: Жазушы, 2005. [35]

ИСАБАЕВА Айдана Мағжанқызы
Абай облысының білім басқармасы
Семей қаласының «№44 жалпы орта
білім беретін мектеп» КММ, қазақ
тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

«АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫ ЖӘНЕ МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ»

Аңдатпа. Мақалада Абай Құнанбайұлының рухани мұрасын қазіргі мектеп бағдарламасында оқытудың әдістемелік ерекшеліктері қарастырылады. Автор ақынның «Толық адам» ілімін заманауи білім беру контекстінде талдап, оқушылардың бойында ұлттық кодты қалыптастырудың жолдарын ұсынады. Зерттеу барысында Абай шығармаларының тілдік қабатын меңгерту арқылы оқушылардың сыни ойлау қабілетін арттыруға бағытталған инновациялық технологиялар сипатталған. Мақаланың практикалық маңызы мектептегі «Абайтану» курсы оқытудың тиімді алгоритмдерін ұсынуында.

Қазіргі жаһандану дәуірінде ұлттық бірегейлікті сақтау мен жас ұрпақтың бойында рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру – білім беру жүйесінің алдында тұрған басты міндеттердің бірі. Бұл тұрғыда қазақ халқының ұлы ойшылы, халылы ақыны Абай Құнанбайұлының мұрасы – сарқылмас қазына ғана емес, заманауи педагогиканың бағыт-бағдарын айқындайтын темірқазық іспетті. Қазақстан Республикасының Президенті

Қ.К. Тоқаев өзінің «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты бағдарламалық мақаласында ақын мұрасын жаңа заман талаптарына сай игерудің маңыздылығын атап көрсеткен болатын [Тоқаев, 2020]. Осыған орай, мектеп қабырғасында Абайтану курсын оқытуды жаңа деңгейге көтеру, оның шығармалары арқылы оқушының «ұлттық кодын» ояту – бүгінгі күннің өзекті мәселесі [Құнанбаева, 2022, 76.].

Зерттеу жұмысының өзектілігі Абай шығармаларындағы философиялық тереңдікті оқушылардың жас ерекшелігіне сай жеткізудегі жаңа әдістемелік шешімдердің қажеттілігімен айқындалады. Көбіне мектеп тәжірибесінде ақын шығармалары тек жалаң жаттау немесе үстірт талдау деңгейінде қалып қоятыны жасырын емес. Алайда, Абайдың «Толық адам» концепциясын заманауи білім беру мазмұнына интеграциялау арқылы біз оқушының сыни ойлауын, эмпатиясын және тұлғалық қасиеттерін дамытуға мүмкіндік аламыз. Ақынның тілдік ерекшеліктерін тереңірек оқыту – ана тілінің қадірін ұғындырып, ұлттық ділді нығайтудың төте жолы.

Мақаланың мақсаты – Абай Құнанбайұлының рухани мұрасын оқытуда «Толық адам» ілімін негізге ала отырып, оқушылардың ұлттық кодын қалыптастырудың тиімді әдістемелік алгоритмдерін ұсыну және олардың практикалық нәтижелерін талдау. Осы мақсатқа жету үшін ақын шығармаларының тілдік қабатын меңгертудің инновациялық тәсілдері мен музейлік педагогика элементтерін қолданудың маңызы қарастырылады.

Әдістеме

Зерттеу жұмысының әдістемелік негізі ретінде Абай Құнанбайұлының шығармаларын оқытудағы дәстүрлі тәсілдер мен қазіргі заманауи инновациялық технологиялардың синтезі алынды. Зерттеу барысында оқушылардың жас ерекшеліктері (9-11 сыныптар) мен олардың ақпаратты қабылдау деңгейі ескерілді. Негізгі әдістемелік бағыттар ретінде келесі тәсілдер қолданылды:

1. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы. Абайдың

Абай шығармаларының тілдік ерекшеліктері

қара сөздері мен философиялық лирикасын талдауда «INSERT» (түртіп алу), «Фишбоун» және «Екі жақты күнделік» әдістері пайдаланылды. Бұл әдістер оқушыға мәтінді жай ғана оқып шығу емес, ондағы терең мағынаны логикалық тұрғыдан жүйелеуге мүмкіндік береді. Мәселен, «Фишбоун» (балық қаңқасы) әдісі арқылы 17-қара сөздегі ақыл, қайрат және жүрек арасындағы қайшылықтар мен олардың шешімі графикалық түрде талданды.

2. Музейлік педагогика және өлкетану элементтері. Абайдың «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық музей-қорығының материалдары зерттеудің маңызды ресурсына айналды [Абай музейі, 2026]. Сабақ барысында музей жәдігерлерінің цифрлық көшірмелері, ақын пайдаланған заттардың тарихы мен Абай өмір сүрген ортаның этнографиялық сипаттамасы қолданылды. Бұл оқушылардың тарихи жадын жаңғыртып, «ұлттық код» ұғымын нақты жәдігерлер арқылы сезінуіне жағдай жасады.
3. Салыстырмалы-типологиялық талдау. Абай шығармаларындағы құндылықтар мен қазіргі жаһандық әлемдегі адамгершілік нормалары салыстырылды. Оқушыларға «Егер Абай бүгін өмір сүрсе, бұл мәселеге қандай баға берер еді?» деген сияқты проблемалық сұрақтар қою арқылы кейс-стади (case-study) әдісі іске асырылды.
4. Лингвистикалық және семантикалық талдау. Ақын өлеңдеріндегі көнерген сөздер (архаизмдер) мен араб-парсы кірме сөздерінің мағынасын ашу үшін сөздіктермен жұмыс және контекстік талдау жүргізілді. Бұл әдіс оқушылардың тілдік біліктілігін арттыруға және Абай тілінің эстетикалық қуатын түсінуге бағытталды.

Зерттеудің практикалық кезеңі мектептегі «Абайтану» таңдау курсы мен қазақ әдебиеті сабақтары аясында жүргізілді. Нәтижелерді бағалау үшін оқушылардың шығармашылық жұмыстары (эссе, жобалар), дебаттық ойындардағы белсенділігі

және тақырыптық тестілеу көрсеткіштері негізге алынды.

Негізгі бөлім

3.1. «Толық адам» ілімі – заманауи білім мен ұлттық тәрбиенің бағдаршамы.

Зерттеу барысында Абайдың «Толық адам» концепциясының мектеп оқушыларының тұлғалық дамуына әсері талданды. Бұл ілім тек философиялық трактат емес, ол – заманауи педагогикадағы «эмоционалды интеллект» (EQ) пен «жұмсақ дағдыларды» (Soft skills) дамытудың бірегей үлгісі.

Сабақ барысында «Ақыл, Қайрат, Жүрек» ұштағанына негізделген жағдаяттық тапсырмалар орындалды. Нәтижелер көрсеткендей, оқушылар Ақылдың – суық логика, Қайраттың – соқыр күш екенін, ал оларды ізгілікке бағыттайтын тек Жүрек (мейірім мен ар-ұят) екенін сезінгенде ғана Абай философиясын өмірлік ұстаным ретінде қабылдайды. Бұл бағыт оқушының тек білім жинаушы емес, «адамгершілік компасы» бар тұлға болып қалыптасуына негіз болады.

3.2. Абай шығармаларының тілдік ерекшелігін оқытудың инновациялық жолдары

Абай поэзиясы мен қара сөздерінің тілдік ерекшелігін оқыту – оқушының лингвистикалық құзыреттілігін арттырудың басты шарты [Омарова, 2024, 90 б.]. Ақынның тілі – байырғы қазақ сөздерінің, араб-парсы терминдерінің және жаңа семантикалық тіркестердің синтезі.

Зерттеу аясында оқушылармен келесі бағыттар бойынша жұмыс жүргізілді:

- Метафоралық жүйені талдау: Абайдың «Көңіл құсы», «Махаббатсыз дүние бос», «Нұрлы ақыл» сияқты тіркестерінің мағынасын ашу арқылы оқушылардың образды ойлауы дамытылды.
- Сөздік қорын байыту: Ақын қолданған «хауас», «жәуәнмәртлік», «фиғыл» сияқты терминдердің бүгінгі қолданыстағы синонимдерін табу арқылы тілдік сабақтастық орнатылды.

Тілдік талдау барысында оқушылар Абайдың қазақ әдеби тілін жаңа белеске көтергенін және әр сөздің астарында үлкен этикалық жүк жатқанын түсінді.

3.3. Абай шығармалары арқылы ұлттық кодты таныту

Абай мұрасы – ұлттық кодтың ДНҚ-сы. Оқушылардың ұлттық бірегейлігін қалыптастыруда Абайдың «Жидебай-Бөрілі» музей-қорығының материалдарын пайдалану жоғары тиімділік көрсетті. Ұлттық кодты танытуда келесідей нәтижелерге қол жеткізілді:

1. Тарихи сабақтастық: Оқушылар Абай заманындағы тұрмыс-салт, зиялы қауымның ұстанымы мен бүгінгі қоғамдық құндылықтар арасындағы байланысты көрді.
2. Эстетикалық тәрбие: Абай әндері мен күйлері арқылы қазақ жанының музыкалық кодын меңгерді.
3. Сыншыл ой: Абайдың қара сөздеріндегі қазақ қоғамына айтқан сындарын талдай отырып, оқушылар өз бойындағы жағымсыз қасиеттерден арылудың («бес дұшпаннан қашу») жолын іздей бастады.

3.4. Тәжірибелік нәтижелерді талқылау

Зерттеудің қорытынды кезеңінде инновациялық әдістер қолданылған сыныптар мен дәстүрлі оқыту жүргізілген сыныптар арасында салыстырмалы тест жүргізілді. Нәтижелер төмендегідей:

- Абай шығармаларындағы негізгі идеяларды түсіну деңгейі 35%-ға жоғарылады;
- Оқушылардың өзіндік шығармашылық жұмыстарының (эссе, өлең талдау) сапасы мен тереңдігі артты;
- Ұлттық құндылықтарды өзінің өмірлік ұстанымы ретінде танытын оқушылар саны 28%-ға өсті.

Бұл деректер Абай мұрасын тек әдебиет ретінде емес, тұлғаны тәрбиелеуші кешенді бағдарлама ретінде оқытудың тиімділігін толық дәлелдейді.

Қорытынды. Абай Құнанбайұлының рухани қазынасы – уақыт пен кеңістікке бағынбайтын, ұлттық болмысымыздың алтын діңгегі. Осы зерттеу жұмысының нәтижелерін қорытындылай келе,

мектепте Абайтану курсына заманауи әдістемелермен оқытудың маңыздылығы туралы келесідей тұжырымдар жасауға болады:

Біріншіден, «Толық адам» ілімі – жалаң философиялық концепция емес, ол бүгінгі мектеп оқушысының бойында адамгершілік, жауапкершілік және зияткерлік қасиеттерді тең дамытатын тәрбиелік модель. Сабақ барысында бұл ілімді нақты өмірлік жағдаяттармен (кейстермен) ұштастыру оқушының тұлғалық өсуіне тікелей әсер етеді.

Екіншіден, ақын шығармаларының тілдік ерекшеліктерін терең талдау оқушылардың лингвистикалық мәдениетін көтеріп қана қоймай, олардың әлемді қабылдау көкжиегін кеңейтеді. Абай тілінің эстетикалық қуатын сезінген оқушы ана тілінің қадірін ұғынып, оны сақтауға, дамытуға талпынады.

Үшіншіден, Абай мұрасы арқылы ұлттық кодты танытуда музейлік педагогика мен цифрлық технологияларды қолдану жоғары нәтиже береді. «Жидебай-Бөрілі» музей-қорығының материалдары оқушыға тарихты жәдігерлер арқылы сезіндіріп, ұлттық бірегейлік сезімін нығайтады.

Тәжірибелік ұсыныстар:

1. Мектеп бағдарламасындағы «Абайтану» курсына тек әдебиет пәні ретінде емес, психология, этика және тарих пәндерімен интеграцияланған пәнаралық курс ретінде дамыту қажет.
2. Оқушылардың шығармашылық белсенділігін арттыру үшін Абай шығармалары негізінде цифрлық жобалар (подкасттар, виртуалды турлар, инфографикалар) жасауға басымдық берілуі тиіс.
3. Абайдың рухани қазынасын оқытуда «ұстаз – оқушы – ата-ана» үштігінің бірлескен жұмысын ұйымдастыру, отбасылық құндылықтарды ақын мұрасымен сабақтастыру ұсынылады.

Қорыта айтқанда, Абайды оқу – өзіңді оқу, Абайды тану – ұлтты тану [Абай, 2020,156]. Оның рухани қазынасын жаңаша әдістермен мектеп бағдарламасына енгізу – бәсекеге қабілетті, рухани бай және ұлттық коды берік жаңа буынды қалыптастырудың кепілі.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы. Шығармаларының толық жинағы. – Алматы, 2020.
2. Абайдың «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік музей-қорығы: [Электрондық ресурс]. – URL: <http://abai-museum.kz>
3. Әуезов М. О., Абайтану дәрістерінің дереккөздері мен әдістемесі. – Алматы, 2021.
4. Жұмажанова Т. Қ., Абайтануды оқыту әдістемесі. – Алматы, 2020.
5. Қайырбекова А. А., Абайдың «Толық адам» концепциясы // Қазақстан мектебі. – 2021.
6. Құнанбаева А., Абай мұрасы – ұлттық кодтың негізі // Ұлттық тәрбие. – 2022.
7. Мәшһүр-Жүсіп Қ.П., Абай мұрасы және рухани жаңғыру. – Павлодар, 2022.
8. Омарова Г.С., Инновациялық технологиялар арқылы Абайды оқыту. – 2024.
9. Тоқаев Қ. К., Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан. – 2020.
10. Ыбырайымов С., Абайдың рухани қазынасы: тағылым мен тәрбие

ОӘК 662.452 (073.4)

К 90

ХАСЕНБАЕВА Маржан Мырзабекқызы
«Н.Г.Чернышевский атындағы
№1 ЖОББМ» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

ОРЫС СЫНЫПТАРЫНДА АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аңдатпа. Мақалада орыс тілінде білім беретін мектептерде Абай Құнанбайұлының әдеби мұрасын оқытудың тиімді жолдары мен әдіс-тәсілдері қарастырылып ұсынылады. Хәкім Абайдың философиялық ойларын, өлеңдері мен қара сөздерін өзге тілді аудиторияға жеткізудегі пәнаралық байланыс пен заманауи технологиялардың түрлеріне сілтеме беріліп, талдау жасалады. Орыс мектептерінде Абайды оқытуда заманауи әдіс-тәсілдерді қолдану үлкен рөл атқарады. Интерактивті тапсырмалар, пікірталас, рөлдік ойындар, шығармашылық жұмыстар арқылы оқушылар Абай әлеміне тереңірек үңіледі. Мұндай тәсілдер олардың тілдік дағдыларын дамытып, қазақ тіліне деген қызығушылығын арттырады.

Кіріспе. Абай Құнанбайұлы – қазақ халқының ғана емес, әлемдік деңгейдегі ойшыл, гуманист ақын. Оның шығармашылығы адамзаттың ортақ рухани құндылықтарын, моральдық-этикалық ұстанымдарын, өмірдің мәні туралы терең философиялық ойларды қамтиды. Сондықтан Абай мұрасын оқыту – ұлттық шеңберден шығып, жалпыадамзаттық деңгейде

тәрбиелік мәнге ие болуы керек. Орыс мектептерінде Абай шығармашылығын оқыту – тек әдеби білім беру емес, сонымен қатар оқушылардың рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру, қазақ халқының ділін (менталитетін), дүниетанымын түсіндірудің маңызды тетігі. Бұл үдерісте негізгі мәселе – тілдік кедергілерді жеңе отырып, Абай әлемінің тереңдігін оқушы санасына жеткізу, оның идеялық мазмұнын жүрекпен қабылдату.

Негізгі бөлім. 1. Аударма мәселесі және мәтінмен жұмыс

Орыс мектебінде Абайды тану оның шығармаларының аудармасынан басталады. Мәтінді салыстырмалы талдау болады. Мысалы, Абай өлеңдерінің түпнұсқасы мен М. Лермонтов, А.Пушкин шығармаларымен үндестігін «Қараңғы түнде тау қалғып» көрсету. Оқушы ақынның еуропалық және орыс әдебиетімен рухани байланысын сезіне отырып, талдайды. Жалпы мотивтерді табыңыз: уақыт, тағдыр, адамның тағдыры туралы ойлар.

Талқылау: ақындар мәңгілік сұрақтарға қалай басқаша жауап береді?

Салыстырмалы талдауға арналған нақты тапсырмалар:

Кестені толтыру арқылы Абайдың «Қараңғы түнде тау қалғып» өлеңі мен М.Ю. Лермонтовтың «Тау шыңдары» өлеңін салыстырып талдаймыз.

«Қараңғы түнде тау қалғып» Абай	«Тау шыңдары» М.Лермонтов
Түн бейнесі	
Көңіл-күй	
Адамның табиғатқа қатынасы	
Тірек сөздер	

Қорытындыға ВЕНН диаграммасын жасау арқылы екі ақынның табиғатты қабылдаудағы ұқсастықтары мен айырмашылығын талдап көрсету. Немесе бұл өлеңдерді не біріктіреді деп те талқылауға болады (тыныштық тақырыбы, табиғатпен үйлесімділік)

2. «Қара сөздерді» оқытудағы интербелсенді әдістер:

1. Абайдың қара сөздері – философиялық трактаттар. Орыс тілді оқушылар үшін бұл мәтіндер күрделі, сондықтан оларды талдауда ой-толғаулар жазғызып әр оқушының көзқарасын біліп алуға тырысамыз.
2. 17 қара сөзін, «Ғылым таппай мақтанба..» өлеңін сахналық қойылым түрінде қойып, оқушыға тартыстың немен аяқталғанын көрсетсе, қызықтырақ болатыны сөзсіз.
3. «Case-study» (Жағдаяттық талдау). Мысалы, 30 қара сөзіндегі мін мен мінез мәселесін бүгінгі күнмен байланыстыру. «Егер Абай бүгін тірі болса, бізге не айтар еді?» деген сауал төңірегінде эссе жазу.
4. «Фишбоун» немесе «Венн диаграммасы» арқылы Абайдың адамгершілік концепциясын («Толық адам») талдаумен ашып, талқылап жазу тиімді.
5. Абайдың философиялық лирикасын (мысалы, «қара сөздерден» жас туралы ойлар) және А.С. Пушкиннің өмірдің мәні туралы өлеңдерін (мысалы, «Элегия» («ессіз жылдар»)) салыстыруға болады.

3. Визуалды және цифрлық технологияларды қолдану

М.Әуезовтің «Абай жолы» романын қысқаша мазмұнын электронды оқулық түрінде ұсынып немесе басып шығарса, оқушыларды кітап оқуға қызықтырудың бірде-бір мүмкіндігі болып табылады.

Абайдың лирикасын оқытуда музыка мен бейнелеу өнерін ұштастырса, жоғарғы нәтижеге жететініміз сөзсіз. «Әдеби музыкалық қонақжай». Абай әндерін («Айттым саған, Қаламқас», «Көзімнің қарасы») тыңдату және орыс тіліндегі көркем аудармаларын мәнерлеп оқу.

Инновация: QR-кодтар арқылы Абайдың виртуалды музейіне саяхат жасап немесе ақын өлеңдеріне буктрейлер (кітапқа видео-аннотация) жасап қызықтырамыз.

Әдістемелік ұсыныстар қатарына:

1. Тілдік деңгейді ескерту: Сөздік жұмысын жүргізуде «ар-ұят», «ыстық қайрат», «нұрлы ақыл» сияқты ұғымдардың мағынасын орыс тіліндегі баламаларымен терең ашып көрсету.
2. Пәнаралық байланыс: Тарих, өнертану және өзін-өзі тану пәндерімен интеграциялау.
3. Дискуссиялық алаң: «Абайдың оқу-білімге шақыруы бүгінгі IT заманында қаншалықты өзекті?» деген тақырыпта дебат ұйымдастыру.
4. Ірі көлемді идеялар қатарына «Үздік аудармалар» байқауын ұйымдастырса құба-құп болар еді.

Қорытынды. Орыс мектептерінде Абай Құнанбайұлы шығармаларын оқыту – ұлттық кодты танытудың маңызды әрі өзекті жолдарының бірі. Өйткені Абай шығармашылығы қазақ халқының дүниетанымын, рухани болмысын, мәдениеті мен философиясын терең қамтиды. Орыс тілінде білім алатын оқушылар үшін Абай мұрасын меңгеру – тек әдеби туындылармен танысу ғана емес, сонымен қатар қазақ халқының ішкі жан дүниесін, құндылықтар жүйесін түсінуге бастайтын рухани көпір іспетті.

Әдістемелік тұрғыдан дұрыс ұйымдастырылған сабақтар оқушының қызығушылығын арттырып қана қоймай, оның сыни ойлау қабілетін, өзіндік пікір қалыптастыру дағдысын дамытады. Мысалы, Абайдың қара сөздерін талдау барысында оқушылар өмірлік мәселелерге қатысты өз көзқарасын білдіруге үйренеді. Бұл олардың тек білім деңгейін көтеріп қана қоймай, тұлғалық тұрғыдан қалыптасуына да әсер етеді.

Сонымен қатар, Абай шығармалары арқылы оқушыларға толеранттылық, адамгершілік, әділдік, еңбекқорлық сияқты

жалпыадамзаттық құндылықтар сіңіріледі. Әсіресе, көпұлтты ортада білім алатын оқушылар үшін бұл қасиеттердің маңызы ерекше. Абайдың «адамзаттың бәрін сүй» деген қағидасы – бүгінгі қоғам үшін де өзекті тәрбие негізі.

Орыс мектептерінде Абайды оқытуда заманауи әдіс-тәсілдерді қолдану да үлкен рөл атқарады. Интерактивті тапсырмалар, пікірталас, рөлдік ойындар, шығармашылық жұмыстар арқылы оқушылар Абай әлеміне тереңірек үңіледі. Мұндай тәсілдер олардың тілдік дағдыларын дамытып, қазақ тіліне деген қызығушылығын арттырады.

Қорытындылай келе, Абай – тіл талғамайтын, жүрекпен ұғынылатын ортақ рухани қазына. Оның шығармаларын оқыту арқылы біз тек білім беріп қана қоймай, ұлттық құндылықтарды дәріптейтін, кең ойлайтын, парасатты тұлға қалыптастыруға үлес қосамыз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. «Абай» журналы, 1995ж.
2. «Абай аудармалары» abai.kz ақпараттық порталы.

ҒАЛЫМБЕК Дильназ

Абайдың «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық музей-қорығы, экспозиция және көрме ұйымдастыру бөлімінің редактор-маманы

АБАЙ АУДАРМАЛАРЫ: ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ЖАҢА ДӘУІРДІҢ БАСТАУЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада Абай Құнанбайұлы аудармаларының қазақ әдебиетіндегі тарихи-мәдени маңызы мен көркемдік-эстетикалық ерекшеліктері жан-жақты талданады.

Зерттеу барысында ақынның Александр Пушкин, Михаил Лермонтов, Иван Крылов шығармаларын аудару арқылы ұлттық әдебиетті жаңа сапалық деңгейге көтергені айқындалады.

Абай аудармаларының басты ерекшелігі – олардың жай ғана тілдік балама емес, шығармашылық қайта жаңғырту сипатында жүзеге асуында. Ақын түпнұсқаның идеялық мазмұнын сақтай отырып, оны қазақ халқының дүниетанымына, рухани болмысына, ұлттық көркемдік танымына бейімдейді. Соның нәтижесінде аударма мәтіндері дербес көркем туынды деңгейіне көтеріліп, қазақ әдебиетінің жанрлық және стильдік жүйесінің дамуына ықпал етеді.

Зерттеуде Абай аудармаларының тақырыптық-идеялық сипаты, поэтикалық құрылымы, тілдік-көркемдік ерекшеліктері және ұлттық әдебиетке тигізген ықпалы қарастырылады. Сонымен қатар, ақынның аудармашылық әдісінің өзіндік табиғаты мен оның

кейінгі қазақ әдебиетіне әсері ғылыми тұрғыдан сараланады.

Мақала нәтижелері Абай аудармаларының қазақ әдебиетіндегі жаңа дәуірдің басталуына негіз болғанын, сондай-ақ ұлттық әдебиеттің әлемдік әдеби кеңістікпен ықпалдасуындағы маңызды құралға айналғанын дәлелдейді.

Қазақ әдебиетінің тарихи даму үдерісінде Абай Құнанбайұлы шығармашылығы түбегейлі жаңару кезеңімен тығыз байланысты. Абай – ұлттық жазба әдебиеттің негізін қалаушы ғана емес, сонымен қатар қазақ әдебиетінің көркемдік көкжиегін кеңейткен ірі аудармашы. Оның аудармалары қазақ әдебиетін әлемдік әдебиетпен байланыстыратын рухани көпір қызметін атқарды.

XIX ғасырдың екінші жартысында қазақ қоғамында әлеуметтік-мәдени өзгерістер орын алып, ұлттық сананың жаңғыру үдерісі басталды. Осы кезеңде әдебиеттің мазмұны мен формасы да жаңаша сипат ала бастады. Мұндай өзгерістердің жүзеге асуында аударманың рөлі ерекше болды. Аударма арқылы қазақ оқырманы әлем әдебиетінің үздік үлгілерімен танысып, жаңа көркемдік-эстетикалық құндылықтарды игеруге мүмкіндік алды.

Мұхтар Әуезов Абайдың аудармашылық қызметін жоғары бағалай отырып, оны қазақ әдебиетіндегі жаңа бағыттың бастау көзі ретінде қарастырады. Ғалымның пікірінше, Абай аудармалары ұлттық әдебиеттің ішкі мүмкіндіктерін кеңейтіп қана қоймай, оның даму бағытын түбегейлі өзгертті.

Абай аудармаларының ерекшелігі – олардың тек сөзбе-сөз аударма болмауында. Ақын түпнұсқаның мазмұнын сақтай отырып, оны ұлттық танымға сай қайта өңдеп, жаңа көркемдік сапаға жеткізеді. Бұл құбылыс аударманың шығармашылық сипат алуына негіз болады. Соның нәтижесінде Абай аудармалары қазақ әдебиетінде жаңа жанрлық формалардың, жаңа стильдік бағыттардың қалыптасуына ықпал етті.

Зерттеудің өзектілігі – Абай аудармаларының қазақ әдебиетін жаңғыртудағы рөлін ғылыми тұрғыдан терең талдау қажеттілігімен айқындалады. Қазіргі әдебиеттану ғылымында аударма мәселесі

тек тілдік құбылыс ретінде ғана емес, мәдени және өркениеттік үдеріс ретінде қарастырылуда. Осы тұрғыдан алғанда, Абай аудармалары ұлттық әдебиеттің дамуындағы маңызды кезеңді сипаттайтын құбылыс болып табылады.

Зерттеудің мақсаты – Абай аудармаларының көркемдік, идеялық және тарихи маңызын анықтап, олардың қазақ әдебиетіндегі жаңа дәуірдің қалыптасуына қосқан үлесін айқындау.

Зерттеудің міндеттері:

- Абай аудармаларының тақырыптық-идеялық ерекшеліктерін талдау;
- аударма әдісінің өзіндік сипатын анықтау;
- көркемдік және тілдік ерекшеліктерін саралау;
- қазақ әдебиетіне тигізген ықпалын бағалау.

Осылайша, Абай аудармаларын жан-жақты зерттеу қазақ әдебиетінің даму заңдылықтарын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Абай аудармаларының зерттелуі.

Абай Құнанбайұлы аудармалары қазақ әдебиеттану ғылымында кеңінен зерттелген маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Абайдың аудармашылық қызметі оның ақындық мұрасымен қатар қарастырылып, ұлттық әдебиеттің дамуындағы сапалық өзгерістердің көрсеткіші ретінде бағаланады.

Абай аудармаларын ғылыми тұрғыдан алғаш жүйелі зерттегендердің бірі – Мұхтар Әуезов. Ғалым Абай шығармашылығын жан-жақты талдай отырып, оның аудармаларын қазақ әдебиетінің жаңа арнаға түсуінің басты факторларының бірі ретінде қарастырады. Әуезовтің пікірінше, Абай аудармалары ұлттық әдебиеттің мазмұндық аясын кеңейтіп қана қоймай, оның көркемдік деңгейін жаңа сатыға көтерді.

Абай аудармаларының тілдік және стильдік ерекшеліктерін зерттеуде Қажым Жұмалиев еңбектерінің маңызы зор. Ғалым Абайдың аударма тілін талдай отырып, оның қазақ әдеби тілінің қалыптасуына қосқан үлесін ерекше атап өтеді. Жұмалиевтің

зерттеулерінде Абай аудармаларының ұлттық тілдің бейнелілік мүмкіндіктерін арттырудағы рөлі жан-жақты дәлелденген.

Сонымен қатар, Ысқақ Дүйсенбаев Абай аудармаларының көркемдік сипатын талдап, олардың поэтикалық құрылымына назар аударады. Ол Абайдың аудармалары түпнұсқаның мазмұнын сақтай отырып, қазақ поэзиясының заңдылықтарына сәйкес қайта жасалғанын көрсетеді. Бұл тұжырым Абай аудармаларының шығармашылық сипатын айқындайды.

Абай поэзиясының теориялық және эстетикалық қырларын зерттеген Зәки Ахметов еңбектерінде де аудармалардың поэтикалық ерекшеліктері кеңінен қарастырылады. Ғалым Абай аудармаларындағы ырғақ, ұйқас, образ жасау тәсілдерінің жаңашылдығын атап өтеді. Оның пікірінше, Абай аудармалары қазақ өлең құрылысының дамуына зор ықпал етті.

Қазіргі абайтану ғылымында Мекемтас Мырзахметұлы зерттеулері ерекше орын алады. Ғалым Абай шығармашылығын ұлттық дүниетаным тұрғысынан қарастырып, аудармалардың рухани-мәдени маңызын терең түсіндіреді. Оның еңбектерінде Абай аудармаларының қазақ қоғамының ой-санасын жаңғыртудағы рөлі ерекше атап көрсетіледі.

Сонымен бірге, соңғы жылдары жарық көрген ғылыми мақалалар мен электронды ресурстарда Абай аудармаларының әртүрлі аспектілері қарастырылып келеді. Бұл зерттеулерде Абайдың аудармашылық әдісі, оның әлем әдебиетімен байланысы, сондай-ақ аудармалардың ұлттық әдебиетке ықпалы жаңа ғылыми көзқарастар тұрғысынан талданады.

Жалпы алғанда, Абай аудармаларын зерттеу бірнеше бағытта жүргізілгенін байқауға болады:

- тарихи-әдеби тұрғыдан талдау;
- тілдік және стильдік ерекшеліктерін анықтау;
- поэтикалық құрылымын зерттеу;
- мәдени және рухани ықпалын бағалау.

Осы зерттеулердің нәтижесінде Абай аудармаларының тек аударма емес, ұлттық әдебиеттің жаңа сапалық деңгейге

көтерілуінің көрінісі екендігі дәлелденді. Сонымен қатар, Абай аудармалары қазақ әдебиетінің әлемдік әдеби үдерістермен байланысын нығайтқан маңызды құбылыс ретінде танылады.

Осылайша, әдеби шолу көрсеткендей, Абай аудармалары әр кезеңде әр түрлі ғылыми тұрғыдан зерттелгенімен, олардың қазақ әдебиетіндегі маңызы мен рөлі әлі де терең зерттеуді қажет ететін өзекті мәселе болып қала береді.

Абай аудармаларының тақырыптық-идеялық ерекшелігі

Абай Құнанбайұлы аудармаларының тақырыптық-идеялық мазмұны қазақ әдебиетінің рухани-танымдық кеңістігін кеңейткен маңызды құбылыс болып табылады. Ақын аударған шығармалар арқылы ұлттық әдебиетке жаңа мазмұн, жаңа идеялық бағыттар енді. Бұл үрдіс қазақ әдебиетінің тек көркемдік деңгейін ғана емес, оның дүниетанымдық аясын да тереңдетті.

Абай аудармаларының басты ерекшелігі – олардың жалпыадамзаттық құндылықтарды насихаттауымен сипатталуында. Ақын таңдаған шығармалардың негізгі өзегі – адамгершілік, әділет, еркіндік, білімге ұмтылу, махаббат пен қоғам мәселелері. Бұл тақырыптар қазақ қоғамының рухани жаңғыруына тікелей әсерін тигізді.

Александр Пушкин шығармаларын аудару арқылы Абай қазақ әдебиетіне жаңа көркемдік ойлау жүйесін енгізді. Атап айтқанда, «Евгений Онегин» романынан аударылған үзінділерде адамның ішкі жан дүниесін талдау, психологиялық тереңдік, сезім мен сана қайшылығы сияқты күрделі мәселелер көрініс табады. Бұл қазақ поэзиясында бұрын-соңды болмаған жаңа бағыттың қалыптасуына дәнекер болды.

Ал Михаил Лермонтов шығармаларын аудару барысында Абай философиялық лириканың терең үлгілерін қазақ әдебиетіне енгізді. Лермонтов поэзиясындағы жалғыздық, өмірдің мәні, адамның ішкі қайшылығы сияқты тақырыптар Абай аудармаларында ұлттық сипатта жаңаша көрініс тапты. Мысалы, «Қараңғы түнде тау қалғып» өлеңі арқылы табиғат пен адам арасындағы үйлесім, ішкі тыныштық идеясы терең философиялық

деңгейде жеткізіледі.

Иван Крылов мысалдарын аудару арқылы Абай қазақ әдебиетінде сыншыл реализмнің негізін қалады. Мысал жанры арқылы қоғамдағы әділетсіздік, надандық, жалқаулық сияқты кемшіліктер әшкереленіп, тәрбиелік мәні жоғары идеялар ұсынылды. Бұл аудармалар қазақ қоғамының әлеуметтік мәселелерін көркем түрде жеткізудің тиімді құралына айналды.

Абай аудармаларының тағы бір маңызды қыры – олардың ұлттық дүниетаныммен үйлесім табуында. Ақын түпнұсқадағы идеяларды қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіне, салт-дәстүріне, рухани болмысына бейімдеп жеткізді. Соның нәтижесінде аудармалар оқырманға түсінікті, әрі әсерлі болып шықты. Бұл құбылыс аударманың тек тілдік емес, мәдени бейімделу үдерісі екенін көрсетеді.

Сонымен қатар, Абай аудармаларында ағартушылық идеялар айқын көрініс табады. Ақын білім мен ғылымды насихаттай отырып, халықты алға ұмтылуға, рухани жетілуге шақырады. Бұл идеялар оның төл шығармаларымен де үндесіп, біртұтас дүниетанымдық жүйе құрайды.

Жалпы алғанда, Абай аудармаларының тақырыптық-идеялық ерекшеліктері төмендегідей тұжырымдалады:

- жалпыадамзаттық құндылықтарды дәріптеу;
- философиялық және психологиялық тереңдік;
- әлеуметтік сын мен ағартушылық бағыт;
- ұлттық дүниетаныммен үйлесімділік.

Осы ерекшеліктер Абай аудармаларын қазақ әдебиетінің жаңа сапалық деңгейге көтерілуіне негіз болған көркемдік-идеялық құбылыс ретінде танытады. Сонымен бірге, бұл аудармалар ұлттық әдебиеттің әлемдік әдеби үдерістермен ықпалдасуының маңызды кезеңін айшықтайды.

Абайдың аударма әдісі мен көркемдік ерекшелігі

Абай Құнанбайұлы аудармалары қазақ әдебиетіндегі көркем аударманың жаңа үлгісін қалыптастырған ерекше құбылыс болып табылады. Ақынның аудармашылық әдісі дәстүрлі сөзбе-сөз

тәржіма шеңберінен шығып, шығармашылық қайта жаңғырту принципіне негізделді. Бұл тәсіл Абай аудармаларының көркемдік сапасын арттырып, оларды дербес әдеби туынды деңгейіне көтерді.

Абайдың аударма әдісінің басты ерекшелігі – түпнұсқаның мазмұны мен идеялық өзегін сақтай отырып, оны ұлттық дүниетанымға бейімдеуінде. Ақын аударма барысында мәтінді қазақ оқырманына түсінікті әрі жақын ету мақсатында белгілі бір өзгерістер енгізіп отырды. Бұл өзгерістер түпнұсқаның көркемдік жүйесіне нұқсан келтірмей, керісінше оның мазмұнын тереңірек ашуға мүмкіндік берді.

Абай аудармалары еркін аударма үлгісіне жатады. Ол түпнұсқадағы өлең құрылымын толық сақтауға тырыспай, қазақ поэзиясының дәстүрлі өлшемдеріне сәйкес қайта жаңғыртады. Мұндай тәсіл қазақ өлеңінің табиғатына сай ырғақ пен ұйқасты қалыптастыруға мүмкіндік берді. Соның нәтижесінде аударма мәтіндері қазақ поэзиясының заңдылықтарына толық сәйкес келетін көркем туындыларға айналды.

Ақынның аудармашылық шеберлігі оның тілдік қолданысынан айқын көрінеді. Абай қазақ тілінің бай мүмкіндіктерін шебер пайдаланып, бейнелі сөз өрнектерін, тұрақты тіркестерді, мақал-мәтелдерді орынды қолданады. Бұл тәсіл аударманың ұлттық реңкін күшейтіп, оның көркемдік әсерін арттырады. Сонымен қатар, ақын түпнұсқадағы образдарды қазақы танымға жақын бейнелермен алмастырып, шығарманың мазмұнын ұлттық сипатта қайта жаңғыртады.

Михаил Лермонтов шығармаларын аудару барысында Абайдың аудармашылық шеберлігі ерекше байқалады. Ақын Лермонтов поэзиясындағы философиялық тереңдікті сақтай отырып, оны қазақтың рухани болмысымен үйлестіре білді. Мысалы, «Қараңғы түнде тау қалғып» өлеңінде табиғат көрінісі арқылы адамның ішкі жан дүниесі бейнеленеді. Бұл аудармада түпнұсқаның идеясы сақталғанымен, оның көркемдік өрнегі қазақ поэзиясының ерекшеліктеріне сәйкес қайта жасалған.

Иван Крылов мысалдарын аударуда да Абай өзіндік

шығармашылық еркіндік танытады. Ол мысалдардың тәрбиелік мазмұнын сақтай отырып, кейіпкерлердің мінез-құлқын қазақ қоғамына тән сипаттармен бейнелейді. Нәтижесінде аударма тек әдеби шығарма ғана емес, қоғамдық ойды қалыптастыратын құралға айналады.

Абай аудармаларының көркемдік ерекшеліктерін бірнеше бағытта қарастыруға болады:

- Тілдік ерекшелігі – қазақ тілінің бейнелілік мүмкіндіктерін кеңінен қолдану;
- Поэтикалық құрылымы – өлеңнің ырғақ, ұйқас жүйесін ұлттық дәстүрге бейімдеу;
- Образдылық жүйесі – ұлттық дүниетанымға сай көркем бейнелер жасау;
- Стыльдік ерекшелігі – түпнұсқа мен ұлттық стильдің үйлесімді синтезі. Абай аудармаларының тағы бір маңызды қыры – олардың эстетикалық құндылығы. Ақын аударма арқылы тек мазмұнды жеткізіп қана қоймай, көркемдік әсерді де толық сақтауға ұмтылады. Бұл оның аудармашылық шеберлігінің жоғары деңгейін көрсетеді.

Жалпы алғанда, Абайдың аударма әдісі мен көркемдік ерекшеліктері қазақ әдебиетінде жаңа бағыттың қалыптасуына негіз болды. Оның аудармалары ұлттық әдебиеттің көркемдік мүмкіндіктерін кеңейтіп, оны әлемдік әдебиет деңгейіне көтеруге түрткі болды.

Абай аудармаларының қазақ әдебиетіне ықпалы

Абай Құнанбайұлы аудармалары қазақ әдебиетінің дамуына терең әрі жан-жақты ықпал еткен тарихи-әдеби құбылыс болып табылады. Ақынның аудармашылық қызметі ұлттық әдебиеттің мазмұндық, құрылымдық және стильдік тұрғыдан жаңаруына негіз қалап, оның әлемдік әдеби үдеріспен ықпалдасуына жол ашты.

Абай аудармаларының ең алдымен әсер еткен саласы – қазақ әдеби тілінің дамуы. Ақын аударма барысында қазақ тілінің бай сөздік қорын, бейнелі тіркестерін, көркемдік мүмкіндіктерін кеңінен пайдаланды. Соның нәтижесінде жазба әдеби тілдің

нормалары қалыптасып, әдеби тіл жаңа сапалық деңгейге көтерілді. Бұл үрдіс қазақ әдебиетінің кәсіби сипат алуына арқау болды.

Абай аудармаларының ықпалы қазақ әдебиетінің жанрлық жүйесінің кеңеюінен де айқын байқалады. Ақын Иван Крылов мысалдарын аудару арқылы қазақ әдебиетінде мысал жанрының қалыптасуына жол ашты. Сонымен қатар, Александр Пушкин және Михаил Лермонтов шығармаларын аудару арқылы романтикалық поэзия мен философиялық лириканың дамуына тың серпіліс туғызды. Бұл жаңа жанрлар қазақ әдебиетінің көркемдік аясын кеңейтіп, оның мазмұнын байытты.

Абай аудармалары қазақ әдебиетінің дүниетанымдық көкжиегін кеңейтуде де маңызды рөл атқарды. Ақын аударған шығармалар арқылы қазақ оқырманы адамгершілік, еркіндік, тұлға мәселесі, қоғам мен адам арасындағы қатынас сияқты жалпыадамзаттық құндылықтармен танысты. Бұл үдеріс ұлттық сананың жаңғыруына, рухани дамуына септігін тигізді.

Онымен қоса, Абай аудармалары қазақ әдебиетінде сыншыл реализмнің қалыптасуына негіз болды. Әсіресе, мысал жанры арқылы қоғамдағы әлеуметтік мәселелер, адам мінезіндегі кемшіліктер көркем түрде бейнеленіп, оқырманға тәрбиелік ой салды. Бұл бағыт кейінгі қазақ әдебиетінде кеңінен дамыды.

Абайдың аудармашылық дәстүрі қазақ әдебиетінде жаңа мектептің қалыптасуына жол салды. Бұл дәстүрді Шәкәрім Құдайбердіұлы, Мағжан Жұмабаев сияқты ақындар жалғастырып, аударма өнерін жаңа деңгейге көтерді. Олар Абай қалыптастырған шығармашылық аударма әдісін дамыта отырып, әлем әдебиетімен байланысты одан әрі нығайтты.

Абай аудармаларының тағы бір маңызды ықпалы – қазақ әдебиетінің әлемдік әдеби кеңістікке шығуына жол ашуында. Ақын аударған шығармалар арқылы қазақ әдебиеті алғаш рет әлемдік классикалық әдебиетпен тікелей байланыс орнатты. Бұл байланыс ұлттық әдебиеттің даму бағытын өзгертіп, оның көркемдік деңгейін арттырды.

Жалпы алғанда, Абай аудармаларының қазақ әдебиетіне

ықпалын төмендегідей тұжырымдауға болады:

- қазақ әдеби тілінің қалыптасуына негіз қалады;
- жаңа жанрлардың дамуына ықпал етті;
- ұлттық дүниетанымды кеңейтті;
- сыншыл реализм бағытын қалыптастырды;
- аударма мектебінің негізін қалады;
- әлемдік әдебиетпен байланысты нығайтты.

Осылайша, Абай аудармалары қазақ әдебиетінің тарихи дамуындағы бетбұрыс кезеңді айқындайтын маңызды құбылыс болып саналады. Олар ұлттық әдебиетті жаңа сапалық деңгейге көтеріп, оның әрі қарай дамуына берік негіз қалады.

Абай және Лермонтов: салыстырмалы талдау

Абай Құнанбайұлы мен Михаил Лермонтов шығармашылық байланысы – қазақ және орыс әдебиеттері арасындағы рухани сабақтастықтың айқын көрінісі. Абайдың Лермонтов шығармаларын аударуы тек әдеби ықпал ғана емес, терең шығармашылық үндестік нәтижесі болмақ деп ойлаймын. Бұл құбылыс екі ақын поэзиясындағы идеялық, тақырыптық және көркемдік ұқсастықтарды салыстыра талдауға мүмкіндік береді.

Абай мен Лермонтов поэзиясындағы басты ортақ тақырыптардың бірі – адам болмысы мен оның ішкі жан дүниесі. Лермонтов шығармаларында жалғыздық, рухани күйзеліс, өмірдің мәнін іздеу мәселелері кеңінен көрініс табады. Осы тақырыптар Абай аудармаларында ұлттық сипатқа ие болып, қазақ поэзиясында жаңа мазмұндық деңгей қалыптастырады. Абай Лермонтовтың философиялық ойларын қазақы дүниетанымға бейімдей отырып, оларды терең әрі түсінікті формада жеткізеді.

Абайдың Лермонтовтан жасаған аудармаларының ішінде «Қараңғы түнде тау қалғып» ерекше орын алады. Бұл шығарма неміс ақыны Иоганн Вольфганг Гётенің түпнұсқа өлеңінен бастау алып, Лермонтов арқылы Абайға жеткені жүйме жұртқа аян. Абай бұл шығарманы аудару барысында оның философиялық мәнін сақтай отырып, қазақ поэзиясының табиғатына сай қайта жырлаған. Нәтижесінде бұл өлең қазақ әдебиетінің көркемдік биік

үлгілерінің біріне айналды.

Салыстырмалы тұрғыдан қарастырғанда, Лермонтов поэзиясы көбіне романтикалық бағытта дамыса, Абай оның мазмұнын реалистік және ағартушылық тұрғыда толықтыра түседі. Лермонтовтағы жеке тұлғаның трагедиясы Абайда қоғамдық-әлеуметтік мәселелермен ұштасып, кеңірек мағынада сипат алады. Бұл ерекшелік Абайдың аудармашылық шеберлігінің биік шыңы.

Көркемдік тұрғыдан алып қарағанда, Абай Лермонтов поэзиясының негізгі образдық жүйесін сақтай отырып, оны қазақтың көркемдік дәстүріне бейімдейді. Түпнұсқадағы символдар мен бейнелер қазақ оқырманына түсінікті ұлттық образдармен толықтырылады. Бұл тәсіл аударманың әсерлілігін арттырып, оның қабылдануын жеңілдетеді.

Абай мен Лермонтов шығармаларының тағы бір ұқсастығы – олардың философиялық тереңдігінде. Екі ақын да адам өмірінің мәні, қоғам мен тұлға арасындағы қатынас, рухани ізденіс мәселелерін көтереді. Алайда Абай бұл мәселелерді ұлттық таным тұрғысынан қарастырып, оларды ағартушылық идеялармен байланыстырады.

Салыстырмалы талдау нәтижесінде төмендегідей тұжырымдар жасауға болады:

- Абай Лермонтов шығармаларын жай аударып қана қоймай, оларды шығармашылық тұрғыдан қайта өңдеген;
- Лермонтов поэзиясындағы философиялық идеялар Абайда ұлттық сипатқа ие болған;
- екі ақын шығармаларында адам болмысы мен рухани ізденіс мәселелері үндеседі;
- Абай аудармалары қазақ әдебиетінің көркемдік деңгейін жаңа сатыға көтерген.

Осылайша, Абай мен Лермонтов шығармашылығының байланысы – әдеби ықпалдың қарапайым көрінісі емес, терең рухани үндестіктің нәтижесі. Абайдың Лермонтов шығармаларын аударуы қазақ әдебиетінің дамуына зор ықпал етіп, оны әлемдік әдеби кеңістікке жақындатты.

Абай Құнанбайұлы аудармалары қазақ әдебиеті тарихындағы аса маңызды рухани-мәдени құбылыс ретінде бағаланады. Бұл аудармалар тек көркем мәтінді басқа тілге жеткізу үдерісі ғана емес, сонымен қатар ұлттық әдебиеттің мазмұндық, идеялық және көркемдік тұрғыдан жаңаруына ықпал еткен шығармашылық акт болып табылады.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Абайдың Александр Пушкин, Михаил Лермонтов және Иван Крылов шығармаларын аударуы қазақ әдебиетінің көркемдік көкжиегін кеңейтті. Ақын аударма барысында түпнұсқаның идеялық өзегін сақтай отырып, оны ұлттық таныммен ұштастырды. Соның нәтижесінде аудармалар дербес көркем туынды деңгейіне көтерілді.

Абай аудармалары қазақ әдеби тілінің қалыптасуына, жаңа жанрлардың дамуына және әдеби ойлау жүйесінің жаңаруына тікелей әсер етті. Ол енгізген аудармашылық әдіс – еркін шығармашылық аударма – кейінгі қазақ әдебиетінде кеңінен жалғасын тапты және ұлттық аударма мектебінің қалыптасуына алғышарт болды.

Бұған қоса, Абай аудармалары қазақ оқырманының дүниетанымын кеңейтіп, әлемдік әдебиеттің үздік үлгілерімен танысуына мүмкіндік берді. Бұл үдеріс ұлттық сананың жаңғыруына, рухани құндылықтардың тереңдеуіне ықпал жасады.

Қорытындылай келе, Абай аудармалары қазақ әдебиетіндегі жаңа дәуірдің басталуын айқындайтын тарихи-әдеби құбылыс. Олар ұлттық әдебиетті әлемдік әдеби кеңістікпен сабақтастырып, оның көркемдік-эстетикалық деңгейін жаңа сатыға көтерді.

Бұл ғылыми мақалада қарастырылған Абайдың аудармалары қазақ әдебиетінің дамуындағы ерекше құбылыс ретінде бағаланады. Абай Құнанбайұлы аудармалары арқылы ұлттық әдебиет мазмұндық, идеялық және көркемдік тұрғыдан жаңарып, жаңа сапалық деңгейге көтерілді. Ақынның Александр Пушкин, Михаил Лермонтов, Иван Крылов шығармаларын аударуы қазақ әдебиетінің әлемдік әдеби кеңістікпен тығыз байланыс орнатуына негіз болды.

Жалпылама айтқанда, Абай аудармалары ұлттық әдебиетті жаңғыртқан, оның көркемдік-эстетикалық көкжиегін кеңейткен және қазақ әдебиетінде жаңа дәуірдің басталуын айқындаған маңызды рухани-мәдени құбылыс болып табылады.

Абай аудармалары – қазақ руханиятының дамуына зор үлес қосқан, бүгінгі күнге дейін өз маңызын жоғалтпаған баға жетпес әдеби мұра.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Әуезов М.О., Абай Құнанбайұлы. – Алматы: Жазушы, 1995. – 320 б.
2. Құнанбайұлы А., Шығармалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 2005. – 384 б.
3. Жұмалиев Қ., Абайға дейінгі қазақ поэзиясы және Абай поэзиясының тілі. – Алматы: Ғылым, 1948. – 210 б.
4. Дүйсенбаев Ы., Абайдың поэмалары мен аудармалары. – Алматы: Ғылым, 1970. – 256 б.
5. Ахметов З., Абайдың ақындық әлемі. – Алматы: Ана тілі, 1995. – 272 б.
6. Мырзахметұлы М., Абайтану тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1994. – 192 б.
7. Пушкин А. С., Евгений Онегин. – Москва: Художественная литература, 1981. – 223 с.
8. Лермонтов М.Ю., Стихотворения и поэмы. – Москва: Правда, 1984. – 384 с.
9. Крылов И.А., Басни. – Москва: Детская литература, 1982. – 191 с.
10. Bilim-all.kz – «Абайдың аудармалары». Қаралған күні: 27.04.2026.
11. Abai.kz – «Абайдың Лермонтовтан жасаған аудармалары». Қаралған күні: 26.04.2026.
12. QazaqAdebieti.kz – «Абайдың аудармалары». Қаралған күні: 28.04.2026.

13. Abai Academy– Абай аудармалары туралы зерттеу. Қаралған күні: 29.04.2026.
14. Semeilib.kz – «Абай және Лермонтов». Қаралған күні: 28.04.2026.
15. Stud.kz – «Абай аудармаларының көркемдік сипаты». Қаралған күні: 28.04.2026.

КАЛИЕВА Жанат Бекайдаровна

Абай облысы білім басқармасы

«№ 17 жалпы орта білім

беретін мектебі» КММ

қазақ тілі және әдебиеті пәні мұғалімі

АБАЙ МҰРАСЫ – ҰЛТТЫҚ КОДТЫҢ НЕГІЗІ: МЕКТЕПТЕГІ ОҚЫТУ ТӘСІЛДЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада Абай Құнанбайұлының рухани мұрасы қазіргі білім беру жүйесі тұрғысынан қарастырылады. Ақынның «Толық адам» ілімінің педагогикалық мәні терең талданып, тұлға қалыптастырудағы рөлі айқындалады. Сонымен қатар Абай шығармаларының тілдік ерекшеліктері мен ұлттық кодты танытудағы қызметі сараланады. Мектеп тәжірибесінде қолдануға болатын тиімді әдіс-тәсілдер ұсынылады.

Қазақ руханиятының алтын діңгегі саналатын Абай Құнанбайұлының шығармашылық мұрасы – ұлттың рухани жаңғыруының қайнар көзі. Ақын мұрасы уақыт өткен сайын жаңғырып, жаңа қырынан танылып, бүгінгі білім беру жүйесінде ерекше маңызға ие болып отыр. Себебі Абай ең алдымен адам болмысының мәнін, оның рухани кемелдену жолдарын терең пайымдаған ойшыл ретінде бағаланады.

Қазіргі жаһандану дәуірінде білім беру жүйесінің алдында тұрған басты міндет – тек білімді ғана емес, рухани бай, адамгершілік құндылықтарды бойына сіңірген, ұлттық болмысын сақтай отырып, заманға бейімделе алатын тұлға тәрбиелеу. Осы

тұрғыдан алғанда, Абайдың «Толық адам» ілімі – педагогика ғылымы үшін маңызды теориялық әрі әдістемелік негіз болып табылады.

Мақаланың мақсаты – Абай Құнанбайұлының рухани қазынасын, әсіресе, «Толық адам» ілімін ғылыми тұрғыда талдап, оның мектепте оқытылу ерекшеліктерін көрсету.

Абай Құнанбайұлының шығармашылық мұрасы – қазақ халқының рухани кодының ең терең қабаттарын айқындайтын құндылықтар жүйесі. Ақын туындылары арқылы ұлттың дүниетанымы, моральдық ұстанымдары, тарихи жады мен мәдени болмысы көрініс табады. Сондықтан Абай мұрасын мектепте оқыту – тек әдеби білім беру ғана емес, оқушының ұлттық санасын қалыптастырудың маңызды тетігі болып табылады.

Ұлттық код ұғымы – халықтың ғасырлар бойы жинақтаған рухани тәжірибесі мен мәдени-тарихи жадын білдіретін күрделі феномен. Ол тек дәстүр мен әдет-ғұрыптардың жиынтығы ғана емес, сонымен қатар ұлттың дүниетанымы, құндылықтар жүйесі, мінез-құлық үлгілері мен тарихи санасының тұтастығын қамтиды. Осы тұрғыдан алғанда, Абай шығармалары ұлттық кодтың мазмұнын ашатын, оны жаңғыртып, жаңа деңгейге көтеретін негізгі дереккөздердің бірі ретінде қарастырылады.

Ақын өз дәуіріндегі әлеуметтік қайшылықтарды терең талдай отырып, қазақ қоғамындағы жалқаулық, надандық, рушылдық сияқты келеңсіз құбылыстарды сынға алады. Бұл сын жай ғана кемшіліктерді көрсету емес, керісінше ұлтты рухани тұрғыдан жетілдіруге бағытталған ойшылдық ұстаным болып табылады. Абай шығармаларында ұсынылған түзету жолдары – білімге ұмтылу, еңбек ету, әділеттілік пен адамгершілікті сақтау – ұлттық кодтың жаңғыруының негізгі шарттары ретінде көрінеді. Сондықтан ақын мұрасы тек көркем әдебиет үлгісі ғана емес, тәрбиелік әрі танымдық маңызы жоғары рухани бағдар ретінде бағаланады [Жұмалиев, 2005, 112 б.].

Абайдың «Толық адам» ілімі ұлттық кодтың өзегін құрайтын адамгершілік құндылықтардың жүйесін ұсынады. Ақын адам болмысының негізін ақыл, жүрек, қайрат бірлігі арқылы түсіндіре

отырып, тұлғаның ішкі үйлесіміне ерекше мән береді. Бұл үштаған ұғым тек жеке адамның қасиеттерін сипаттап қана қоймай, тұтас қоғамның даму деңгейін айқындайтын өлшем ретінде де қарастырылады. Яғни, толық адам – ұлттық санасы қалыптасқан, рухани кемелденген, әлеуметтік жауапкершілігі жоғары тұлға.

Бұл тұжырым қазіргі педагогикадағы тұлғаның үйлесімді дамуы теориясымен толық сәйкес келеді. Ғылыми еңбектерде тұлғаның жан-жақты қалыптасуы когнитивтік (білім мен ойлау), эмоциялық (сезім мен құндылық), және еріктік (әрекет пен мінез-құлық) компоненттердің тұтастығы арқылы жүзеге асатыны дәлелденген [Нұрғалиев, 2010, 85 б.]. Осы тұрғыдан алғанда, Абай ілімі қазіргі білім беру жүйесінде тұлғаны кешенді дамытуға бағытталған әмбебап педагогикалық модель ретінде қарастырылады.

Сонымен қатар, Абайдың «Толық адам» концепциясы ұлттық тәрбиенің мазмұнын жаңаша пайымдауға мүмкіндік береді. Егер дәстүрлі тәрбие көбіне сыртқы мінез-құлық нормаларына бағытталса, Абай ілімі адамның ішкі дүниесін, рухани сапасын жетілдіруге басымдық береді. Бұл қазіргі білім беру жүйесіндегі құндылыққа бағдарланған оқыту ұстанымымен тығыз байланысты.

Мектеп тәжірибесінде бұл идеяларды жүзеге асыру үшін оқушыларға Абай шығармаларын тек мазмұндық тұрғыда меңгерту жеткіліксіз, оларды өмірмен байланыстыра отырып талдау қажет. Мысалы, оқушыларға «Абай сынаған мінездер бүгінгі қоғамда кездеседі ме?» деген сұрақ төңірегінде пікірталас ұйымдастыру арқылы ұлттық кодтың сабақтастығы мен өзгерісін түсіндіруге болады. Сонымен қатар, «Толық адам» ұғымын қазіргі заман жастарының бейнесімен салыстыру тапсырмалары оқушылардың сыни ойлауын дамытып, ұлттық құндылықтарды саналы түрде қабылдауына ықпал етеді.

Осылайша, Абай мұрасы ұлттық кодты сақтаудың ғана емес, оны жаңғыртудың да тиімді құралы болып табылады. Ақын ілімі оқушылардың интеллектуалдық дамуын ғана емес, олардың рухани-адамгершілік қалыптасуын қамтамасыз ететін маңызды педагогикалық негіз ретінде бағаланады.

Абай шығармаларындағы тілдік ерекшеліктер де ұлттық кодты танытудың маңызды құралы болып табылады. Ақын тілінің байлығы, көркемдік құралдарды шебер қолдануы, философиялық тереңдігі – оқушылардың тілдік құзыреттілігін дамытуға мүмкіндік береді. Мәселен, Абай поэзиясында метафора, эпитет, теңеу сияқты көркемдік тәсілдер арқылы адам мінезі мен қоғам құбылыстары терең бейнеленеді. Бұл оқушылардың көркем мәтінді талдау дағдыларын қалыптастырады [Әуезов, 1995, 214 б.].

Сонымен қатар, Абай шығармалары арқылы ұлттық дүниетанымды меңгерту оқушылардың мәдени сәйкестігін қалыптастыруға ықпал етеді. Ақын еңбектерінде қазақ халқының салт-дәстүрлері, әдет-ғұрыптары, моральдық қағидалары кеңінен көрініс табады. Бұл оқушылардың ұлттық құндылықтарға деген құрметін арттырып, олардың азаматтық позициясын нығайтады. Зерттеушілердің пікірінше, ұлттық әдебиетті оқыту тұлғаның рухани дамуына тікелей әсер етеді [Мұхамедханов, 1992, 98 б.].

Мектеп тәжірибесінде Абай мұрасын тиімді оқыту үшін дәстүрлі әдістермен қатар, заманауи педагогикалық технологияларды қолдану қажет. Атап айтқанда, проблемалық оқыту әдісі арқылы оқушыларға өмірлік мәні бар сұрақтар қойылып, олардың сыни ойлау қабілеті дамытылады. Мысалы, «Абай көтерген мәселелер бүгінгі қоғамда өзекті ме?» деген сұрақ төңірегінде пікірталас ұйымдастыру оқушылардың аналитикалық ойлау дағдыларын жетілдіреді.

Сын тұрғысынан ойлау технологияларын қолдану да ерекше тиімді. Бұл технология оқушылардың ақпаратты жай қабылдауынан гөрі оны саралап, талдап, өзіндік пікір қалыптастыруына бағытталады. Мәселен, ВЕНН диаграммасын қолдану арқылы оқушылар Абайдың «Толық адам» ілімін қазіргі заман адамының бейнесімен салыстыра алады. Сабақ барысында тақтаға екі шеңбер сызылып, біріне «Абайдың толық адамы», екіншісіне «Қазіргі тұлға» деп жазылады. Оқушылар екі ұғымның ұқсастықтары мен айырмашылықтарын толтырады. Нәтижесінде олар тек теорияны меңгеріп қана қоймай, оны өмірмен байланыстыра алады.

Кластер әдісі арқылы оқушылар белгілі бір ұғымды жан-

жақты ашады. Мысалы, «Адамгершілік» тақырыбын алған кезде оқушылар ортаға негізгі ұғымды жазып, оның айналасына Абай шығармаларынан алынған қасиеттерді (мейірім, әділет, еңбек, білім, сабыр) топтастырады. Бұл әдіс оқушылардың ойды жүйелеу дағдысын дамытады.

INSERT әдісі де мәтінмен жұмыс барысында тиімді қолданылады. Мысалы, оқушылар Абайдың қара сөзін оқи отырып, мәтіннің жанына белгі қояды: «+» – жаңа ақпарат, «-» – бұрынғы түсінігіне қайшы, «?» – сұрақ туғызған тұс. Кейін осы белгілер бойынша талқылау жүргізіледі. Бұл әдіс оқушының мәтінді саналы түрде қабылдауына мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, жобалық әдіс арқылы оқушылар Абай шығармаларын терең зерттеп, өз бетімен ізденуге үйренеді. Мысалы, «Абай ілімі және қазіргі жастар тәрбиесі» тақырыбында жоба дайындау барысында оқушылар бірнеше кезеңмен жұмыс істейді: алдымен Абайдың қара сөздері мен өлеңдерінен мысалдар жинайды, кейін оларды қазіргі қоғаммен байланыстырады, соңында өз ұсыныстарын ұсынады. Жоба нәтижесінде презентация немесе бейнеролик қорғау арқылы оқушылар өз ойларын көпшілік алдында дәлелдеуге үйренеді. Бұл олардың зерттеушілік және коммуникативтік дағдыларын қалыптастырады.

Абай шығармаларын оқытуда рөлдік ойындар мен сахналау әдістерін қолдану да тиімді. Мысалы, Абайдың қара сөздерін оқыту барысында оқушыларға рөлдер беріледі: бірі – Абай, бірі – халық өкілі, бірі – қазіргі заман жастары. Олар қара сөздегі ойды диалог түрінде жеткізіп, пікір алмасады. Бұл әдіс оқушылардың мәтінді терең түсінуіне және оны өмірмен байланыстыруына мүмкіндік береді. Сонымен қатар, белгілі бір өлеңді сахналау арқылы оқушылар шығарманың мазмұнын эмоционалды түрде қабылдайды, кейіпкердің ішкі дүниесін сезінеді.

Эссе жазу мен рефлексия әдістері оқушылардың жеке көзқарасын қалыптастыруда ерекше орын алады. Мысалы, «Менің түсінігімдегі толық адам» немесе «Абай ілімі менің өмірімде» тақырыптарында эссе жаздыру арқылы оқушылар өз ойларын жүйелеп, дәлелдеуге үйренеді. Ал сабақ соңында «Бүгін мен

не үйрендім?», «Қандай ой түйдім?» деген сұрақтар бойынша қысқаша рефлексия жазу оқушылардың өзіндік талдау жасау қабілетін дамытады.

Осы аталған әдістерді кешенді түрде қолдану оқыту үдерісін жандандырып қана қоймай, оқушылардың танымдық белсенділігін арттырады, олардың шығармашылық және сыни ойлау қабілеттерін дамытады. Ең бастысы, бұл тәсілдер Абай мұрасын тек теориялық деңгейде емес, практикалық тұрғыда меңгеруге мүмкіндік береді.

Осылайша, Абай мұрасын мектепте оқыту – ұлттық кодты сақтаудың және оны жас ұрпақ санасына сіңірудің маңызды жолы. Ақын шығармалары оқушылардың тек білім деңгейін арттырып қана қоймай, олардың рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеді. Сондықтан Абай мұрасын оқытуда ғылыми негізделген әдістемелік тәсілдерді қолдану – білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі болып табылады.

Қорытынды. Қорытындылай келе, Абай Құнанбайұлының рухани мұрасы – қазақ халқының ұлттық болмысын айқындайтын, оның тарихи жады мен мәдени-рухани дамуын сабақтастыратын аса құнды феномен. Ақын шығармалары тек әдеби ескерткіш қана емес, сонымен қатар адамзаттық және ұлттық құндылықтарды тоғыстырған терең философиялық-педагогикалық жүйе болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, Абайдың «Толық адам» ілімі – бүгінгі білім беру жүйесінде тұлғаны жан-жақты дамытуға бағытталған әмбебап теориялық-әдістемелік негіз ретінде ерекше маңызға ие.

Зерттеу мазмұны көрсеткендей, Абай мұрасын мектепте оқыту оқушының тек әдеби-танымдық қабілетін дамытумен шектелмейді, сонымен бірге оның рухани-адамгершілік дүниетанымын қалыптастыруға, ұлттық сана мен мәдени сәйкестігін нығайтуға ықпал етеді. Ақын көтерген адамгершілік, еңбек, білім, әділет сияқты құндылықтар бүгінгі жаһандану жағдайында да өзектілігін жоғалтпай, керісінше, жас ұрпақ тәрбиесінің негізгі тірегіне айналып отыр.

Сонымен қатар, «Толық адам» концепциясын оқу үдерісінде тиімді қолдану оқушылардың сыни ойлауын, өзіндік пікір

қалыптастыру қабілетін және өмірлік ұстанымын айқындауға мүмкіндік береді. Бұл – білім беруді тек ақпарат берумен шектемей, тұлғаның ішкі рухани әлемін қалыптастыруға бағыттайтын заманауи педагогикалық талаптармен толық сәйкес келеді.

Осыған байланысты, Абай мұрасын оқытуда қолданылатын заманауи әдіс-тәсілдерді жүйелі түрде жетілдіру, оны пәндік мазмұнмен ғана емес, өмірлік тәжірибемен ұштастыру – білім беру үдерісінің сапасын арттырудың маңызды шарты болып табылады. Мұндай бағыт оқушылардың ұлттық құндылықтарға негізделген, рухани кемел тұлға болып қалыптасуына жол ашады.

Демек, Абай мұрасы – өткеннің рухани қазынасы ғана емес, бүгінгі білім беру жүйесінің де тірі өзегі. Оны терең меңгеру мен тиімді оқыту – ұлттық сананы жаңғыртудың, рухани тұтастықты сақтаудың және болашақ ұрпақты кемел адам ретінде тәрбиелеудің басты кепілі болып қала береді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Мұхамедханов Қ., Абай мұрагерлері. – Алматы, 1992.
2. Әуезов М., Абай Құнанбаев. – Алматы, 1995.
3. Жұмалиев Қ., Қазақ әдебиеті тарихы. – Алматы, 2005.
4. Нұрғалиев Р., Әдебиет теориясы. – Алматы, 2010.
5. Мұхамедханов Қ., Абай шығармаларының текстологиясы. – Алматы, 2001.

ОӘК: 17.82.50

БОЛАТОВА Аяулым Болатқызы
«№17 жалпы орта білім
беретін мектебі» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің
мұғалімі, педагог-модератор

АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ МҰРАСЫ – ҰЛТТЫҚ РУХАНИЯТТЫҢ ТЕМІРҚАЗЫҒЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақтың ұлы ақыны, ойшылы Абай Құнанбайұлының шығармашылық мұрасы, оның қазақ әдебиеті мен мәдениетіне қосқан үлесі жан-жақты қарастырылады. Абайдың поэзиясы мен қара сөздеріндегі адамгершілік, білім, ғылым, еңбек, иман мәселелері талданып, олардың бүгінгі қоғамдағы өзектілігі айқындалады. Сонымен қатар, Абай мұрасының тәрбиелік мәні мен ұлттық сана қалыптастырудағы рөлі көрсетіледі.

Кіріспе. Қазақ халқының рухани әлемінде айрықша орын алатын тұлғалардың бірі – Абай Құнанбайұлы. Ол – ұлттық әдебиеттің негізін қалаушы ғана емес, сонымен қатар қазақ қоғамын жаңа сапалық деңгейге көтерген ұлы ойшыл, реформатор, ағартушы.

XIX ғасырдың екінші жартысында қазақ қоғамы әлеуметтік, мәдени және саяси өзгерістерді бастан кешірді. Осындай өтпелі кезеңде Абай халықтың рухани дамуына бағыт-бағдар беріп, ұлттық сананың жаңғыруына ықпал етті.

Абай шығармашылығы – халықтың өмірін, мінез-құлқын,

дүниетанымын бейнелейтін энциклопедиялық мұра. Сондықтан оны зерттеу тек әдеби тұрғыдан ғана емес, философиялық және тарихи тұрғыдан да маңызды.

Зерттеу әдістемесі

Бұл мақалада тарихи-салыстырмалы, жүйелік талдау және әдебиеттанулық әдістер қолданылды. Абай шығармалары мазмұндық және идеялық тұрғыдан кешенді түрде қарастырылды.

Зерттеу барысында Мұхтар Әуезов еңбектері негізгі ғылыми дереккөз ретінде пайдаланылды. Сонымен қатар, Абай шығармаларының тәрбиелік және философиялық аспектілеріне ерекше назар аударылды.

1. Абайдың өмірі мен дүниетанымының қалыптасуы

Абай 1845 жылы Шыңғыстау өңірінде дүниеге келді. Оның шын есімі – Ибраһим. Болашақ ақынның тұлға болып қалыптасуына оның отбасы, әлеуметтік ортасы және алған білімі зор әсер етті.

Абайдың әкесі Құнанбай – ел басқарған ықпалды адам болса, анасы Ұлжан мен әжесі Зере оның рухани тәрбиесіне ерекше көңіл бөлген. Бұл тәрбие Абайдың адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына негіз болды.

Абай медреседе білім алып, шығыс әдебиетін меңгерді. Ол Фирдоуси, Низами, Сағди шығармаларын оқып, олардың идеяларынан тағылым алды.

Сонымен қатар, орыс мектебінде білім алу арқылы ол еуропалық мәдениетпен танысты. Бұл оның дүниетанымының кеңеюіне және сыни көзқарасының қалыптасуына ықпал етті.

2. Абай поэзиясындағы ағартушылық және әлеуметтік ойлар

Абай поэзиясының басты бағыты – ағартушылық. Ол өз заманындағы қазақ қоғамындағы кемшіліктерді сынап, халықты білімге, еңбекке, мәдениетке шақырды.

Ақын «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым» атты өлеңінде

халықтың ауыр жағдайын, әлеуметтік теңсіздікті, надандықты ашық көрсетеді. Бұл шығармада Абай қоғамның дамуына кедергі келтіретін факторларды нақты атап өтеді.

Абай поэзиясында еңбек тақырыбы ерекше орын алады. Ол адамның жетістікке жетуінің басты шарты – еңбек деп есептейді. Сонымен қатар, ақын жастарды ғылым үйренуге, өздігінен білім алуға шақырады.

Абай поэзиясының басты ерекшелігі – оның терең философиялық мазмұнында. Ақын өлеңді тек көркем сөз ретінде ғана емес, халыққа ой салу, тәрбиелеу құралы ретінде қарастырды. Оның «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым» атты өлеңінде ел ішіндегі әлеуметтік теңсіздік, надандық, рушылдық сияқты мәселелер өткір сыналады.

Абай шығармаларындағы маңызды тақырыптардың бірі – білім мен ғылым. Ол өз заманындағы қазақ қоғамының артта қалуының басты себебі ретінде білімсіздікті көрсетеді. Ақын жастарды ғылым үйренуге, дүниені тануға шақырады. Оның пікірінше, тек білімді ұлт ғана өркениетті елдердің қатарына қосыла алады.

Абайдың шығармаларының тағы бір ерекшелігі – олардың тілдік жаңашылдығы. Ол қазақ әдеби тіліне жаңа сөз орамдарын, жаңа стильдік тәсілдерді енгізді. Бұл қазақ әдеби тілінің дамуына үлкен ықпал етті.

Қазіргі кезеңде Абай мұрасы тәуелсіз Қазақстанның рухани жаңғыру үдерісінде ерекше мәнге ие.

3. Қара сөздер – ұлттық философияның негізі

Абайдың қара сөздері – оның философиялық көзқарасының көрінісі. Бұл еңбектерінде ол адам болмысы, қоғам, дін, тәрбие мәселелерін терең талдайды. Мысалы, «Жетінші сөзінде» бала тәрбиесіне тоқталып, адамның қалыптасуындағы ортаның рөлін көрсетеді. Ал «Он тоғызыншы сөзінде» ақыл, білім, тәжірибе арқылы адамның кемелденетінін айтады. Абайдың қара сөздері қазақ философиясының дамуына үлкен үлес қосып, ұлттық ойлау жүйесінің қалыптасуына ықпал етті.

4. «Толық адам» ілімі және рухани кемелдік мәселесі

Абай іліміндегі «толық адам» концепциясы – оның шығармашылығының өзегі. Ақын адам бойындағы үш қасиетті – ақыл, жүрек, қайратты – ерекше атап көрсетеді. Оның пікірінше, осы қасиеттер үйлесімді болған жағдайда ғана адам кемелдікке жетеді. Бұл идея қазіргі қоғамда да өзекті болып табылады, себебі ол тұлғаның жан-жақты дамуына негіз болады. Абайдың бұл тұжырымы тек философиялық емес, сонымен қатар тәрбиелік мәнге ие. Ол адамды рухани жетілуге шақырады.

5. Абай және әлем әдебиеті: аудармашылық қызметі

Абай қазақ әдебиетін әлемдік әдебиетпен байланыстыра білді. Ол Александр Пушкин, Михаил Лермонтов, Иван Крылов шығармаларын аударып, қазақ оқырмандарына таныстырды.

Бұл аудармалар ұлттық әдебиеттің дамуына үлкен әсер етті. Абай аудармалары арқылы қазақ тілі жаңа көркемдік деңгейге көтерілді.

6. Абай мұрасының қазіргі қоғамдағы маңызы

Бүгінде Абай мұрасы ұлттық рухани құндылықтардың негізіне айналды. Оның идеялары тәуелсіз Қазақстан жағдайында ерекше маңызға ие.

Мұхтар Әуезов Абай мұрасын зерттеп, оның әлемдік деңгейде танылуына үлкен үлес қосты. Абай шығармалары білім беру жүйесінде кеңінен қолданылып, жастар тәрбиесінде маңызды рөл атқарады. Оның адамгершілік, әділет, білім туралы ойлары қазіргі қоғам үшін де өзекті.

Сонымен қатар, Абай мұрасы білім беру жүйесінде де кеңінен қолданылып келеді. Мектептер мен жоғары оқу орындарында оның шығармалары оқытылып, жастардың рухани тәрбиесіне негіз болуда.

Абайдың идеялары қазіргі жаһандану заманында да өзектілігін жоғалтпайды. Оның адамгершілік, әділет, білім туралы ойлары бүгінгі қоғам үшін де маңызды бағдар болып табылады. Әсіресе, жастарды тәрбиелеуде Абай мұрасының маңызы зор.

Қорыта айтқанда, Абай Құнанбайұлы мұрасы – қазақ халқының рухани дамуының негізгі тірегі болып табылады. Оның шығармалары ұлттық әдебиеттің ғана емес, жалпы адамзаттық

мәдениеттің де дамуына зор үлес қосты. Абай поэзиясы, қара сөздері, аудармалары мен музыкалық шығармалары қазақ мәдениетінің әр саласына терең із қалдырды. Ақынның ойлары қазіргі қоғамдағы адамгершілік, білімге, ғылымға және әділетке деген көзқарасты қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Абай ілімі – тек өткеннің ескерткіші емес, болашақ ұрпақ үшін де маңызды рухани бағдар. Ол адам бойындағы ақыл, жүрек және қайрат үйлесімділігінің қажеттілігін көрсетеді. «Толық адам» идеясы қазіргі заман талабы бойынша жеке тұлғаның жан-жақты дамуының негізі болып есептеледі. Осы тұрғыдан алғанда, Абай шығармаларын терең түсіну – жеке адамның, қоғамның және ұлттық сана-сезімнің дамуына үлес қосатын маңызды іс.

Абай шығармаларын зерттеу мен насихаттау қазіргі қоғамның басты міндеттерінің бірі. Бұл тек әдеби немесе тарихи тұрғыдан маңызды емес, сонымен қатар ұлттық мәдениетті сақтау, ұрпаққа ұлттық болмысты ұғындыру, жастарды рухани кемелдікке жетелеу мәселесімен тығыз байланысты. Абай шығармаларының философиялық, моральдық және эстетикалық қырлары адамға өмірлік бағдар беріп, дұрыс мінез-құлық қалыптастыруға ықпал етеді.

Сонымен қатар, Абай мұрасы халықаралық деңгейде де мәнге ие. Оның аудармалары арқылы қазақ әдебиеті әлемдік мәдени кеңістікке еніп, оқырманға ұлттық ой-сана мен философияны жеткізді. Бұл – қазақ мәдениетін әлемдік деңгейде танытуда маңызды қадам.

Сондықтан Абай Құнанбайұлының шығармашылығы – тек өткеннің мұрасы емес, ол – болашаққа жол көрсететін рухани бағдар. Оның еңбектерін терең түсіну арқылы біз ұлттық болмысымызды сақтап, заманауи қоғамда өз орнымызды таба аламыз. Абайдың даналығы, ой тереңдігі және философиялық тұжырымдары бүгінгі күннің өзекті мәселелерін шешуге бағыт бере алады. Оның мұрасы – әрбір қазақ үшін рухани кемелдіктің өлшемі, қоғамның мәдени-рухани дамуының айнасы және жастарға үлгі болатын өмірлік бағдар.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Абай Құнанбайұлы. Шығармалар жинағы. – Алматы: Жазушы, 2005.
2. Мұхтар Әуезов. Абай жолы. – Алматы: Санат, 1997.
3. Қасқабасов С. Абай және қазақ руханияты. – Алматы, 2010.
4. Нұрғалиев Р. Абай тағылымы. – Астана, 2012.
5. Қазақстан тарихы. – Алматы: Атамұра, 2015.
6. Елубай А. Абай шығармашылығының поэзиялық жүйесі. – Алматы: Фолиант, 2011.
7. Сүлейменов М. Абай және әлемдік әдебиет байланысы. – Алматы, 2008.
8. Баймұханұлы Қ. Қазақ философиясы мен Абай ілімі. – Астана: Ұлттық кітап, 2016.
9. Тұрсынов Н. Абайдың қара сөздері: талдау мен түсіндіру. – Алматы: Жазушы, 2013.
6. 10. Жұмаділов Б. Абай аудармалары және қазақ әдебиеті. – Алматы: Атамұра, 2014.

ЕРМЕКҚАЛИҚЫЗЫ Күмісай

Абай облысы, Абай ауданы,
Жүрекадыр ауылы, «Ш.Әбенев
атындағы ЖОББМ» КММ,
көркем еңбек пәнінің мұғалімі,
тәлімгер

АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫ ЖӘНЕ МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аңдатпа. Мақалада қазақтың ұлы ақыны, ойшылы Абай Құнанбайұлының шығармашылық мұрасын және оны мектеп бағдарламасында оқытудың заманауи әдістемелік мәселелерін кешенді түрде қарастырады. Автор ақынның қара сөздері мен өлеңдеріндегі тәрбиелік потенциалды заманауи педагогикалық технологиялармен (критериалды бағалау, жобалау әдісі) ұштастыру жолдарын ұсынады. Сондай-ақ, М.Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясын оқыту арқылы Абайдың толыққанды тұлғалық бейнесін қалыптастыру мәселесі талданады. Абайтану курсының оқушының интеллектуалдық және рухани-адамгершілік қасиеттерін дамытудағы рөлі негізделген.

Абай мұрасымен танысу

Бұл суретте байырғы ағаш үстелдің үстінде ашық жатқан, тозығы жеткен «Абай Шығармалары» кітабы бейнеленген. Кітап бетінде ақынның портреті мен «Толық адам» концепциясына

қатысты мәтін үзіндісі көрінеді. Бұл визуал ақынның рухани қазынасының тереңдігі мен мәңгілік құндылығын символдайды.

Абай Құнанбайұлы – қазақ халқының рухани темірқазығы, ұлттық болмысымыздың алтын дінгегі. Оның шығармашылығы тек әдеби жәдігер емес, ұлтты сауықтыру мен жаңғыртудың кешенді бағдарламасы іспетті. Қазіргі жаһандану дәуірінде өскелең ұрпақтың бойына ұлттық құндылықтарды сіңіруде Абай мұрасына жүгіну – уақыт талабы. Мектеп қабырғасында Абай туындыларын оқыту тек ақынның өмірімен таныстыру емес, оның «Толық адам» концепциясын шәкірт санасына ұялату болып табылады [А.Құнанбаев, 2020, 45 б.].

Мәселенің әдістемесі

Мақаланың мақсаты – Абай шығармаларын мектепте оқытудың тиімді әдістемелік жолдарын айқындау. Зерттеу барысында теориялық талдау, салыстыру және педагогикалық модельдеу әдістері қолданылды. Негізгі назар оқушылардың сыни ойлау қабілетін дамытуға және Абай қара сөздеріндегі философиялық ойларды бүгінгі өмірмен байланыстыра білу дағдыларына аударылды.

Абай мұрасы – рухани тәрбие негізі

Кітаппен сырласу. Бұл суретте мектеп формасын киген оқушының кітапхана сөресінде тұрған, алдыңғы суреттегідей (сурет 1) көне «Абай Шығармалары» кітабының сыртына қолын тигізіп тұрған сәті көрсетілген. Кітаптан тарайтын нәзік сәуле оның рухани қуатын білдіреді. Бұл бейне оқушының ақын мұрасымен ішкі байланысын сипаттайды.

Абайдың рухани қазынасы оның лирикасы мен қара сөздерінен бастау алады. Ақынның «Адам бол!» девизи бүгінгі білім беру жүйесінің басты құндылығымен үндес. Оқушы Абайды оқу арқылы еңбек сүйгіштікке, білімге құштарлыққа және адамгершілікке бағытталады. М.Әуезов атап өткендей, Абайдың әр сөзі – терең философиялық мектеп [Әуезов, 2011, 158 б.].

Оқытудың заманауи әдіс-тәсілдері

Мектепте Абай шығармаларын оқытуда дәстүрлі түсіндіру әдісінен гөрі интерактивті әдістерді қолдану нәтижелі:

- Сын тұрғысынан ойлау: «Абайдың қара сөздеріндегі өзекті мәселелер» тақырыбында дебаттар мен дөңгелек үстелдер ұйымдастыру.
- Жобалау әдісі: Оқушыларға ақын өлеңдеріне буклеттер жасау немесе бейнероликтер түсіру тапсырмасын беру.
- Салыстырмалы талдау: Абай мен батыс, шығыс ойшылдарының (мысалы, Гете немесе Фирдоуси) идеяларын шендестіру [Мұхамедханов, 1992, 116 б.].

Абайтану сабақтарында ақынның музыкалық мұрасын пайдалану да маңызды. Оның әндері оқушының эстетикалық талғамын қалыптастырып, тілдік қорын байытады.

Әуезов және «Абай жолы» эпопеясы: тұлғаны толыққанды ашу

Мектеп бағдарламасында Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясын оқыту – Абай бейнесін толыққанды ашуда үлкен рөл атқарады. Роман арқылы оқушылар Абайдың тек ақын емес, қоғам қайраткері, заңгер, ойшыл, ел басқарушы ретіндегі қырларын таниды [Әуезов, 2011, 210 б.]. Әдістемелік тұрғыдан бұл эпопеяны оқытуда мынадай тәсілдерді қолдану тиімді:

- «Рөлдік ойындар»: Оқушыларға романның маңызды көріністерін (мысалы, Абай мен Құнанбай арасындағы диалог, ел басқару мәселелері) сахналау тапсырмасын беру. Бұл оқушыларға кейіпкерлердің ішкі әлемін тереңірек түсінуге көмектеседі [Жұмажанова, 2005, 142 б.].
- «Мәтінмен жұмыс»: Романнан Абайдың философиялық толғаныстары, табиғат суреттері немесе махаббат лирикасына қатысты үзінділерді тандап, олардың идеялық мазмұнын талдау. Осы арқылы оқушылардың әдеби талғамы мен тілдік қоры байиды.
- «Жаңашыл Абай»: Абайдың жаңашыл идеялары мен оның заманына деген көзқарасын бүгінгі заманмен байланыс-

тырып, оқушылардың пікірін тыңдау. Бұл оқушылардың сыни ойлау қабілетін дамытады [Омаров, 2019, 90 б.].

- «Абай және оның заманы»: Абайдың өмір сүрген дәуірі мен оның шығармаларындағы тарихи оқиғаларды байланыстырып, оқушыларға тарихи білім беру [Мұхамедханов, 1992, 180 б.].

Әуезовтің эпопеясын оқыту арқылы оқушылар Абайдың тұлғалық бейнесін жан-жақты танып, оның мұрасының маңыздылығын тереңірек түсінеді.

Абайтанудағы инновациялық бағалау

Сабақтың нәтижелілігін бағалауда критериалды бағалау жүйесін қолдану маңызды. Оқушылардың жетістіктерін бағалауда мынадай критерийлерді қолдану ұсынылады:

- Білім мен түсінік: Абайдың өмірі, шығармалары және идеяларын білуі.
- Талдау мен интерпретация: Абай шығармаларын талдай білу, олардың идеялық мазмұнын түсіну және түсіндіре алуы.
- Сыни ойлау: Абайдың идеяларын бүгінгі заманмен байланыстырып, оқушылардың пікірін білдіруі.
- Шығармашылық: Абай мұрасына қатысты шығармашылық жобалар жасау [Тасмағамбетова, 2018, 56 б.].

Бұл критерийлерді қолдану оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырып, олардың білім сапасын жақсартуға көмектеседі.

Абай Құнанбайұлының рухани мұрасы – таусылмас қазына. Оны мектепте оқыту әдістемесін үнемі жетілдіріп отыру қажет. Абайды тек XIX ғасырдың тұлғасы ретінде емес, бүгінгі күннің сұрақтарына жауап беретін замандасымыз ретінде таныту маңызды. Оқушының жүрегіне жол тапқан Абай сөзі – болашақ зиялы ұлттың кепілі.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Әуезов М. Абайтану дәрістерінің дерек көздері. – Алматы: Раритет, 2011. – 288 б.

2. Құнанбаев А. Шығармаларының толық жинағы. – Алматы: Жазушы, 2020. – 320 б.
3. Мұхамедханов Қ. Абайдың ақын шәкірттері. – Алматы: Дәуір, 1992. – 214 б.
4. Омаров Д. Абайдың «Толық адам» ілімі. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2019. – 180 б.
5. Тәжібаев Т. Абай Құнанбаевтың психологиялық көзқарастары. – Алматы: Мектеп, 1995. – 150 б.
6. Жұмажанова Т. Абай шығармаларын мектепте оқыту әдістемесі. – Алматы: Білім, 2005. – 200 б.
7. Тасмағамбетова Г. Критериалды бағалау технологиясы негізінде Абай шығармаларын оқыту. – Алматы: Раритет, 2018. – 120 б.
8. Мұратбек Г. Абай шығармаларын оқытудағы инновациялық әдістер. – Алматы: Жазушы, 2017. – 180 б.
9. Рысқалиев С. Абайдың педагогикалық мұрасы. – Алматы: Мектеп, 2016. – 150 б.
10. Құнанбаев А. Қара сөздері мен өлеңдері. – Алматы: Жазушы, 2019. – 250 б.

ОӘК: 37013821512

БОЛСЫМБАЕВА Мағфуза Мукатаевна
Семей қаласының «№4 жалпы орта білім беретін мектебі» КММ, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
педагог-зерттеуші

АБАЙ ДАНАЛЫҒЫ МЕН ҚАНИПА БІТІБАЕВА ӘДІСТЕМЕСІ: ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ РУХАНИ- ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа. Мақалада Абайдың «Толық адам» концепциясы мен Қанипа Бітібаеваның әдебиетті оқытудағы инновациялық технологияларының тоғысу нүктелері қарастырылады.

Автор ұлттық тәрбие мен заманауи білім беру жүйесіндегі рухани құндылықтардың маңызын талдайды.

Ұлттық білім беру жүйесінің басты мақсаты – тек білімді ғана емес, сонымен бірге ұлттық рухы биік, парасатты тұлға қалыптастыру. Бұл жолда қазақ халқының бас ақыны Абайдың философиялық мұрасы мен қазақ әдебиетін оқытудың әдістемелік мектебін қалаған Қанипа Бітібаеваның еңбегі ерекше маңызға ие. Абай – ұлттың рухани темірқазығы болса, Қанипа Бітібаева – сол руханиятты мектеп табалдырығында ғылыми негізде жүзеге асырушы бірегей тұлға.

Абайдың «Толық адам» ілімі – тәрбие негізі

Абай философиясының өзегі – «Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, сонда толық боласың елден ерек» деген қағида. Бұл

заманауи педагогикадағы құзыреттілік тәсілдің рухани бастауы іспетті. Абайдың «Толық адам» концепциясы бүгінгі білім беру мазмұнының басты бағдары болуы тиіс. Ол адам баласының ғылымды тек пайда табу үшін емес, «адам бол!» деген биік мақсатқа жету үшін үйренуі керектігін айтты.

Қанипа Бітібаеваның «Ой тастау, ойланту, ой қорыту» әдістемесі

Қанипа Бітібаева – әдебиетті пән ретінде емес, адамтану өнері ретінде оқытудың жаңа парадигмасын жасаған ғалым-ұстаз. Оның «Әдебиетті оқытудың тиімді жолдары» мен «Ой-толғаныс» технологиясы Абайдың терең ойларын оқушы санасына жеткізудің ең ұтымды құралына айналды.

Бітібаева әдістемесінің басты ерекшеліктері:

Оқушыны субъект ретінде тану;

Мәтінмен жұмыс істеу арқылы ішкі «Менін» ояту;

Көркем шығарманы философиялық және психологиялық тұрғыдан талдау.

Абайдың «ғылым таппай мақтанба» деген өсиеті мен Бітібаеваның «интеллектуалды мектебі» арасында тығыз байланыс бар. Қанипа апай Абай өлеңдерін жай ғана жаттатуды емес, сол өлеңдегі әрбір сөздің мәнін оқушының өзіндік өмірлік тәжірибесімен ұштастыруды көздеді. Оның әйгілі «Абайтану» курсы – ұлттық тәрбие мен ғылыми әдістеменің синтезі. Мұнда оқушы ақынның шығармашылығын зерттей отырып, өз бойындағы жаман мен жақсыны ажыратуды үйренеді.

Қорытынды. Абайдың даналығы – мазмұн болса, Қанипа Бітібаеваның әдістемесі – сол мазмұнды жеткізуші алтын көпір. Ұлттық білім берудің рухани-ғылыми негіздері осы екі тұлғаның мұрасында жатыр. Бүгінгі жаһандану дәуірінде біздің мектептеріміз Бітібаеваның ғылыми әдістері арқылы Абайдың тереңдігіне бойлай алса, ұлттық кодты сақтаған, бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеу миссиясы толық орындалмақ. Абай айтқан «нұрлы ақыл, ыстық қайрат, жылы жүрек» – қазіргі білім беру саласының басты құндылық бағдары болып қала береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Алматы: Жазушы, 2005. (Абайдың «Толық адам» концепциясы мен қара сөздеріндегі педагогикалық ойлар үшін).
2. Бітібаева Қ.О. Әдебиетті оқыту әдістемесі: Оқулық. – Алматы: Рауан, 1997. – 288 б.
3. Бітібаева Қ.О. Ой-толғаныс (Әдебиетті оқытудың технологиясы). – Өскемен, 2007.
4. Құнанбаева С.С. Қазіргі білім берудің рухани-адамгершілік негіздері. // Қазақстан мектебі. – 2018. – №5.
5. Мұхамедханов Қ. Абай мұрагерлері. – Алматы: Атамұра, 1995.
6. Шаханова Н. Ұлттық тәрбие және Абай философиясы. – Нұр-Сұлтан, 2020.

АХМЕТОВА Меруерт Айтказыевна

Абай облысы Аягөз қаласы

«№7 ЖОББМ» КММ, қазақ тілі мен
әдебиеті мұғалімі

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ БОЙЫНДА ҰЛТТЫҚ КОДТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ: ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Мақалада ұлы ойшыл Абай Құнанбайұлының шығармашылық мұрасы арқылы мектеп оқушыларының бойында ұлттық кодты қалыптастырудың педагогикалық және философиялық негіздері зерттеледі. Автор Абайдың «Толық адам» концепциясын қазіргі білім беру стандарттарымен ұштастыра отырып, оқушылардың интеллектуалдық, ерік-жігер және этикалық даму жолдарын қарастырады. Мақалада Абай поэзиясы мен қара сөздерін оқытудың жаңаша әдістері, соның ішінде пәнаралық интеграция мен цифрлық технологияларды қолдану мүмкіндіктері талданған.

Жаһандану үдерісі белең алған ХХІ ғасырда ұлттық мәдениеттің өзегін сақтап қалу – кез келген мемлекеттің басты стратегиялық мақсаты. Қазақстан үшін бұл бағыттағы темірқазық – ұлы ақын, хаким Абайдың мұрасы. «Ұлттық код» ұғымы – халықтың тарихында қалыптасқан рухани құндылықтардың, тілдік нормалардың және менталды ерекшеліктердің жиынтығы. Абай шығармашылығы – осы кодтың ең таза, шынайы және терең деңгейдегі көрінісі.

Абайды тану арқылы оқушы өзінің кім екенін, қайдан

келгенін және қайда баруы керектігін ұғынады. Мұхтар Әуезов жазғандай: «Абай – қазақ халқының рухани паспорты, оның шығармаларында ұлттың өткені мен болашағы тоғысқан» [1, 18-б.]. Оқушыларға Абай әлемін таныту – жай ғана әдебиет сабағы емес, бұл ұлттық рухты жаңғыртудың және жас ұрпақтың бойына «рухани иммунитет» егудің кепілі.

II. Негізгі бөлім

2.1. Абай поэзиясы – ұлттық болмыстың көркем бейнесі

Абайдың лирикасы оқушының эстетикалық талғамын қалыптастырып қана қоймай, оның санасына ұлттық танымның дәнін себеді. Мәселен, ақынның табиғат лирикасы («Қыс», «Жаз», «Күз», «Жазғытұры») – бұл жай ғана пейзаж емес, бұл көшпелі қазақ қоғамының тұтас өмір салты, этнографиялық энциклопедиясы. Оқушы «Қыс» өлеңіндегі «кәрі құдаң – қыс келіп, ақ киімді, соқыр, мылқау...» деген жолдарды оқығанда, табиғатты жанды бейне ретінде қабылдайтын қазақы танымды түйсінеді.

Зерттеуші М. Мырзахметұлы: «Абайдың әрбір өлеңі – ұлттық генетикалық жадымызды оятатын кодтық жүйе» [4, 92-б.] деп атап өткен. Абай тілі – қазақ тілінің ең биік шыңы. Оқушы Абайдың сөз қолданысын меңгеру арқылы ана тілінің байлығын, фразеологиялық иірімдерін және терең метафораларын өз сөйлеу мәдениетіне енгізеді. Бұл – ұлттық кодтың ең бірінші элементі – тілді сақтаудың басты жолы.

2.2. «Толық адам» концепциясы – тәрбиенің жаңа парадигмасы

Қазіргі мектеп тәрбиесіндегі басты мәселе – білім мен тәрбиенің ұштаспауы. Абай бұл мәселенің шешімін «Толық адам» ілімі арқылы көрсетіп берді. Ұлттық кодтың моральдық стандарты ретінде Абай мынадай үш қасиетті алға тартады:

Нұрлы ақыл: Бұл тек ақпарат жинау емес, сыни тұрғыдан ойлау, ғылымды меңгеру және әлемді тану. Абайдың «Дүние де өзі, мал да өзі, ғылымға көңіл бөлсеңіз» деген жолдары бүгінгі білім экономикасы заманында өте өзекті.

Ыстық қайрат: Бұл еңбекқорлық, жігер және жауапкершілік.

Оқушыларға «тамағы тоқтық, жұмысы жоқтықтың» адамды аздыратынын Абай сөзімен түсіндіру – жалқаулықпен күресудің ең жақсы әдісі.

Жылы жүрек: Бұл мейірімділік, жанашырлық және отансүйгіштік. «Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп» деген қағида – толеранттылық пен гуманизмнің биік үлгісі [3, 45-б.].

Осы үш компоненттің теңдігі оқушының бойында «интеллектуалды ұлт» өкіліне тән қасиеттерді қалыптастырады.

Компонент	Педагогикалық мәні	Сабакпен байланысы
Нұрлы ақыл	Когнитивті даму	Логика, математика, IT, сыни талдау
Ыстық қайрат	Волевой (ерік-жігер) даму	Жобалық жұмыс, спорт, еңбекке баулу
Жылы жүрек	Эмпатия және этика	Әдебиет, жобалар

2.3. Қара сөздердегі ұлттық мінезді талдау және түзету

Абайдың қара сөздері – ұлттық психологияның терең анализі. Сабак үдерісінде қара сөздерді талдау оқушының өзін-өзі тануына (self-reflection) жол ашады. Мәселен, отыз сегізінші қара сөздегі: «Адамның ғылымы, білімі хақиқатқа, растыққа құмар болып, әрнәрсенің түбін, хикметін білмекке ынтызарлықпенен табылады» [2, 78-б.] деген ойлар оқушының зерттеушілік дағдысын (inquiry-based learning) дамытады.

Қара сөздердегі ұлттық мінезге қатысты сын-пікірлер оқушыларды жағымсыз әдеттерден (өтірік, мақтаншақтық, еріншектік) арылуға үндейді. Бұл жерде мұғалім Абай сынының астарында ұлтқа деген шексіз махаббат жатқанын түсіндіруі қажет. Абай қазақты жек көргендіктен емес, оны әлемдік өркениеттің биігінен көргісі келгендіктен сынады. Бұл – ұлттық намысты

оятудың ең пәрменді тетігі.

2.4. Интеграцияланған оқыту және цифрлық абайтану

Ұлттық кодты таныту үшін Абай мұрасын тек әдебиет сабағымен шектемеу керек. Заманауи педагогикалық тәжірибеде келесі әдістер тиімді:

Абайтану және Тарих: Абай өмір сүрген дәуірдегі саяси-әлеуметтік жағдайды (болыстық сайлау, отарлау саясаты) талдау арқылы оқушының тарихи санасын қалыптастыру.

Абайтану және Математика/Робототехника: Абайдың логикалық алгоритмдерін, мәселен, қара сөздердегі себеп-салдар байланысын программалау тіліне немесе логикалық есептерге айналдыру. Бұл техникалық бағыттағы оқушылардың гуманитарлық құндылықтарға деген қызығушылығын арттырады.

STEAM жобалар: Оқушылар Абайдың өлеңдерінде сипатталған заттардың (киіз үй, ұлттық киімдер) макеттерін жасап, олардың физикалық-математикалық қасиеттерін зерттейді.

III. Оқушылардың ұлттық санасын оятудағы практикалық қадамдар

Мектеп тәжірибесінде Абай арқылы ұлттық кодты сіңірудің бірнеше деңгейі болуы тиіс:

Танымдық деңгей: Абайдың өмірі мен шығармашылығын деректі мәліметтер арқылы тану;

Эмоционалды деңгей: Абай әндері мен күйлері арқылы оқушының ішкі жан дүниесіне әсер ету;

Құндылықтар деңгейі: Абайдың этикалық қағидаларын өмірлік ұстанымға айналдыру.

Бүгінгі оқушы – цифрлық ұрпақ өкілі. Сондықтан Абай мұрасын медиа-контент ретінде ұсынудың маңызы зор. «Абайдың бір сөзі – менің өмірлік мотивациям» айдарымен подкасттар жазу немесе әлеуметтік желілерде челленджер ұйымдастыру оқушының Абайға деген жақындығын арттырады.

Ұлттық кодтың элементі	Абай шығармаларындағы көрінісі	Оқушы бойында қалыптасатын қасиет
Тіл мен әдебиет	«Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп...», «Өлең – сөздің патшасы...»	Сөз мәдениеті, ана тіліне құрмет, эстетикалық талғам.
Рухани болмыс	«Толық адам» ілімі: Ақыл, қайрат, жүрек.	Моральдық тұрақтылық, адамгершілік, эмпатия.
Тарих пен таным	Табиғат лирикасы: «Қыс», «Жаз». Көшпелі тұрмыс сипаты.	Этнографиялық білім, тарихи жады, туған жерге махаббат.
Мәдениет пен өнер	«Құлақтан кіріп бойды алар...» Абай әндері мен күйлері.	Өнерпаздық, ұлттық музыкалық кодты сезіну.
Мінез бен этика	Қара сөздер (Бесінші, Сегізінші, Отыз сегізінші сөздер).	Сыни ойлау, еңбекқорлық, жағымсыз әдеттерден арылу.
Ғылым мен білім	«Ғылым таппай мақтанба...», Жиырма бесінші қара сөз.	Интеллектуалды даму, бәсекеге қабілеттілік.

IV. Қорытынды

Абай шығармалары – қазақ халқының рухани өзегі. Оқушыларға Абай әлемін таныту арқылы біз олардың бойындағы ұлттық кодты жаңғыртып қана қоймай, оларды әлемдік деңгейдегі кемел тұлға етіп тәрбиелейміз. Абай айтқан «Адам бол!» қағидасы – ұлттық тәрбиенің де, жаһандық азаматтықтың да бастауы.

Егер әрбір оқушы Абайдың «Нұрлы ақылын» білімге, «Ыстық қайратын» еңбекке, «Жылы жүрегін» Отанға арнаса, біздің ұлттық

кодымыз мәңгілік сақталмақ. «Абайды тану – әрбір қазақтың парызы, ал оны жас ұрпаққа жеткізу – ұстаздың қасиетті міндеті» [7, 22-б.].

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Әуезов М.О., Абайды білмек парз. – Алматы: Рауан, 1997. – 320 б.
2. Құнанбайұлы А., Шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Алматы: Жазушы, 2005. – Т. 2. – 232 б.
3. Құнанбайұлы А., Қара сөздері мен өлеңдері. – Астана: Аударма, 2010. – 416 б.
4. Мырзахметұлы М., Абайтану тарихы және «Толық адам» ілімі. – Алматы: Ана тілі, 2014. – 280 б.
5. Абай энциклопедиясы. – Алматы: Атамұра, 1995. – 720 б.
6. Мұхамедханов Қ., Абайдың ақын шәкірттері. – Алматы: Дәуір, 1993. – 224 б.
7. Омаров Е., Ұлттық код және Абай мұрасы. // Қазақстан мектебі. – 2023. №2. 18-25 бб.
8. Жұмажанова Т., Абай шығармаларын мектепте оқыту әдістемесі. – Алматы: Мектеп, 2018. – 192 б.
9. ҚР Білім беруді дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасы.

ЖАБЕЛОВА Галия Болаткановна
Абай облысы, Семей қаласы
«№22 жалпы орта білім беретін
мектеп-лицейі» КММ, қазақ тілі мен
әдебиеті пәні мұғалімі

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫН ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ КОДТЫ ТАНЫТУ

Аңдатпа. Бұл мақалада Абай Құнанбайұлы шығармаларын оқыту арқылы ұлттық кодты танытудың ғылыми-әдістемелік негіздері қарастырылады. Сонымен қатар «толық адам» ілімі аясында тұлға тәрбиесі мен ұлттық құндылықтарды қалыптастыру жолдары талданады.

Тірек сөздер. Абай, ұлттық код, толық адам, рухани тәрбие, әдебиет, әдістеме.

Адамзат тарихында әр ұлттың өзіндік болмысын айқындайтын рухани құндылықтары мен мәдени мұрасы ерекше орын алады. Сол құндылықтардың өзегінде ұлттық код ұғымы жатыр. Ұлттық код – халықтың дүниетанымы, тілі, дәстүрі, ділі мен рухани әлемінің жиынтығы. Қазақ халқы үшін бұл құндылықтарды тереңінен танытатын тұлғалардың бірі – Абай Құнанбайұлы.

Абай шығармалары – қазақ халқының рухани айнасы, ұлттық болмысының көрінісі. Оның өлеңдері мен қара сөздерінде халықтың салт-дәстүрі, адамгершілік қағидалары, білім мен ғылымға ұмтылысы кеңінен көрініс тапқан. Сондықтан Абай мұрасын оқыту арқылы жас ұрпақтың бойында ұлттық сана мен

рухани құндылықтарды қалыптастыру – маңызды міндеттердің бірі.

Бүгінгі таңда жаһандану жағдайында ұлттық кодты сақтау мен оны кейінгі ұрпаққа жеткізу өзекті мәселеге айналып отыр. Осы тұрғыда Абай шығармаларын оқыту – оқушыларға тек әдеби білім беріп қана қоймай, олардың ұлттық болмысын тануға, елжандылық қасиеттерін дамытуға мүмкіндік береді.

Сондықтан қазақ әдебиетінің классигі Абай Құнанбайұлының шығармалары ерекше маңызға ие.

Негізгі бөлім. Абай шығармалары – қазақ халқының рухани айнасы. Ақын поэзиясы мен қара сөздерінде адамгершілік, әділдік, еңбек, ғылым-білімге ұмтылу идеялары кеңінен көрініс табады. Бұл құндылықтар ұлттық тәрбиенің негізін құрайды.

Абайдың қара сөздері – терең философиялық еңбектер. Онда адам тәрбиесі, қоғам дамуы, білімнің маңызы туралы ойлар жүйелі түрде беріледі. Әсіресе жастарды білімге, еңбекке, адалдыққа тәрбиелеу мәселелері ерекше орын алады. Мысалы, Абайдың:

«Ғылым таппай мақтанба,
Орын таппай баптанба...»

деген өлең жолдары жастарды білімге, ғылымға ұмтылуға шақырады. Бұл – ұлттық кодтың маңызды бөлігі болып табылатын білімге құрмет қағидасын көрсетеді.

Сонымен қатар:

«Еңбек етсең ерінбей,
Тояды қарының тіленбей»

деген жолдары арқылы ақын еңбекқорлықты дәріптейді. Қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымында еңбек басты құндылықтардың бірі.

Ал адамгершілік мәселесін қозғағанда Абай: «Адамзаттың бәрін сүй, бауырым деп» жалпы адамзаттық және ұлттық

гуманизм идеясын ұсынады. Бұл – ұлттық кодтағы мейірімділік пен бауырмалдықтың көрінісі.

Қара сөздердегі тәрбиелік мән

Абайдың қара сөздері – ұлттық тәрбиенің терең философиялық негізі. Мысалы, жетінші қарасөзінде ол: «Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады...» деп, адамның табиғи және тәрбиелік дамуын түсіндіреді. Бұл жерде тұлғаның қалыптасуында тәрбие мен ортаның рөл ерекше екені айтылады.

Ал он тоғызыншы қарасөзінде: «Адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озады» деп, адамның артықшылығы рухани қасиеттерде екенін көрсетеді. Бұл ұлттық кодтағы ар-ұят, мінез, білім ұғымдарының маңызын дәлелдейді.

«Толық адам» ілімі. Абайдың «толық адам» тұжырымы – ұлттық тәрбиенің өзегі. «Толық адам» ілімі – оның ең терең философиялық тұжырымдарының бірі. Бұл ілімде адамның бойында ақыл, қайрат, жүрек үйлесімді болуы тиіс. Осы үш қасиет арқылы тұлға рухани кемелденуге жетеді. Бұл жерде:

- Ақыл-білім, ойлау қабілеті;
- Қайрат – ерік-жігер, әрекет;
- Жүрек – мейірім, адамгершілік.

Осы үш қасиет бірігіп толық адамды қалыптастырады. Толық адам моделін білім беру үдерісінде қолдану оқушылардың тұлғалық дамуына ықпал етеді. Олар өз бойында жауапкершілік, әділдік, мейірімділік қасиеттерін қалыптастырады.

Абай шығармаларын осындай нақты мысалдармен оқыту:

- оқушының мәтінді терең түсінуіне
- ұлттық құндылықтарды саналы қабылдауына
- өмірмен байланыстыруына мүмкіндік береді

Оқыту әдістемесі. Абай шығармаларын оқытуда заманауи әдістерді қолдану тиімді нәтиже береді. Атап айтқанда:

- мәтінді кешенді талдау;
- проблемалық оқыту;
- пікірталас ұйымдастыру;
- жобалық жұмыстар;
- цифрлық білім ресурстарын пайдалану.

Абай шығармаларын оқыту әдістемесі

Қазақ әдебиетін оқытуда, әсіресе Абай Құнанбайұлы шығармаларын меңгертуде оқушының тек білім алуын емес, ойлау, талдау, ұлттық құндылықтарды түсіну қабілетін дамыту басты мақсат болып табылады. Сондықтан сабақта дәстүрлі емес, белсенді әдістер кеңінен қолданылады.

1. Кешенді талдау әдісі

Мәні: Көркем шығарманы жан-жақты (тақырып, идея, композиция, тіл, образ) талдау.

Мысал: Абайдың «Қыс» өлеңін талдау:

Тақырыбы – қыс мезгілі.

Идеясы – табиғаттың қаталдығы.

Көркемдік құралдар – кейіптеу (Қыс – «ақ киімді, денелі, ақ сақалды»)

Образ – Қыс бейнесі адам кейпінде.

Тапсырма:

«Қыс» бейнесін қазіргі өмірмен салыстыр.

Өлеңдегі ұлттық дүниетанымды анықта.

Нәтиже: оқушы тек мазмұнын емес, ұлттық дүниетанымды түсінеді.

2. Проблемалық оқыту әдісі

Мәні: Сабақта проблемалық сұрақ қою арқылы оқушыны өз бетінше ойландыру.

Бұл әдіс оқушылардың ойлауын дамытып, қорытынды жасауға үйретеді.

Мысал: Абайдың қара сөздері бойынша:

Проблемалық сұрақтар:

«Абай неге «Толық адам» идеясын көтерді?»

«Қазіргі жастар Абай айтқан кемшіліктерден арылды ма?»

«Білім мен тәрбиенің қайсысы маңызды?»

Сабақ барысы:

Проблемалық жағдай тудыру.

Оқушылар пікір айтады.

Дәлел келтіреді.

Қорытынды жасайды.

Нәтиже: оқушы дайын жауап алмайды, өзі ізденеді.

3. Шығармашылық әдіс

Мәні: Оқушының эмоциясы мен қиялын дамытуға бағытталған.

Мысал: Өлеңді мәнерлеп оқу.

Абайға хат жазу

«Мен Абаймен кездессем...» тақырыбында эссе.

Қосымша:

Сахналық көрініс (қара сөздерден).

Рөлдік ойын.

Бұл әдіс оқушының шығармашылық қабілетін дамытады.

4. Жобалық оқыту әдісі

Мәні: Оқушылар белгілі бір тақырып бойынша жоба жасап, зерттеу жүргізеді.

Мысал жобалар:

«Абай және ұлттық құндылықтар»;

«Абай қара сөздеріндегі тәрбие»;

«Абай және қазіргі жастар».

Жоба кезеңдері:

Тақырып таңдау;

Ақпарат жинау.

Талдау

Қорғау (презентация).

Нәтиже: оқушы зерттеуші тұлғаға айналады

5. Диалогтік және пікірталас әдісі

Мысал: «Абайдың ойлары бүгін өзекті ме?»

Дебат ұйымдастыру

Оқушылар:

пікір айтады;

дәлел келтіреді;

қарсы пікір тыңдайды.

Бұл әдіс сыни ойлауды дамытады.

6. Интерактивті әдістер

Мысал: «Ой тастау – ойланту – ойлау» технологиясы

Постер қорғау;

Кластер жасау;

Мұнда оқушы белсенді қатысушы болады

Абай шығармаларын оқытуда:

кешенді талдау – терең түсінуге;

проблемалық оқыту – ойлауға;

жобалық әдіс – зерттеуге;

шығармашылық әдіс – тұлғалық дамуға ықпал етеді.

Осы әдістерді үйлестіре қолдану арқылы оқушы тек әдеби білім алып қана қоймай, ұлттық кодты, рухани құндылықтарды меңгереді. Бұл әдістер оқушылардың сыни ойлау қабілетін дамытып, шығарманы терең түсінуге мүмкіндік береді.

Ұлттық кодты таныту. Абай шығармаларын жүйелі оқыту арқылы оқушылар ұлттық құндылықтарды меңгереді. Олар ана тілін құрметтеп, салт-дәстүрді бағалайды. Сонымен қатар ұлттық сана-сезімі қалыптасып, елжандылық қасиеттері дамиды.

Қорытынды. Қорыта айтқанда, Абай шығармаларын оқыту – ұлттық кодты танытудың тиімді жолдарының бірі. Ақын мұрасын жаңаша әдістер арқылы оқыту жас ұрпақты рухани бай, білімді, ұлттық құндылықтарды құрметтейтін тұлға ретінде қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Абай Құнанбаев №1. Абай Құнанбайұлы. Қара сөздер.
2. Мұхамедханов Қ. Абайтану еңбектері.
3. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасы.
4. Жұмабаев М. Педагогика.
5. Қазақстан Республикасының білім беру тұжырымдамалары.

ТУРДУГУЛОВА Дильмара Шеризатовна
Абай облысы білім басқармасы
Жаңасемей ауданы білім бөлімінің
«А.Ибраев атындағы ЖОББМ» КММ,
қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі,
филология ғылымдарының магистрі,
педагог-зерттеуші

ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНҰЛЫ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ МОДЕЛІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Аңдатпа. Мақалада XX ғасырдың екінші жартысында ғалым-ұстаз, ақын, аудармашы Қайым Мұхамедханұлының) ұлттық білім беру моделінің қалыптасуына қосқан ерекше үлесі жан-жақты талданады. Автор Қ.Мұхамедханұлының «Абай таксономиясы», ұлттық ойшылдар мұрасын оқыту әдістемесі, «ұлы дала» мәдениетінің тәлім-тәрбиелік негіздері жайлы ғылыми ізденістерін ұлттық білім беру жүйесінің методологиялық қайнар көзі ретінде қарастырады.

Ұлттық білім беру моделінің қалыптасу тарихы – қазақ зиялы қауымның ұлтымыздың рухани мұрасын зерттеу, сақтау және ұрпаққа таныту жолындағы көп ғасырлық ізденістерінің жемісі. Бұл істе XX ғасырдың екінші жартысында ғалым-ұстаз, ақын, аудармашы Қайым Мұхамедханұлының есімі ерекше аталады. Абайтану ілімінің біртуар өкілі, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты, «Қайым Мұхамедханов атындағы білім және мәдениет орталығы» қоғамдық қорының негізін қалаушы – ол тек әдебиет

тарихшысы ғана емес, ұлттық білім беру саласының түпкі қайнар көздерін зерттеген, қазақтың ғылыми-педагогикалық ойының жазба деректерін жүйелеген ұлы педагог [5] [7]. Бұл мақалада Қайым Мұхамедханұлының ғылыми мұрасы арқылы ұлттық білім беру моделінің тарихи тамырлары, онтологиялық негіздері және заманауи мәні қарастырылады. Ұлттық білім беру моделінің қалыптасуы – бұл жай ғана педагогикалық жүйенің өзгеріп дамуы емес, сонымен бірге ұлттың рухани қайта жаңғыруы, мәдени және рухани тәуелсіздігін нығайту процесі. Қазақстан Республикасы Тәуелсіздік алғалы бері бұл салада көптеген жүйелі өзгерістер жүзеге асырылды, алайда ұлттық білім берудің түп-тамырына үңілсек, оның қайнар көзі ұлы даланың сан мыңжылдық тарихында жатыр. ХХ ғасырдың басында Алаш зиялылары, оның ішінде Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Мағжан Жұмабаев, Халел Досмұхамедұлы сияқты тұлғалар ұлттық білім беру ісінің негізін қалап, оның әдістемелік және мазмұндық негіздерін айқындаған болатын. Олардың ізбасары ретінде Қ.Мұхамедханұлы ұлттық педагогиканың ғылыми жүйесін құрды, қазақ ойшылдарының мұрасын жаңғыртып, оны бүкілхалықтық және халықаралық деңгейде танытты. Алайда, Қ.Мұхамедханұлының мұрасы әлі күнге дейін кешенді түрде зерделенбей келе жатыр. Әдебиеттану, филология салаларындағы еңбектері жан-жақты талқыланғанымен, оның педагогикалық, атап айтқанда, ұлттық білім беру моделін қалыптастырудағы рөлі әлі де толық ашылмаған. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Ұлттық білім беру моделі» туралы тұжырымдамасы аясында ғалым мұрасын зерттеу одан әрі маңызды мәнге ие бола түсуде.

Қ.Мұхамедханұлы 1915 жылы қазіргі Шығыс Қазақстан облысы Семей ауданының Қарауыл ауылында Алаш қозғалысының белсендісі, белгілі жергілікті интеллигент Мұхамедхан Сейіткұлұлының шаңырағында дүниеге келеді. Әкесінің үйі – «Айқап», «Абай», «Қазақ», «Шолпан», «Сана», «Сарыарқа», «Таң» сияқты қазақ баспасөзінің үздік үлгілерін жинап, зиялылар бас қосатын орда болған [6]. Бұл орта болашақ

ғалымның рухани қалыптасуына тікелей ықпал етті. Саналы өмірінің жарты ғасырдан астамын ұстаздық еңбекке арнаған Қ.Мұхамедханұлы түрлі оқу орындарында педагогика, әдебиет теориясы және қазақ тілі пәндерінен дәріс берді. Оның шәкірттері қатарында көптеген белгілі ғалымдар, жазушылар мен мәдениет қайраткерлері бар [7]. Қ.Мұхамедханұлының ғылыми ізденістерінің түп-төркіні – Абай ілімін түсіндіру, талдау және тарату болды. Ол «Абай шығармаларының текстологиясы» атты. монографиялық зерттеуде қазақтың ұлттық ақыл-ой жүйесінің жазба форматтағы ең алғашқы үлгілерін жүйелеп, оқытудың жаңа әдістемелік негізін қалады [5]. Абай таксономиясы – Қ.Мұхамедханұлының ашқан жаңалығы. Бұл – білім беру ісіндегі, білім беруді мемлекеттік басқарудағы, ұлттық білім беру тарихы мен теориясындағы баға жетпес құндылық. Ақын мұрасындағы ұғымдар жүйесі, олардың иерархиясы логикалық-диалектикалық тәсілмен талданып, оқу-әдістемелік кешен құруға пайдаланылды. Қ.Мұхамедханұлы тек Абайды ғана емес, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Әріп Тәңірбергенов сияқты қазақ ойшылдарының мұрасын да ғылыми айналымға енгізді. «Шәкәрім мен Әріп туралы пайымдау» еңбектері ұлттық философияны оқытудың контекстуалдық әдістемесін қалыптастырды [8].

Қазақ жеріндегі білім беру жүйесінің тарихы VII–VIII ғасырлардан басталады. Отырар, Тараз, Түркістан, Сайрам, Исфиджаб сияқты қалалардағы медреселер діни білім мен рухани тәрбиені ұштастырған ірі мәдениет орталықтарына айналды. Ерте заманғы қазақ білім беруінің ерекшеліктері: медреселік модель — жергілікті және халықаралық деңгейде білім алу мүмкіндігі, түрлі конфессиялардың үйлесімділігі – исламдық, орталықазиялық және дәстүрлі түркілік білімнің синтезі, практикалық бағдар – шарифат, логика, тарих, тіл білімі, поэзия ғылымы пәндерінің кешенді оқытуы Жәңгір хан дәуіріндегі жаңғырулар (XIX ғ. ортасы) болды. 1841 жылы Бөкей Ордасында Жәңгір ханның білім беру саясаты ұлттық моделдің жаңа кезеңін бастады. Мешіт жанындағы бастауыш мектептерді ұйымдастыру – діни және

зайырлы білімнің синтезіне бағытталған алғашқы мемлекеттік талпыныс болды [1]. Қ.Мұхамедханұлы осы дәуірді арнайы зерттеп, қазақ зиялыларының – Ы. Алтынсарин, А.Құнанбаев сияқты білім беру ілгерілемелерін ғылыми айналымға енгізді. Алаш дәуірі және ұлттық моделдің концептуалдық негізі ХХ ғасырдың 1930 жылдарынан басталды. Алаш қозғалысының білім беру идеялары – ұлттық моделдің концептуалдық түбегейлі реформасы болды. Алашордалықтардың мақсаты – қазақ тілінде оқытуды міндеттеу, зайырлы мектептер желісін ұйымдастыру, халықаралық ғылыми байланыстар орнату, әйелдер білімі мен құқықтарын кеңейту еді. Қ.Мұхамедханұлы – Алаш арыстарының соңғы тұяғы, осы ізгі мұраны сақтап, кеңестік кезеңде де ұлттық білім беру дәстүрін үзбей жалғастырды [8]. Текстология ғылымы арқылы ұлттық ойлау жүйесін зерттеуде де ғалым сырт қалмады. Қ.Мұхамедханұлының еңбегінің түп-тамыры – текстология. Ол қазақтың жазба мұрасын ғылыми, сыни тұрғыда зерттеп, оқулықтар жазуға дайындалған дайын материалдар жасады. Абайдың әрбір өлеңінің нұсқаларын салыстырып, авторлық нұсқасын анықтау – бұл тек филологиялық емес, педагогикалық мәселе: қалай оқыту керек, не нәрсеге назар аудару қажет екенін де ұсынды. [5] [6]. Қ.Мұхамедханұлының поэзияға қатысты зерттеулері – ұлттық поэзия табиғатын, оның ереже-қисындарын, қағидаларын және тарихын терең меңгеруге негізделген оқыту жүйесін қалыптастырды [3]. Ол қазақ өлеңіндегі:

- Ұйқастың семантикалық функциясы;
- Суреттеме мен ойлаудың байланысы;
- Эпикалық және лирикалық дәстүрлер сияқты мәселелерді оқу бағдарламаларына енгізуді ұсынды.
- Қайым Мұхамедханұлының концепциясы бойынша, ұлттық білім беру моделінің өзегінде:
- Абай таксономиясы ұлттық ойлау жүйесінің шыңы;
- Шәкәрім философиясы – діни сөйлесім мен зайырлылықтың үйлесімі;
- Қазақ поэзиясының метрикасы – тілдік тұлғаны дамыту құралы.

Заманауи ұлттық білім беру моделінің негізінде:

Компонент	Мазмұны	Қайым мұрасымен байланысы
Мәдени-тарихи	Ұлттық тарих, әдебиет, өнер	Абай, Шәкәрім, Әріп текстологиясы
Тілдік	мемлекеттік және ана тілінде оқыту	Поэзия метрикасы, лингво-мәдениеттану
Ғылыми-когнитивті	ұлттық ойлау жүйесін дамыту	Абай таксономиясы

Қ.Мұхамедханұлының педагогикалық философиясының өзегінде – руханиятты сақтау жатыр. Ол былай деп жазған: «Әрбір кейінгі ұрпақ өз жолын алдыңғы ұрпақтардың жеткен жерінен бастайды, жақсыдан үйренеді, жаманнан жиренеді» [6]. Бұл принцип ұлттық білім беру моделінің генетикалық сабақтастық принципі ретінде іске асырылуда. Заманауи білім беруде Қ.Мұхамедханұлының мұрасы цифрлық форматта қолжетімді. «Eurasian education» сияқты халықаралық журналдар, электрондық кітапханалар, виртуалды музейлер арқылы ұлттық білім беру моделінің тарихы дүниежүзілік кеңістікке шығуда [4].

Қ.Мұхамедханұлы – ұлттық білім беру моделінің қалыпта-суындағы айрықша тұлға. Оның ғылыми мұрасы:

1. Тарихи тамырларды (Абай, Шәкәрім, Алаш дәуірі) ғылыми айналымға енгізіп, оқыту мазмұнына енгізуде;
2. Методологиялық негіздерді (Абай таксономиясы, текстология) жасап, ұлттық ойлау жүйесін қалыптастыруда;
3. Педагогикалық тәжірибені (ұстаздық мұрат, шәкірт тәрбиелеу) ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуде;

4. Халықаралық әріптестікті (түркілік дүние, еуразиялық кеңістік) дамытуда өте үлкен бастама болды.

Ұлттық білім беру моделінің табыстығы – дәстүр мен жаңғырудың, ұлттық және жаһандықтың, теория мен практиканың үйлесімділігінде. Қайым Мұхамедханұлының мұрасы осы үйлесімділіктің ғылыми негізін қалады. Осы тұрғыдан алғанда, Қайым Мұхамедханұлының педагогикалық философиясы ұлттық білім беру моделінің перспективалық даму бағыттарын айқындайды. Заманауи жаһандық үрдістер жағдайында ұлттық білім беру жүйесі екі стратегиялық міндетті шешуі тиіс: ұлттық рухани-мәдени құндылықтарды сақтау және халықаралық білім беру кеңістігіне интеграциялану. Қайым Мұхамедханұлы мұрасы осы екі жүктің тарихи үйлесімін көрсетеді. Ол ұлттық ойшылдар мұрасын зерттеу арқылы қазақ мәдениетінің универсалды маңызын дәлелдеді, сөйтіп ұлттық модель мен жаһандықтың өзара толықтығының үлгісін жасады.

Ғалымның педагогикалық мұрасы заманауи Қазақстандағы білім беруреформаларына теориялық негіз беріп отыр. «Ұлттық білім беру моделі» концепциясындағы ұлттық тарихты, тілді, мәдениетті оқытудың маңыздылығы, тәрбие мен білім берудің ұштасуы, азаматтық-патриоттық құндылықтарды қалыптастыру – бұл барлық өзекті басымдықтар Қайым Мұхамедханұлы идеяларымен тығыз байланысты. Оның ұлттық білім берудің генетикалық коды, яғни ғасырлық дәстүрлер мен заманауи инновациялардың синтезі туралы түсініктері қазіргі реформаторларға бағыт-бағдар береді.

Қорыта айтқанда, мақалада Қ.Мұхамедханұлының ұлттық білім беру моделінің қалыптасуындағы тарихи рөлі мен ғылыми мұрасы талқыланды. Зерттеу барысында бірнеше маңызды қорытындыларға қол жеткізілді. Біріншіден, Қ.Мұхамедханұлы ұлттық білім беру ісінің методологиялық негізін салған көрнекті ғалым ретінде танылды. Оның «Абай таксономиясы» қазақ ойшылының мұрасын жүйелеудің инновациялық әдісі ғана емес, сонымен бірге ұлттық білім беру моделінің құрылымдық-логика-

лық үлгісі болды. Бұл таксономия білім берудің мазмұндық, рухани-моральдық және практикалық аспектілерін үйлестіре отырып, адами қасиеттерді қалыптастырудың иерархиялық жүйесін ұсынды. Екіншіден, Қ.Мұхамедханұлы еңбектері арқылы ұлттық білім берудің онтологиялық негіздері айқындалды. «Ұлы дала» мәдениеті идеясы, ұлттық сана-сезімді тәрбиелеу, тіл мәдениеті мен ойлау мәдениетінің өзара байланысы – бұл құндылықтар заманауи ұлттық білім беру концепциясының рухани тамырларына айналды. Үшіншіден, Қ.Мұхамедханұлының ғылыми-педагогикалық ізденістері практикалық нәтижелерге қол жеткізді. Ол ұлттық ойшылдар мұрасын оқытудың әдістемелік негіздерін жасап, қазақ педагогикасының ғылыми пән ретінде қалыптасуына ықпал етті. Шәкәрімтану, Әріптану сияқты жаңа ғылыми бағыттарды негіздеу арқылы ұлттық білім беру мазмұнын кеңейтті. Төртіншіден, ғалым мұрасының заманауи маңызы анықталды. Қазіргі «ұлттық білім беру моделі» ғалымның идеяларымен тікелей үндеседі. Оның ізгілік педагогикасы, ұлттық мұраны сақтау мен насихаттау туралы ілімдері бүгінгі күннің өзекті талаптарына жауап береді.

Қ.Мұхамедханұлы – ұлттық білім беру моделінің іргетасын салушы, қазақ педагогикалық ойының көрнекті өкілі, ұлт руханиятының ұлы жанашыры. Оның ғылыми мұрасы ұлттық білім беру жүйесінің жаңғыртылуы мен дамуына бағыт-бағдар беретін теориялық құндылық пен практикалық нұсқаулық қызметін атқарады. Ұрпақтан ұрпаққа жалғасатын бұл мол мұраны зерттеу, насихаттау және дамыту – бүгінгі еңбек тармағының маңызды міндеті болып табылады. Оның өмірі мен ісі – «Қазақтың Қайымы» атануға лайық, ұлтымыздың рухани биіктігінің символы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мұхамедханов Қ. Абай шығармаларының текстологиясы. – Алматы: Ғылым, 1968. – 248 б.

2. Мұхамедханов Қ. Абай таксономиясы. – Алматы: Қазақстан, 1975. – 312 б.
3. Қайым Мұхамедханов атындағы білім және мәдениет орталығы. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы, 2015. 320 б.
4. Рахметоллаұлы Қ. Қайым Мұхамедханов – Алаштың соңғы тұяғы/Дидар газеті, 05.01.2026
5. Абайтану: ХІХ – ХХ ғасырлар. Энциклопедия. – Алматы: Атамұра, 1995. – 624 б.
6. Қазақ әдебиетінің тарихы. 10 томдық. – Алматы: Ғылым, 1978–1987.
7. Жүсіпбеков Ж. Ұлттық білім беру моделі. Тарихы. Теориясы. Тәжірибесі. – Алматы: Білім, 2018. – 312 б.
8. Қалиев С. Ұлттық білім берудің философиялық негіздері.– Алматы: Санат, 2015-280 б.

FTAMP: 17.82.31

УАХМЕТОВА Бұлбұлназ Мұратқызы
Абайдың «Жидебай-Бөрілі»
мемлекеттік тарихи-мәдени және
әдеби-мемориалдық музей-қорығы
aizere.nazar@mail.ru

ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНҰЛЫНЫҢ ДРАМАТУРГИЯСЫ

Аңдатпа. Мақалада көрнекті ғалым, жазушы, абайтанушы Қ.Мұхамедханұлының драматургия саласындағы шығармашылығы қарастырылады. Қ. Мұхамедханұлының «Майданнан майданға», «Комиссар Ғаббасов», «Ер Білісай», «Перне» пьесаларының тақырыптық-идеялық ерекшеліктері сараланып, тарихи шындықты бейнелеудегі көркемдік ұстанымдары айқындалады. Сонымен қатар, Қ.Мұхамедханұлының драматургиядағы шығармалары қазақ сахна өнерін байытқан құнды мұра екені тұжырымдалады.

Тірек сөздер: Қайым Мұхамедханұлы, драматургия, қазақ әдебиеті, театр өнері, тарихи драма, пьеса, сахна, көркемдік ерекшелік, әдеби мұра, ұлттық театр, кейіпкер бейнесі, тарихи шындық.

Ұзақ ғұмырында, қуанышы мен реніші жеңісі мен жеңілісі егіз қатар келіп, алма кезек ауысқан сәттерді басынан кешірген Қ.Мұхамедханұлы шығармашылығының тарам-тарам тараулары бүгінгі ұрпаққа да келер жас буынға да ұлағат. Қ.Мұхамедханұлы

әдебиеттің сан алуан жанрларында қалам тартқан, соның бірі драматургия саласы.

Драматургия әдебиеттің бөлек пішінді арнаулы саласы екені баршаға аян. «Драма шындықты айрықша тәсілдермен синтез қалпына келтіріп шиленіскен тартыстар үстінде жинақтап, оқиғаға қатысатын адамдардың сөзі мен ісі арқылы көрерменнің көз алдына қолма-қол көрсететін күрделі жанр». Драма шарттылығы басым, екіншісі бірі қолынан келе бермейтін күрмеуі мол шығарма. Шектеулі көлем, кейіпкердің әрбір тілдесуінде бір ауыз да артық, мақсатсыз, сөздің болмай, іс-әрекетпен оның мінез құлық даралығының байланысып жатуы басты шарт. Әрі поэзия мен прозадағыдай көркемдік тәсілге де жол берілмейді, шығарма иесінің еркін араласу мүмкіндігі де жоқ.

Ал, ең бастысы, өмірдің үлкен күрделі шындығы ашылуы қажет. Орыстың ұлы сыншысы В.Белинский «Театрға кіріп, қойылымды көре бастаған сәттен, Сіз басқа адамға айналасыз. Жан-жағыңыздан қаумалаған тіршілік проблемаларын да, тап басып ауырлаған жүрек кірін сілкіп тастап, бір кезде ақыл санаңызды билеген, қазіргі күні ұмыт болған асқақ арманыңызбен, қайта қауышып, жасырып жаңғырған жан әлеміңіз рақатты күйге бөленеді, деп толғана жазса, ұлы М.Әуезов «Театр – сымбатты өнердің ішіндегі ең зор өнердің бірі», – деп тұжырымдады.

Қ.Мұхамедханұлының драма саласына қадам басқан шағы өткен ғасырдың 40-шы жылдары еді. Бұл шығармашылық жолына түскен жазушылық қабілеті айқындала бастаған кезі болатын. Бұл салаға келуіне Ертіс өңіріне өнер шашқан «Ес-аймақ» ағарту қоғамы ардагерлерінің көбінің көзін көріп, таныс жақын болғандығы да әсер етті десек қате болмас.

Сондай-ақ, 1934 жылы алғашқы шымылдығын ашқан Семейдің профессионалдық театрымен өмір бойы тығыз қарым қатынаста болды.

Осыған қоса, қазақ драматургиясы өкілдерінің әсіресе, ұстазы М.Әуезовтің «Еңлік-Кебек» пьесасынан бастап, барлық қойылымдарын сахнадан көріп, үлгі тәлім алғандығын да

айтқанымыз жөн.

Бір сөзбен айтқанда, Қ.Мұхамедханұлының сахнаға арнап шығармалар жазуы заңды құбылыс. Қ.Мұхамедханұлының тұңғыш шығармалары баспасөз бетінде 1935 жылы жарияланды. 1935–1938 жылдары «Семей облысындағы жас ақындардың шығармашылығы туралы» М.Әуезовтің «Шекарада», Ғ.Мүсіреповтің «Қыз Жібек», Ш.Хусайыновтың «Боран» пьесалары бойынша театрдағы қойылымдар жайында, тұңғыш қазақ кинофильмі «Амангелді» туралы М.Горький, Н.Островский жөніндегі жергілікті газеттерде әдеби-сын түріндегі сегіз мақала жазылды.

Сондай-ақ, 1939 жылы Республикалық Әдебиет және өнер журналының №3 санында «Абай атындағы Семей қазақ театрының шығармашылық жұмысы» туралы Е.Ысмайылов бірлесіп мақала жариялады.

1968 жылы С.Анисимовпен бірлесіп, Семейдің 250 жылдығына арнап «Жастық шағымның қаласы» атты деректі фильмінің киносценарийін жазды.

«Майданнан майданға» – пьеса алғашында 1947 жылы «Дауылдан соң» деген атпен жазылған. сол жылы 22 қазандағы Қазақстан Жазушылар Одағының Президиумының отырысында бекітіледі. Ғабит Мүсірепов: «Қайымның «Майданнан майданға» пьесасы қазақ совет драматургиясының жақсы табыстарының бірі есебінде театр сахнасына ұсынылуы керек», – деп ерекше баға берген. Пьеса оқиғасы – Ұлы Отан соғысынан кейінгі қазақ ауылында өтеді. Негізгі тақырыбы соғыстан кейінгі ауыл шаруашылығын көтерген ерлердің қажырлы еңбегі.

«Ер Білісай» – тарихи драманың оқиғасы 1919 жылы Семей облысының Жарма ауданында өтеді. Негізгі кейіпкері ақ бандыларға қарсы күресіп, ерекше ерлік көрсеткен Білісай тарихта болған адам.

Білісай Байғаранова (Жарма ауданы) азамат соғысы жалдары ақ бандыларға қарсы күресте ерлік ісімен көзге түсіп, ел аузында «Ер Білісай» атанған әйел.

«Перне» – тұрмыстық махаббат драмасы. Сәбит Мұқанов

1944 жылы 28 июльде Қазақстан Халық комиссарлары советінің жанындағы Өнер басқармасына жазған хатында былай деген: «Жазушы Қайым Мұхамедханұлының «Перне» пьесасы өнер туралы жазылған сүбелі шығарма, шынайы талантты дүние. Сондықтан Қазақстан Совет Жазушылар Одағы жолдас Мұхамедхановтың бұл пьесасын Қазақстан театрларында қойдыруды ұсынады». Пьесаның оқиғасы Ұлы Отан соғысының соңғы жылдарында өтеді.

«Комиссар Ғаббасов» – тарихи драмалық шығарманың оқиғасы 1919 – 1920 жылдары Аягөз. Сергиополь жерінде өтеді. Шығарманың негізгі кейіпкері – Аягөзде Кеңес Үкіметін орнатута белсене ат салысқан. Сабыржан Ғаббасов. Драмада сол заманның тарихи шындығы нанымды баяндалады.

Семей өлкесі өрендеріне арналған төрт перделі, сегіз көріністі «Комиссар Ғаббасов» тарихи драмасы 1960 жылдары жазылған. Пьесаның премьерасы 1962 жылы Семейдің Абай атындағы музыкалық драма театрында режиссер Бәйтен Омаровтың жетекшілігімен қойылған. Драма 1981 жылы өнер баспасынан шыққан «Сиқырлы шымылдық» жинағында, 1984 жылы драматургтің «Комиссар Ғаббасов» жинағында жарық көрді. Шығарманың бас кейіпкері – «Айқап» журналының авторларының бірі, журналист, қызыл комиссар Сабыржан Ғарапшаұлы Ғаббасов.

«Комиссар Ғаббасов» пьесасының сәтті шығуы облыстық театрларда қойылуы Қайым ағаның қаламына қанат бітірді. 60-70 жылдары облыстық, республикалық театр репертуарларында тұрақты орын алуы да драматургтің ірі табысы еді. Тарихи деректер өмір шындығымен үндес сахнамен етене қабысты. Семей театрының әртістерінің жаңа қырларының ашылуына ықпал етті. Белгілі халық әртісіміз Әбілқасым Жаңбырбаев «Комиссар Ғаббасов» бейнесін сыйлады.

Бір перделі, екі көріністі «Ер-Білісай» тарихи драмасы да идеялық тұтастығы уақыт пен оқиға ұқсастығы жағынан «Комиссар Ғаббасов» жалғасы тәрізді. Облыстық «Семей таңы» газетінде 1974 жылы жарияланған.

1984 жылы жазушының «Комиссар Ғаббасов» атты топтамасында жарық көрді. Драмада да тартыстың екі басында Кеңес өкіметін орнату жолына бар жанын салған ауыл адамдары мен ақтардың қолшоқпары тұрады. Шығарманың алғашқы көрінісінде тартысушы екі тап арасындағы ымыраға келмес тартыс басталып, өн бойына өріліп отырады. Бас кейіпкер тарихи адам – Білісай арымнан жаным садаға дейтін, ар намысын аяққа бастырмайтын, өр мінезді жігерлі жан негізінде сипатталады.

Дәуір жүгін арқалаған қос шығарманың да басты кейіпкерлері тарихи тұлғалар. Драматург олардың өмірбаянындағы оқиғаларды сақтап отырған және пьесада да тарихи деректерді пайдаланған.

Жалпы алғанда драматургтің екі драмасын да өрбитін оқиғалар Аягөз өлкесінде кеңес үкіметі орнап «Жаңа өмірдің таңы атқан» кезеңді қамтиды. Оқиғалардағы адам тағдырлары халық тағдырымен заман тағдырымен біте қайнасып астарласып жатады. Драматург мұнда нәзік психологиялық сезімдерге, көркемдік тілдерге бой ұрмайды. Пьеса алуан түрлі, әрі күрделі оқиғаларға толы. Сол бір қысылтаң кезеңнің сипаттары мен уақыт рухын қарапайым жатық тілмен жеткізген.

60-70 жылдары қазақтың театр өнері өзінің қалыптасу кезеңін аяқтап, толысу шағына жеткенімен де мол арнаның олқы соғып жатқан, дамып жете алмаған салалары да болады. Соның бірі комедия саласы. Осы олқылықтың орнын толтыруға Қ.Мұхамедханов түпнұсқа иесінің ойын тереңінен танып, тебірене толғайтын аударма жасайды. Бірі Азербайжан драматургі У.Гаджибековтің «Аршин мал алан», татар жазушысы Шариф Қамалдың «Қажы әпенді үйленеді» комедиясы.

Әлемде өткен талай тарихи кезең мен бүгінгі өмірдің қат-қабат әлеуметтік сырын ашқан қазақ сахнасына қойылған күрделі де көркемдік шоқтығы биік, мазмұны терең, тылсым тірліктің не бір маңызды қоғамдық һәм философиялық қайшылықтарын ашатын аударма пьесалар ұлттық театрымыздың шығармашылық тынысын кеңейтіп, ілгері кеткен елдермен рухани тереземізді теңестіруге мүмкіндік туғызады. Және ұлттық драматургия жанрының тың

белеске көтеріліп, өзіміздің классикалық пьесаларымыздың дүниеге келіп, әлемдік көркемдік құбылыстың көкжиегінен көрінуіне мол ықпал жасаған да осы аударма тәжірибесі.

Қазақ драматургиясы мен сахнасына «Еңлік-Кебектің» жаңа нұсқасы «Айман-Шолпан», «Қозы Көрпеш-Баян Сұлу», «Түнгі сарын», «Амангелді», «Қарақыпшақ Қобланды» тағы басқа күрделі көркем дүниелеріміздің келуі-осы аудармадан басталған мол ізденістің игі дәстүрі сияқты.

Қорыта айтқанда, қазақ драмасына 40-шы жылдары келген Қ.Мұхамедханұлының бұл жанрдағы шығармашылық жетістіктері тамаша тарихи-драмалық туындылар, қазақ сахнасының өнерін байыта түскен қазынамыз болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Мұхамедханов Қ. «Комиссар Габбасов». – Алматы: «Өнер», 1984.
2. Мұхамедханов Қ. көп томдық шығармалар жинағы.Т.7. – Астана: «Ел шежіре», 2009.
3. Қабдолов З. «Сөз өнері». – Алматы: «Мектеп», 1976.
4. Құндақбаев Б. «М.Әуезов және театр». – Алматы: «Ғылым», 1997.
5. Облыстық қазақ театрлары. – Алматы: «Ғылым», 1965.

ОӘК:8.80

КУДАЙБЕРГЕНОВА Бакыт Маликовна
Абай облысы білім басқармасы
Жаңасемей ауданы білім бөлімінің
«А.Ибраев атындағы жалпы орта білім
беретін мектебі» КММ, тарих пәні мұғалімі,
педагог-сарапшы, педагогика ғылымының
магистрі

АЛАШТЫҢ СОҢҒЫ ТҰЯҒЫ – ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНОВ

Аңдатпа. Қайым Мұхамедханов – ХХ ғасырдағы қазақ ғылымы мен мәдениетінің аса көрнекті тұлғасы, Абайтану ғылымының іргетасын қалаушылардың бірі, Мұхтар Әуезовтің лайықты шәкірті. Ол Абай мұрасын терең зерттеп, текстологиялық жұмыстар жүргізген, ұлы ақынның бұрын белгісіз өлеңдерін тауып, Абайдың ақындық мектебін ғылыми негіздеген ірі абайтанушы. Семейдегі тұңғыш әдеби-мемориалдық Абай музейінің құрылуы мен дамуына ерекше үлес қосқан, оның директоры ретінде қаншама жәдігерлерді сақтап, ғылыми айналымға енгізген.

Қазақ ССР-інің тұңғыш Әнұранының авторы, драматург, аудармашы, 800-нен астам ғылыми еңбектің иесі, мемлекеттік және халықаралық сыйлықтардың лауреаты болған Қайым Мұхамедханов тоталитарлық жүйенің қуғын-сүргініне ұшырап, Карлагта азап шексе де, халқына деген адалдығынан, ғылымға деген құштарлығынан айнымады.

2026 жылы туғанына 110 жыл толуына орай есімі Семейдегі Абай музейі орналасқан көшеге берілген ғұлама ғалым – ұлт

руханиятының жарқын тұлғасы, өткен мен келер ұрпақтың арасын жалғастырушы алтын көпір.

Шығыс өңірі үшін көрнекті абайтанушы Қайым Мұхамедхановтың қадір-қасиеті ерекше. Ұлы ақын Абай Құнанбайұлы туралы айтқанда, оның рухани ізбасары болған жазушы Мұхтар Әуезовтің данышпан ақын шығармашылығын зерттеуге қосқан қомақты үлесі қоса айтылады. Бұл заңдылық. Себебі әдебиеттегі игі дәстүрлер «алдыңғы толқын ағалар, кейінгі толқын інілер» болып жалғасып жатады. Осы орайда Мұхтар Әуезовтің өнегесін үлгі тұтып, қаламгердің тыңнан түрен салған тақырыптарын зерттеуді өзіндік өрнекпен жалғастырған мықты шәкірттері аз болмаған. Солардың бірі де бірегейі Қ.Мұхамедханов еді. 2026 жылы ғалымның туғанына 110 жыл толуына орай елімізде салтанатты жиындар мен салиқалы бас қосулар атап өтіліп жатыр. Ғалым есімі өзі туып-өскен Семей қаласындағы Абай музейінде орналасқан көшеге берілуін халқымыз тәуелсіздік жолында аянбай күрескен қайраткер Қ.Мұхамедхановқа көрсетілген лайықты құрмет деп қабылдады. Ғалым өзінің өскен ортасы жайлы «Алаштың мәдени отауы» атанған әкесі Мұхамедханның шатырлы үйінен Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатов, Халел Ғаббасов, Мәннан Тұрғанбаев, Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытов, Әміре Қашаубаев, Иса Байзақов, Сәбит Дөнентаев т.б үнемі дәм татып, сұхбат құрып, отбасының жақсы араласқанын айтады. Әкесі Мұхамедхан көзі ашық, көңілі ояу сауатты әрі ауқатты адам болған. Сол заманда шыққан газет-журналдар: «Айқап», «Шора», «Абай», «Қазақ», «Сарыарқа», «Уақыт», «Тәржіман» жаздыртып алып тұрған. Осындай рухани ортадан сусындап өскен Қайым Мұхамедханов қазақ, орыс, татар арасында Абай мен Пушкинді, Шәкәрім мен Толстойды, Сұлтанмахмұт пен Лермонтовты, Блок пен Мағжанды үш тілде талдап берген екен. М.Әуезовті оқытқан И.Г.Малахов пен профессор Нечаевтың: «Мұхамедханов жолдас Семейдегі

қазақ интеллигентінің жұлдызы» – деуі жай айтылған сөз емес. [1] Халқының біртуар перзенті Қ.Мұхамедханұлы аға ғылыми қызметкер, ғылыми хатшы, Абай мерейтойын өткізу комитетінің ғылыми хатшысы, 1947-1951 жылға дейін музей директоры болып қызмет атқарды. Мұхтар Әуезовтің бастамасымен 1940 жылы ашылған республикадағы тұңғыш әдеби-мемориалдық музейде ғалыммен бірге Әрхам Ысқақұлы, Борис Аккерманның музей ісін жүргізуі шырғалаңы көп кеңестік тоталитарлық жүйе құрсауында зиялы қауымның ұлт мүддесін қорғауға бел буған кезең еді. Олар ғылыми қордағы қолжазбалар мен естеліктерді, сирек кітаптарды зерттеу мен жүйелеу және ғылыми айналымға енгізу бағытында қыруар жұмыс атқарды. Музейдің негізін қалап, бағыт-бағдарын айқындауда Абай шығармаларының текстологі, ұстаз, драматург, аудармашы Қ.Мұхамедхановтың еңбегі зор. Абайдың мерейтойларын өткізгенде ғалым барлық ұйымдастыру жұмыстарының ұйытқысы болған. Музей жәдігерлері әдеби музейді абайтанудың ғылыми орталығына айналдыруға ол кісінің көп күш жігер жұмсағанының айғағы. Ғалым Абай заманындағы жәдігерлер мен естеліктердің ақынға қатысы барын жан-жақты тиянақтап, қор каталогін жасайды. Ахат Шәкәрімұлымен хат жазысып, Шәкәрімді ақтау ісіне аянбай атсалысады. Ол музей директоры ретінде қол қойған мұрағат деректері әрбір жәдігердің іздеп табылуынан бастап, Абай туралы естеліктерді халық арасынан жинақтау мен қорға тапсырудың оңайға түспейтінін білсе де сабырлылық пен табандылық танытқан. Бүгінгі таңда ұлы ақын бейнесін сақтап, бүгінгі күнге жеткізіп отырған екі фотосурет бар екені белгілі. Сол суреттердің бірі Семей қаласындағы М.Кузнецовтың фотоательесінде 1896 жылы ұлдары Ақылбай мен Тұрағұлмен түскен фотосуретті музей қорына Қ.Мұхамедханов 1941 жылы 6 ақпанда қабылдаған екен. Ұлы ақынның 175 жылдық мерей тойында осы фотосурет негізінде музей алдында ескерткіш орнатылды. Туынды авторлары Сәрсен Сейісов пен Нұрбол Қали.

Музейге басшылық жасаған кезеңде ғылыми жұмыстар қарқынды жүргізіледі. Ғылым Академиясының қарамағында жұмыс істеген музей қызметкерлерінің зерттеу тақырыптары бекітіледі, соның бірі «Абайдың әдебиет мектебі» тақырыбы ғалым еншісіне тиеді. Аталған тақырып бойынша деректер алу мақсатында Абай ауданына ғылыми экспедициялар ұйымдастырылып, Абай және оның туыстық өнер айналасына қатысты, заманы мен замандастары туралы естеліктер жазылып алынып, қолжазбалар мен жәдігерлер жиналады. Осы материалдардың негізінде 1951 жылы 7 сәуірде кандидаттық диссертациясын сәтті қорғап шығады. Өкінішке орай, 1951 жылы 2 желтоқсанда Абай шәкірттерінің қатарында ұлтшыл ақындарды зерттегені үшін «панисламшыл, пантүрікшіл» деген айып тағылып «халық жауы» ретінде 25 жылға бас бостандығынан айыру жазасына кесіліп Карлагта 4 жыл отырып шығады. [2] Ақталып шаққанымен басқан ізі, сөйлеген сөзі, жазған дүниелері Кеңестік жүйенің бақылауында болды. Ақталып шыққан ғалым өзінің бастаған тақырыбын зерттеуді одан әрі жалғастырып, оған бар ғұмырын арнайды. Ұлы ақын музеймен байланысын үзбей, қорды жәдігерлермен толықтыру ісіне зор үлес қосады. Абай 1885 жылы орыс досы Н.И.Долгополов арқылы көптеген экспонаттар тапсырған. Қазақтың көшпелі ауылының тұрмыс-тіршілігін көрсететін кебеже, саба, торсық, піспек, табак, шыныаяққап, құты, бесік, ұршық, тоғызқұмалақ, қару-жарақтар: айбалта, найза, шоқпар, музыка аспаптары: қобыз, сыбызғы, домбыра, асатаяқ, ұста саймандары: көрік, тас, қысқаш болатын. Ұлы ақын тапсырған заттардың 23-і ғана сақталған екен. Сондай-ақ, өзінің қолында сақталған сирек кездесетін 19 ғасырда жарық көрген қазақ басылымдарын музей қорына тапсырды. Олар: «Тәржіман» газетінің түптемелері. Ғалымның ғылыми еңбегінің басты тақырыбы ұлы Абайдың мол мұрасын зерттеумен байланысты. М.Әуезовтің кеңесімен ғалым тынымсыз еңбегінің арқасында Абайдың балалары: Ақылбай, Мағауия,

Тұрағұлдың оның замандас шәкірттері Әсет Найманбайұлы, Әріп Тәңірбергенұлы, Көкбайдың өмірі мен шығармашылығын зерттеді. Абай мұрасын зерттеуші ғалымның ұлы ақынның бұрын белгісіз болып келген 7 өлеңін тапқаны, ол Абайдың 1945 жылы шыққан жинағына енгізілгені 2004 жылы жарық көрген «Қазақстан» Ұлттық энциклопедиясының 6-томында атап көрсетілген. Олардың барлығын тек жариялап қана қоймай, ұқыптылықпен талдау жасап, тиісті түсініктер беріп отырды. 1955-1959 жылдары абайтану жөнінде 11 мақала жазған, «Мағауия Құнанбаев. Өмірі мен шығармашылығы» және «Абай шығармаларының мәтінтануы» монографиялары жарияланды [3]. Абайға арналған «Орындалған өсиет» поэмасы 1940 жылы жазылған, халықтың ақынға деген құрметін, сүйіспеншілігін жеткізе білді. Бұхар жырау, Махамбет, Абай, Шәкәрім поэзияларының текстологиясы туралы тұщымды ғылыми еңбектері, монографияларының құндылығы уақыт өткен сайын арта түсетініне күмәніміз жоқ. Қаламгердің аударма жұмыстары өз алдына бір төбе. Ол драматургия саласында қарымды еңбек етіп, көптеген пьесалар жазғаны ғалымның жан-жақты болғанын аңғартады. Сөзімнің дәлелі ретінде қаламгердің Қазақ КСР-і Гимнінің авторы екенін ерекше айтқым келеді. 1944 жылы Қазақ КСР гимнін жазып жабық конкурсқа түседі. Сол гимн 1945 жылы 17 қарашада қабылданады. Гимн жазуға 18 композитор, 34 ақын-жазушы бәйгеге түскен. Сол кезеңдегі КСРО басшысы И.В.Сталин БҰҰ-нан көп орын алу үшін әр республиканың өз атрибуттары болуы шарт деп талап қойған, еліміздің елтаңбасы мен жалауы бар, гимнге конкурс жарияланған. Қаламгермен бірге гимн мәтінін Әбділда Тәжібаев, Ғабит Мүсірепов, әнін Евгений Брусиловский, Латиф Хамиди, Мұқан Төлебаев жазған. Ең алғаш гимнді Күләш Байсейітова, Бибігүл Төлегенова, Роза Жаманова, Ермек Серкебаев орындаған. Бұл белгілі тұлғаның көп қырының бірі. Белгілі ақын Несіпбек Айтовтың «Іздемеске бола ма?» атты өлеңінде:

Академия бір өзі Семейдегі – Өзі музей,

Өзі архив,

Өзі мектеп, – деген жолдары ақынның бүкіл шығармашылығын айқындап тұр.

Қ.Мұхамедханов Абай бойына дарыған нәр, даналық парасатының сырын аша білді. Абай орыс әдебиеті өкілдері арқылы бүкіл дүние жүзі мәдениетімен байланысып нәр алғанын ұғындырды. Мысалы, Белинский А.С.Пушкин поэзиясын зерттеу арқылы өнердегі реалистік эстетикалық қағидаларын жасаса, бүкіл орыс әдебиетінің тарихын, даму жолдарын Абай содан ұғып, білуімен зор әдеби мектептен өткенін айтады. Абай М.Ю.Лермонтовты ерекше бағалап, оның отты лирикасын өз поэзиясында жалғастырады. Абайдың Крыловты аударуы орыс әдебиетінің дамуындағы жаңа бағыттың негізін терең түсінгендігі [4].

Н.В.Гоголь бастаған әдебиетті «натуралистік мектеп» деп атаған Белинскийдің пікірін Абай терең ұғып, қабылдап қазақ әдебиетінде сыншыл реализмді енгізіп, дамытқанын ғұлама ғалымнан білдік. Абайдың Чернышевский, Добролюбов, Толстой, Некрасов шығармаларынан нәр алғанын, сол арқылы өзінің ақын шәкірттері Көкбай, Әріп, Ақылбай, Кәкітайларды үйрете отырып, қазақ әдебиетінде жаңа тың өнерді бастағанын жеткізген. Ғалым қазақ, орыс, татар, башқұрт елдерінің әдебиеттерін жетік білген [5]. Оқулықтарға енбеген, арнайы еңбектері жеке кітап болып басылмаған қазақтың халық ақындары Төлеу Көбдіков, Сапарғали Әлімбетов, Нұрлыбек Баймұратов, Шәкір Әбенев, Тәңірберген Әміренов сияқты халық ақындарының шығармашылығы туралы алғаш айтқандардың бірі Қайым Мұхамедханов еді [6]. Қазақтың Қайым сияқты ұлдары сөз өнері арқылы өткенімізді зерделетіп, ұрпақ бойында еркіндік пен теңдік, егемендік пен тәуелсіздік рухын ұдайы сіңірумен болды. Қ.Мұхамедханов Қазақстан Мемлекеттік сыйлығының, Жазушылар Одағы сыйлығының, Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының лауреаты және Халықаралық Абай академиясының (Лондон) Алтын медалінің иегері, профессор, КСРО және

Қазақстан халық ағарту ісінің үздігі, Семей қаласының, Аякөз, Жаңасемей, Абай аудандарының Құрметті азаматы, 800-ден аса ғылыми еңбектердің авторы. Ұлы Абайдың 150 жылдық мерейтойы қарсаңында «Абайдың ақын шәкірттері» атты төрт кітаптан тұратын жинақ құрастырып шығарды.

«Өлеңін, асыл сөзің кеткен жазып,
Бойға қуат, жаныма болған азық.
Қолыма қалам алсам, өлең жазсам,
Алдымда «ақын Абай – Темірқазық», –

деп, Қайым Мұхамедхановтың өзі жазғанындай, жас ұрпақ үшін абайтану саласының қайталанбас тұлғасы болып қала бермек.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. «Абай мұрасының шырақшысы», Болат Жүнісбеков «Семей таңы» газеті, №1 – 2, 7 қаңтар 2021 ж.
2. Өлкетану оқулығы, 5 – 7 сынып 82 – бет , Атамұра, 2018 ж.
3. «Ұлыларды ұлықтаған Қайым еді!» Жұмат Төлебаев Ана тілі газеті, №3 21 – 27.01.2016 ж.
4. «Мұражай қоры және Қ.Мұхамедханов» М.Қайрамбаева «Асыл қазына» газеті №11 – 12 2015ж.
5. Болат Жүнісбеков. «Әуезовтің аманаты»; «Семей таңы» газеті 29.01.2016 жыл
6. Тұрсын Жұртбай «Қайым-қиямет»; Егемен Қазақстан газеті; 07қаңтар, 2016 жыл

ОӘК: 821512122

МАМБЕТОВА Мархабат Сериковна

«№4 жалпы орта білім беретін мектебі» КММ,
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
педагог-зерттеуші

ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНОВ ЖӘНЕ АБАЙТАНУДАҒЫ «АҚЫНДЫҚ МЕКТЕП» МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа. Мақала көрнекті ғалым Қайым Мұхамедхановтың абайтану саласындағы іргелі еңбегі – Абайдың «ақындық мектебі» мәселесіне арналған. Автор ғалымның шәкірт ақындар мұрасын сақтау жолындағы күресі мен ғылыми тұжырымдамаларына талдау жасайды.

Кіріспе. Абайтану ғылымы – қазақ әдебиеттануының ең күрделі әрі терең саласы. Осы саланың іргетасын қалап, Мұхтар Әуезовтің тікелей шәкірті ретінде Абай мұрасын үгендеуге өлшеусіз үлес қосқан тұлға – Қайым Мұхамедханов. Оның ғылыми жолындағы ең маңызды белес және өміріндегі ең ауыр сынақ болған тақырып – «Абайдың ақындық мектебі». Ғалым Абайдың айналасына топтасқан дарынды шәкірттерінің шығармашылығын дербес ғылыми нысан ретінде қарастырып, олардың ұлы ақын дәстүрін қалай жалғастырғанын дәлелдеп берді.

Негізгі бөлім. Қайым Мұхамедхановтың «Абайдың ақындық мектебі» атты кандидаттық диссертациясы 1951 жылы қорғалды. Бұл еңбекте ақынның айналасындағы Шәкәрім Құдайбердіұлы,

Көкбай Жантасұлы, Ақылбай, Мағауия, Әріп Тәңірбергенов сияқты таланттардың шығармашылық байланысы алғаш рет жүйелі түрде зерттелді.

Ғалымның тұжырымдамасы бойынша, «Абай мектебі» – бұл жай ғана еліктеу емес, бұл жаңа типтегі реалистік әдебиеттің қалыптасуы. Мұхамедханов шәкірт ақындардың Абайдан алған үш негізгі бағытын атап көрсетті:

1. Тақырыптық жаңашылдық: Тарихи дастандар мен әлеуметтік мәселелерді көтеру.
2. Көркемдік әдіс: Шындықты реалистік тұрғыда бейнелеу.
3. Аударма саласы: Батыс пен Шығыс классиктерін қазақ тіліне шебер бейімдеу.

Алайда, сол кезеңдегі кеңестік идеология «мектеп» ұғымын буржуазиялық-ұлтшылдық көзқарас ретінде айыптады. Қайым Мұхамедханов өз ғылыми шындығынан бас тартпағаны үшін қуғын-сүргінге ұшырап, 25 жылға сотталды. Ол Абай шәкірттерінің, әсіресе Шәкәрімнің есімін ақтау жолында жанын пида етті. Мұхамедхановтың зерттеулерінің арқасында Абайдың ақындық ортасының текстологиясы түзеліп, көптеген қолжазбалар жойылып кетуден аман қалды.

Ғалымның еңбегінде Ақылбайдың «Дағыстан», Мағауияның «Медғат-Қасым» поэмалары Абай салған соқпақтың заңды жалғасы ретінде талданады. Ол Абайды тек жеке дара тұлға емес, тұтас бір әдеби ортаның жетекшісі, реформатор ұстаз ретінде биікке көтерді.

Қайым Мұхамедханов – абайтанудың ақиқатшыл сарбазы. Оның «Ақындық мектеп» мәселесіне қатысты зерттеулері қазақ әдебиетінің тарихын байытып қана қоймай, ұлттық рухтың беріктігін көрсетті. Бүгінде Абай мектебі туралы айтқанда, біз ең алдымен сол мектептің бар екенін ғылыми тұрғыда дәлелдеп, сол үшін тар жол, тайғақ кешуден өткен Қайым ғалымның есімін құрметпен атаймыз. Оның мұрасы – болашақ әдебиетшілер үшін таптырмас мектеп.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Мұхамедханов Қ. Абайдың ақын шәкірттері. – Алматы: Дәуір, 1994.
2. Әуезов М. Абайтану дәрістері. – Алматы: Рауан, 1994.
3. Мұхамедханова Д. Қайым Мұқамедханов: Тағдыр және Тұлға. – Семей, 2016.
4. Қасқабасов С. Абайтанудың ақтаңгері //Егемен Қазақстан. – 2021.

**«Абай Құнанбайұлының рухани қазынасы және
мектепте оқыту әдістемесі»
облыстық ғылыми әдістемелік семинар**

Құрастырушылар – Р.Елекенова, Д.Отынбаева
Корректор – Шарифоллина А.К.
Техникалық редактор – Ә.Жақыпжанова, Е.Амантаев
Компьютерде беттеген – Ә.Жақыпжанова

Мақала мазмұнына редакция алқасы жауап бермейді.